

# TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984. LET. XXI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

10

## IZ VSEBINE

**Razvojni problemi družboslovja:** O dosedanjem razvoju, stanju in perspektivah družbenih znanosti na Slovenskem v tej številki pišejo: Zdravko Mlinar, Aleksander Bajt, Vladimir Frankovič, Ljubo Bavcon, Anton Trstenjak, Jože Goričar, Viljem Merhar, Adolf Bibič, Janez Pečar in Vid Pečjak

**Marko Kerševan:** Vatikanski spoprijem s teologijo osvoboditve

**France Černe:** Še enkrat o blagovni proizvodnji in socializmu

**Andrej Klirn:** Oblike zamegljevanja, izmikavanja in napredovanja

**Franz Marek:** O Stalinski duhovni zgradbi (prevod)

# TEORIJA IN PRAKSA

1984

10

revija za družbena vprašanja, let. XXI, št. 10, str. 993—1152, Ljubljana, oktober 1984, UDK 3 YU  
ISSN 0040-3598

## IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:  
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

## UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

## PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

## UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

## GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

## NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

## OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

## LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

## UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

## NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

## ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

## ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

## TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

**RAZVOJNI PROBLEMI  
DRUŽBOSLOVJA**

- Uvodna zabeležka 995  
 ZDRAVKO MLINAR: Družbene znanosti na Slovenskem (spoznavni procesi in razvojna protislovja) 995  
 ALEKSANDER BAJT: Razvoj in stanje raziskovalnega dela v ekonomiji 1005  
 VLADIMIR FRANKOVIČ: Položaj na posebnih področjih ekonomike 1010  
 LJUBO BAVCON: Problemi znanstveno-raziskovalne dejavnosti na področju kazenskopравnih znanosti na Slovenskem 1015  
 ANTON TRSTENJAK: Stanje in vloga psihologije v SR Sloveniji 1020  
 JOŽE GORIČAR: Kdo lahko razsoja: kaj je in kaj ni marksistično? 1026  
 VILJEM MERHAR: Nastajanje politične ekonomije socializma 1028  
 ADOLF BIBIČ: Nekaj odprtih vprašanj politologije na Slovenskem 1030  
 JANEZ PEČAR: Posebnosti kriminologije kot družbene znanosti 1034  
 VID PEČJAK: Psihologija bo doživela ponovem vzpon šele v 21. stoletju 1037

**ČLANKI, RAZPRAVE**

- MARKO KERŠEVAN: Vatikanski sprejem s teologijo osvoboditve 1039  
 FRANCE ČERNE: Še enkrat o blagovni proizvodnji in socializmu 1049

**SOOČANJA**

- ANDREJ KIRN: Oblike zamegljevanja, izmikavanja in napredovanja 1062  
 FRANC KOLENC: O čem naj še razpravljamo 1072  
 MACA JOGAN: Pod čepico znanstvene objektivnosti 1076

**POGLEDI, KOMENTARJI**

- SONJA LOKAR: Razredni nasledki notranje protislovnosti sodobne množične inovativne dejavnosti 1078  
 NIKOLA KRSTIČ: Čigava so sredstva za financiranje delovne prakse? 1081

**IZ DRUŽBOSLOVNIH RAZISKAV**

- DAŠA BOLE-KOSMAČ: Družbena vloga žensk – le žensko vprašanje? 1086  
 DRAGICA ŠEŠKO: O absentizmu 1096

**SOCIALISTIČNE DEŽELE**

- PUTNIK DAIJČ: Korektiv državnega upravljalkega mehanizma (ob zakonu o delovnih kolektivih v SZ) 1105

**AKTUALNI INTERVJU**

- BOJAN GROBOVŠEK: Evropa brez blokov je edina perspektiva (pogovor z Zdenekom Mlinafom) 1115

**NAŠ PREVOD**

- FRANZ MAREK: O Stalinovi duhovni zgradbi 1122

**STROKOVNA IN ZNANSTVENA  
SREČANJA**

14. znanstvena konferenca in kongres Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja AIERI/IAMCR (Slavko Splichal) 1131  
 Dejavnost avstrijskega inštituta za proučevanje miru (Bojko Bučar) 1132

**PRIKAZI, RECENZIE**

- RIKARD ŠTAJNER: Kriza 3 (Marko Vrhunec) 1135  
 STANE VLAJ: Krajevna skupnost v sistemu socialističnega samoupravljanja (Ciril Ribičič) 1137  
 ANDREJ ANDREJEVIČ GROMIKO: U svetskoj areni (Iztok Simoniti) 1138  
 BOJAN GROBOVŠEK: Mirovna gibanja in evrorakete med emocijami in realno politiko (Bojko Bučar) 1141  
 IZ DOMAČIH REVIJ 1144  
 BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1147  
 AVTORSKI SINOPSIS 1151

**TEORIJA IN PRAKSA**

- revija za družbena vprašanja,  
 let. XXI. št. 10, str. 993–1152  
 Ljubljana, oktober 1984

## DEVELOPMENT PROBLEMS OF SOCIAL SCIENCES

|                                                                                                          |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| Introductory remark                                                                                      | 995  |
| ZDRAVKO MLINAR: The social sciences in Slovenia (cognitive processes and development contradictions)     | 995  |
| ALEKSANDER BAJT: Development and position of research work in the economy                                | 1005 |
| VLADIMIR FRANKOVIČ: Situation in particular fields of economics                                          | 1010 |
| LJUBO BAVCON: Problems of the scientific-research activities in the field penal law sciences in Slovenia | 1015 |
| ANTON TRSTENJAK: Position and role of psychology in the SR Slovenia                                      | 1020 |
| JOŽE GORIČAR: Who is competent to judge: what is and what is not Marxist?                                | 1026 |
| VILJEM MERHAR: The origin of the political economy of socialism                                          | 1028 |
| ADOLF BIBIČ: Some open issues of political science in Slovenia                                           | 1030 |
| JANEZ PEČAR: Particular qualities of criminology as a social science                                     | 1034 |
| VID PEČIAK: Psychology will have a new rise only in the 21st century                                     | 1037 |

## ARTICLES, DEBATES

|                                                                                |      |
|--------------------------------------------------------------------------------|------|
| MARKO KERŠEVAN: The Vatican confrontation with the theology of liberation      | 1039 |
| FRANCE ČERNE: Once again few words about the commodity production in socialism | 1049 |

## CONFRONTATIONS

|                                                           |      |
|-----------------------------------------------------------|------|
| ANDREJ KIRN: The form of obscuring, evading and advancing | 1062 |
| FRANC KOLENC: What else shall we discuss on               | 1072 |
| MACA JOGAN: In the light of social objectivity            | 1076 |

## VIEWS, COMMENT

|                                                                                                        |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| SONJA LOKAR: The class consequences of internal contradictions of the current mass innovative activity | 1078 |
| NIKOLA KRSTIČ: Who possess the funds for financing work practice?                                      | 1081 |

## FROM THE SOCIAL SCIENCES RESEARCH-WORKS

|                                                                        |      |
|------------------------------------------------------------------------|------|
| DAŠA BOLE-KOSMAČ: Is the social position of women only a female issue? | 1086 |
| DRAĞICA SEŠKO: Few words about absentism                               | 1096 |

## THE SOCIALIST COUNTRIES

|                                                                                                                              |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| PUTNIK DAIČ: A corrective measure of the state managerial mechanism (in the occasion of the Law of work collectives in USSR) | 1105 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|

## A TOPICAL INTERVIEW

|                                                                                                    |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| BOJAN GROBOVŠEK: Europe without blocks is the only perspective (a conversation with Zdenek Mlinar) | 1115 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|------|

## OUR TRANSLATION

|                                              |      |
|----------------------------------------------|------|
| FRANZ MAREK: About Stalin's mental structure | 1122 |
|----------------------------------------------|------|

## MEETINGS OF EXPERTS AND SCIENTISTS

|                                                                                                                                                     |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| The 14th scientific conference and the congress of the International Association for the Mass communications Researches AIER/IAICR (Slavko Splival) | 1131 |
| Activities of the Austrian institute for peace studies (Bojko Bučar)                                                                                | 1132 |

## REVIEWS, NOTES

|                                                                                                      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| RIKARD ŠTAJNER: The crisis 3 (Marko Vrhunec)                                                         | 1135 |
| STANE VLAJ: Local community in the system of the socialist self-management (Ciril Ribičič)           | 1137 |
| ANDREJ ANDREJEVIČ GROMIKO: In the world arena (Izток Simoniti)                                       | 1138 |
| BOJAN GROBOVŠEK: Peace movements and Euro-rockets between the emotions and real policy (Bojko Bučar) | 1141 |
| FROM YUGOSLAV JOURNALS                                                                               | 1144 |
| BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES                                                                   | 1148 |
| THE AUTHORS' SYNOPSIS                                                                                | 1152 |

## ЗВОЛЮЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЯ

|                                                                                                            |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| Предварительная заметка                                                                                    | 995  |
| ЗДРАВКО МЛИНАР: Общественные науки в Словении (процессы познания и эволюционные противоречия)              | 995  |
| АЛЕКСАНДЕР БАЙТ: Развитие и положение исследовательской работы в экономике                                 | 1005 |
| ВЛАДИМИР ФРАНКОВИЧ: Положение в специальных областях экономики                                             | 1010 |
| ЛЮБО БАВЦОН: Проблемы научно-исследовательской деятельности в области науки по уголовному праву в Словении | 1015 |
| АНТОН ТРСТЕНЯК: Положение и роль психологии в СР Словении                                                  | 1020 |
| ЙОЖЕ ГОРИЧАР: Кому можно разсуждать о том что основывается на марксизме и что нет?                         | 1026 |
| ВИЛЕМ МЕРХАР: Возникновение политической экономии социализма                                               | 1028 |
| АДОЛФ БИБИЧ: Некоторые открытые вопросы политологии в Словении                                             | 1030 |
| ЯНЕЗ ПЕЧАР: Особенности криминологии как общественной науки                                                | 1034 |
| ВИД ПЕЧАК: Психология дожидается своего вторичного расцвета только в 21-ом столетии                        | 1037 |

## СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

|                                                                     |      |
|---------------------------------------------------------------------|------|
| МАРКО КЕРШЕВАН: Конфликт Ватикана с теологией освобождения          | 1039 |
| ФРАНЦ ЧЕРНЕ: Еще раз по вопросу товарного производства в социализме | 1049 |

## СОПОСТАВЛЕНИЯ

|                                                         |      |
|---------------------------------------------------------|------|
| АНДРЕЙ КИРН: Формы затуманивания, избегания и повышения | 1062 |
| ФРАНЦ КОЛЕНЦ: О чем еще обсуждать                       | 1072 |
| МАЦА ЙОГАН: Под шапкой научной объективности            | 1076 |

## ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

|                                                                                                          |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| СОНЯ ЛОКАР: Классовое наследие внутренней противоречивости современной массовой новаторской деятельности | 1078 |
| НИКОЛА КРСТИЧ: Кому принадлежат средства по финансированию трудовой практики?                            | 1081 |

## ОБЩЕСТВЕННО НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

|                                                                              |      |
|------------------------------------------------------------------------------|------|
| ДАША БОЛЕ-КОСМАЧ: Общественная роль женщин: вопрос касающийся только женщин? | 1096 |
| ДРАГИЦА ШЕШКО: По вопросу абсентизма                                         | 1096 |

## СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ

|                                                                                                                    |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ПУТНИК ДАИЧ: Корректив государственного управленческого механизма (по поводу закона о трудовых коллективах в СССР) | 1105 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|

## АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

|                                                                                     |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------|------|
| БОЯН ГРОБОВШЕК: Европа без блоков единая перспектива (разговор с Зденеком Млинаром) | 1115 |
|-------------------------------------------------------------------------------------|------|

## НАШ ПЕРЕВОД

|                                       |      |
|---------------------------------------|------|
| ФРАНЦ МАРЕК: О состоянии духа Сталина | 1122 |
|---------------------------------------|------|

## ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ

|                                                                                                                            |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| 14. Научная конференция и съезд Международной ассоциации по исследованию массовой коммуникации АИЕР/ИАМСР (Славко Спливал) | 1131 |
| Деятельность австрийского Института по исследованию вопросов мира (Бойко Бучар)                                            | 1132 |

## ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

|                                                                                              |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| РИКАРД ШТАЙНЕР: Кризис Но. 3 (Марко Врхунец)                                                 | 1135 |
| СТАНЕ ВЛАЙ: Местное сообщество в системе социалистического самоуправления (Цирил Рибичич)    | 1137 |
| АНДРЕЙ АНДРЕЙВИЧ ГРОМИКО: В мировой арене (Изток Симонити)                                   | 1138 |
| БОЯН ГРОБОВШЕК: Мирные движения и сворачивает среди эмоций и реальной политики (Бойко Бучар) | 1141 |
| По страницам отечественных журналов                                                          | 1144 |
| Библиография книг и статей                                                                   | 1147 |
| Авторские синопсисы                                                                          | 1151 |

## UVODNA ZABELEŽKA

V prostorih Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani je bilo 29. in 30. marca 1984 znanstveno posvetovanje »O stanju in razvoju družbenih znanosti na Slovenskem«. Organizirala sta ga SAZU in Raziskovalni inštitut FSPN Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Iz obsežnega gradiva objavljamo v tej številki povzetek uvodnega referata na posvetovanju dr. Zdravka Mlinarja, pismena prispevka dr. Aleksandra Bajta in dr. Vladimirja Frankoviča ter za tisk prirejena (in skrajšana) prispevka dr. Ljuba Bavconca in dr. Antona Trstenjaka. Pri pripravi gradiva za objavo smo se izognili obilni znanstveni aparaturi, ker bodo vsi na posvetu predstavljeni referati in razprave natisnjeni v neokrnjenem obsegu v zborniku SAZU še to leto.

Uredništvo je povabilo več udeležencev posveta, da bi za naše bralce odgovorili na dvoje vprašanj: 1. Kako ocenjujete razvoj znanosti z vidika specifičnih zakonov spoznavnega procesa in kako gledate na stanje in razvoj znanosti s stališča vaše stroke oz. področja, na katerem delate? 2. Vedno znova je aktualno razmerje med družbenimi vedami in družbeno oz. politično prakso. Kako ocenjujete položaj in vlogo vaše stroke v družboslovni praksi, kakšne so vaše dosedanje izkušnje in kaj predlagate za prihodnost?

Povabilu so se prijazno odzvali dr. Jože Goričar, dr. Viljem Merhar, dr. Adolf Bibič, dr. Vid Pečjak in dr. Janez Pečar.

ZDRAVKO MLINAR

UDK 3:001.89 (497.12)

## Družbene znanosti na Slovenskem

(Spoznavni procesi in razvojna protislovja)

### *Nekatera izhodiščna vprašanja*

Že v izhodišču obravnave naše teme naletimo na protislovje: po eni strani naj bi usmerjanje socialističnega razvoja temeljilo na znanosti, po drugi strani pa bi lahko rekli, da nimamo znanstveno zasnovanega niti usmerjanja razvoja same znanosti. Dosedanje usmerjanje razvoja družbenih znanosti ni posegalo predvsem v temeljna vsebinska vprašanja, temveč je ostajalo na ravni zunanjih manifestacij ter materialnih in institucionalnih okvirov te dejavnosti. V našem prispevku poizkušamo razkriti predvsem nekatera splošnejša vprašanja o protislovnosti dosedanjega razvoja, da bi s tem opozorili na vsebinske kriterije in možnosti načrtnega usmerja-

nja razvoja družbenih znanosti. V ospredje postavljamo teoretične, metodološke in informacijske razsežnosti spoznavnega procesa na širšem družboslovnem področju.

Interdisciplinarna sinteza se sicer ne more uveljaviti kot enkratno dejanje. Dialektika razmerij med delom in celoto pa nas opozarja, da tudi v spoznavnem procesu ne moremo optimalno napredovati, če ne upoštevamo obeh perspektiv. Tudi za Marxovo delo je bila značilna stalna oscilacija med vseobsegajočim pogledom in analizo posameznih delov oziroma podrobnosti. Tako kot družbenega reprodukcijskega procesa nasploh – ki je obenem najširši okvir pojasnjevanja družboslovja – ne moremo razumeti brez hkratnega upoštevanja enotnosti nasprotij individualizacije in socializacije, če ne upoštevamo medsebojne pogojenosti in protislovnosti napredovanja od konkretnega k splošnemu (posploševanje, indukcija, sinteza) in obratne metode (analiza, dedukcija, individualizacija). Potrebujemo torej čimbolj določno eksplikacijo dolgoročnih razvojnih zakonitosti. Potrebna pa je – kot pravi Lenin, tudi »konkretno zgodovinska analiza« in upoštevanje dejanskih razmer v znanosti in družbi.

Ko si zastavljamo vprašanje kako obravnavati razvoj družbenih znanosti pri nas, najprej ugotavljamo, da smo v zadnjem obdobju že dobili nekaj temeljnih del npr. iz psihologije znanstvenega ustvarjanja, filozofije in sociologije znanosti, več prispevkov iz področja marksološkega proučevanja in drugo. Pogrešamo pa predvsem dela, ki bi teoretično in metodološko nadgrajevala našo sočasno družboslovno produkcijo. Po posameznih disciplinah so bile v preteklih (treh) desetletjih opravljene že kar številne empirične raziskave – ne da bi iz njih povzeli, koliko in kako se te med seboj dopolnjujejo in prispevajo k znanstvenemu razvoju na širšem področju. Tako se danes soočamo z značilno praznino med splošnimi razpravami ter obiljem različnih zapisov in razprav, ki kritično ocenjujejo trenutno stanje, vendar bolj z vidika zunanjih pogojev in učinkov kot pa z vidika ožjih vsebinskih vprašanj znanosti. Vendar pa kritično ocenjevanje dosedanjega razvoja ne bo doseglo pomembnih učinkov, če tudi samo ne bo preseglo ravni bolj ali manj naključnih parcialnih opažanj in pripomb. Zato je treba razvoj družbenih znanosti postaviti v najširši spoznavno teoretični okvir razvoja družbe.

Da ne bi v tem ocenjevanju razvoja družbenih znanosti zahajali v enostranost in subjektivizem, izpostavljamo najprej vprašanje samih virov informacij. Na voljo so nam statistični podatki, ki nam dajejo pregled nad stanjem in spremembami zlasti za indikatorje »raziskovalnega potenciala«, kot so npr. število in struktura raziskovalcev, finančna vlaganja in oprema, nekateri kvantitativni vidiki rezultatov raziskovalne dejavnosti (število končanih raziskovalnih del, število objavljenih del ipd.). Ti podatki so sicer uporabni, vendar pa obenem tudi nezadovoljivi zato ker:

- večji del razpoložljivih podatkov zadeva bolj možnosti kot pa rezultate raziskovanja;
- rezultati raziskovanja so zajeti le količinsko ne pa kvalitativno;

- ugotavljanje razvojnih trendov v teku časa je zaradi sprememb v načinu evidentiranja ali prikazovanja omejeno.
- nimamo informacij za ožja, subdisciplinarna področja;
- kvantitativna, statistična analiza je zaradi majhnih števil omejena oz. neustrezna.

### *Dosedanji razvoj in merila razvitosti*

V retrospektivi dosedanjega razvoja se je – vsaj za sedaj – težko izogniti bodisi določenim poenostavitvam bodisi neobvladljivi množici raznih podrobnosti. Potrebovali bi večje število poglobljenih razvojno-zgodovinskih študij, ki bi sintetizirale dosežena spoznanja v družboslovno disciplinarnih okvirih; šele na takšni podlagi bi se zares pokazale tako podobnosti kot razlike med njimi in sploh smeri njihovega razvoja. Če pa je naš temeljni cilj, tako kot si ga zastavlja Slovenska akademija znanosti in umetnosti, da že v današnjih razmerah usmerjamo razvoj družbenih znanosti, pa vendarle ne moremo čakati na takšno popolnost in lepše čase. Prvi korak je že to, da identificiramo razvojno najpomembnejša vprašanja in spodbudimo bolj poglobljeno razpravo o njih. Dostikrat pa nam že razpoložljiva spoznanja omogočajo, da tudi neposredno nakažemo akcijske implikacije.

Retrospektivna analiza dosedanjega razvoja družbenih znanosti nam kaže, da pri tem ni šlo niti za nekakšno premočrtno, linearno napredovanje niti le za povsem naključne in stihijske spremembe. V navidezni naključnosti nizanja različnosti v teku časa začenjamo razkrivati – bolj ali manj izrazite – tendence, ki jih lahko pojasnujemo z dialektiko družbenega razvoja. Gre za značilni vzorec prehajanja od prazne splošnosti k fragmentarnemu empirizmu – temu sledi kritika in poizkus (idejne) reintegracije (odmik od empirične konkretnosti in raznovrstnosti) in spet poudarek na različnosti (pluralizem samoupravnih interesov), na »praktičnosti« in »učinkovitosti«. V konkretnejši obravnavi razvoja družbenih znanosti v SR Sloveniji ugotavljamo, da ta ni bil enakomeren niti v teku časa niti v posameznih disciplinah. Že izhodišče je bilo različno. Nekatere discipline so imele že določeno tradicijo (pravoznanstvo, zgodovina, etnologija, geografija), druge so po vojni začenjale skoraj od začetka. Tudi kadar je bilo že pred vojno uveljavljeno institucionalizirano delovanje posameznih disciplin (npr. filozofija), so revolucionarne spremembe pomenile radikalno preusmeritev in diskontinuiteto, da je bilo treba začeti znova. Pred vojno so posamezniki delovali bolj z vidika pedagoških potreb na univerzi, kot pa v smislu organiziranega empiričnega raziskovanja.

Ocene vprašancev na podlagi intervjujev kažejo presenetljivo skladnost pogledov na dosedanje dinamiko razvoja družboslovnih disciplin. Z manjšimi časovnimi razlikami po disciplinah se v grobem nakazujejo štiri značilna obdobja:

- blokirani razvoj: ki se izteče v drugi polovici petdesetih ali začetku

šestdesetih let (npr. za ekonomijo in psihologijo prej, za sociologijo, filozofijo, politologijo ... kasneje),

- najbolj dinamičen razvoj v šestdesetih letih in še nekaj kasneje;
- zastoj v razvoju v sedemdesetih letih;
- poizkusi oživljanja in obenem soočanje s splošno razvojno družbeno krizo – v osemdesetih letih.

Lahko bi rekli, da gre torej za prevladujočo oceno, ki jo izražajo družboslovci vseh disciplinarnih področij, čeprav gre pri tem lahko za različne vsebinske osnove tega ocenjevanja.

Sicer pa nas zanimajo tudi pojmovanja družboslovcev o tem, kaj sestavlja vsebinsko jedro razvoja družbenih znanosti. Zavest o tem je obenem tudi ena od determinant dejanskega razvoja.

Identificirali smo sedem značilnih skupin kriterijev v ocenjevanju razvitosti in razvoja družbenih znanosti:

1. Teoretični in metodološki kriterij. Lahko štejemo za spodbudno in simptomatično, da se ta pojavlja na prvem mestu. Pri tem pa ugotavljamo, da gre za dokaj ohlapne in splošne formulacije, kar bi lahko razumeli, da ta vprašanja manj zaposlujejo raziskovalce, ki se prvenstveno posvečajo vsebinski tematiki svojega ožjega delovnega področja.

2. Stopnja vključenosti v svetovno znanost – se potrjuje kot pomembni razvojni indikator, pa najsi jo razumemo kot podlago za lastno ustvarjalno delovanje ali kot obliko posredovanja in verifikacije rezultatov tega delovanja. Pri tem je značilna ugotovitev, da je šlo v zgodnejšem obdobju posameznih novih disciplin bolj za prevzemanje spoznanj od drugih; v nadaljnjem razvoju, ob intenzivnejšem raziskovanju in kritiki tujih modelov pa se vse bolj uveljavlja samostojna in celovita razlaga pojavov.<sup>1</sup>

3. Vključenost znanosti v družbeno okolje – vsaj nekateri družboslovci štejejo to za pomembno razsežnost oz. kriterij razvitosti njihove discipline, o čemer bomo še razpravljali.

4. Obseg opravljenega raziskovalnega dela in vprašanje kvalitete – pri tem gre za kvantitativna merila doseženih rezultatov, kot je npr. število objavljenih del ipd.

5. Število in struktura kadrov – to že sicer sodi med najbolj konvencionalna merila.

6. Infrastruktura znanstvenega delovanja – pri tem gre za materialna sredstva, informacijsko-dokumentacijske službe (ki so na splošno premalo razvite), število in razvitost specializiranih institucij, tehnološki pripomočki, računalniška dejavnost idr.

7. Drugi kriteriji, kot npr. akumulativnost izsledkov raziskav, kritična usmerjenost raziskovanja, samostojnost znanosti itd.

<sup>1</sup> V nasprotju z velikim pomenom, ki ga naši družboslovci pripisujejo vključevanju v »svetovno znanost« je gotovo dejstvo, da je mednarodno sodelovanje v zadnjem desetletju močno upadlo in da tudi institucionalna mreža ni zagotovila stikov z najbolj ustvarjalnimi središči naprednega družboslovnega delovanja v svetu. Ti stiki so postali preveč naključni alipa je celo prišlo do tega, da so drugi centri opredeljevali našo perifernost. Med naključjem in administrativno kontrolo ni bilo ustrezne vsebinsko zasnovane pobude in usmerjanja.

V naši obravnavi se omejujemo predvsem na teoretično metodološka vprašanja, še prej pa poizkušamo identificirati značilna razvojna protislovja.

Če štejemo protislovnost za srž dialektike razvojnih procesov, potem se zdi primerno, da med vprašanji, ki zadevajo razvoj družbenih znanosti prav temu posvetimo osrednjo pozornost. Obravnavamo dve vrsti protislovij. Prva zadevajo dinamiko rasti in razvoja samih družbenih znanosti, druga pa protislovja v medsebojnih razmerjih družbenih znanosti in družbenega okolja; v obeh primerih pa lahko uporabimo našo pojasnjevalno paradigmo – t.j. enotnost nasprotij med procesi (individuacije) osamosvajanja in (generalizacije) povezovanja. V prvem primeru protislovnost razvoja samih družbenih znanosti še nadalje razčlenjujemo po štirih značilnih kategorijah:

- glede na razmerje med kontinuiteto in diskontinuiteto,
- razmerje med kvantiteto in kvaliteto,
- razmerje parcialno – integralno in
- glede na razmerje med načrtnostjo in naključnostjo v usmerjanju razvoja družbenih znanosti.

Ne da bi se spuščali v podrobno prikazovanje vseh teh vprašanj naj le ilustrativno nakažemo nekatera med njimi.

#### a) Dinamika rasti in razvoja

V obravnavi kontinuitete in diskontinuitete najprej ugotavljamo, da je naša pozornost usmerjena nazaj v preteklost, zato da bi lahko čimbolj vplivali na razvoj v prihodnosti. Ker pa do sedaj takšen prijem dostikrat ni bil upoštevan, so bile premalo uporabljene že pridobljene pozitivne in negativne izkušnje. V tem smislu je bil »proces učenja« zelo počasen. Če ocenjujemo povojni razvoj družbenih znanosti glede na dediščino iz preteklosti, je bil ta razvoj nesporno velik; glede na tip naše družbe in zahtevne cilje ter razvojne probleme pa ga ne moremo sprejeti kot zadovoljivega. Tradicija se pojavlja hkrati kot prednost in kot omejitev v nadaljnjem razvoju posameznih disciplin. Kolikor tradicija vsiljuje določene okvire delovanja, je to še zlasti problematično tedaj, ko postanejo neopazni in samoumevni.

Protislovnost se kaže tudi v tem, da imamo opravka s pretežno kvantitativnimi merili razvoja, hkrati pa s kritično ugotovitvijo, da je prehitra rast zmanjševala ali preprečevala kvalitativni razvoj. Takšna protislovnost je npr. najbolj izrazita na področju psihologije. Drugi vidik tega protislovnega razmerja med kvantiteto in kvaliteto zadeva samo znanstveno produkcijo v ožjem smislu in rezultate te dejavnosti. Ena od ocen npr. opozarja: »razvoj je bil predvsem ekstenziven, obravnavali smo številne probleme, malo med njimi dovolj dolgo in poglobljeno«. Hitro

prehajanje s teme na temo že v spoznavnem procesu pušča (navzven sicer manj opazne) negativne posledice. Posredno pa ta fragmentarnost in površinskost vpliva in pogojuje podobno stanje tudi v družbeni praksi.

Nasploh se danes še grobo uveljavlja prvenstvo kvantitete; tudi tedaj, ko ne gre za nikakršno znanstveno pridobitev, že kvantiteta opravljenega dela daje materialna in moralna priznanja. Vsebinska opredelitev kvalitete znanstvenega delovanja ostaja zelo ohlapna ali pa je sploh ni. Še posebej izpostavljamo razmerje med kvantiteto in selektivnostjo npr. pri objavljanju tekstov. Tako je število objavljenih del eno od najpogostejše navajanih meril razvitosti znanstvene discipline, hkrati pa naletimo tudi na ugovor, da smo objavljali preveč. Potrebna bi bila bolj rigorozna selektivnost zlasti v delovanju konkretnih »seleksijskih mehanizmov« kot so uredništva strokovnih revij ipd. Gre tudi za spopad s komercializacijo idr.

Podobno se zastavlja tudi vprašanje glede kvalitete kadrov. V času ko se prvič uvaja novo znanstveno področje in začenjajo delo nove institucije, pride do velike mobilnosti kadrov. Velika kadrovska mobilnost in dinamika zaposlovanja v enem obdobju pa se lahko kasneje pokaže kot zaprtost in rigidnost dane kadrovske in institucionalne strukture.

Glede razmerja med načrtnostjo in naključnostjo nam dosednji razvoj kaže, da smo sicer imeli veliko usmerjanja, programiranja, planiranja in upravljanja, obenem pa močno stihiskost, nenačrtnost in neenakomernost dejanskega razvoja družbenih znanosti. Če razlikujemo »spremembe« od »razvoja«, kar pa se dostikrat istoveti, bi lahko rekli, da smo imeli v preteklih desetletjih sicer izredno veliko – zlasti institucionalno-organizacijskih in normativnih sprememb, še zdaleč pa ne tudi tako dinamičen razvoj. Pogostost organizacijskih sprememb je postala za samo znanstveno ustvarjanje kontraproduktivna.

## b) Družbene znanosti in družbeno okolje

Vrsta protislovij zadeva razmerje med družboslovnim delovanjem ter družbenim okoljem. Ko gre za konkretna protislovja, npr.: glede tega, ali je zadovoljevanje praktičnih potreb relevantno merilo znanstvenega razvoja, ali pa je treba predvsem izpostaviti kritiko utilitarizma in zagovarjati »čisto znanost«, razkrivamo tudi povsem nasprotna stališča slovenskih družboslovcev – čeprav je res, da je večina takih, ki vidijo napredek družboslovnih disciplin v dejstvu, da se je povečala njihova vloga v reševanju problemov družbene prakse. Sicer pa nasploh pri nas bolj kot v drugih državah poudarjamo pomen povezovanja teorije in prakse, obenem pa operativno v tem pogledu celo zaostajamo za drugimi.

Za protislovje med strokovnostjo in demokratičnostjo je značilno to, da ni obravnavano kot enotnost nasprotij med procesom socializacije in profesionalizacije, marveč družbeno-politično delovanje samo neposredno prevzema (nadomešča) nekatere značilne strokovne in znanstvene naloge.

Razločevanje specifičnih vlog znanosti in prakse je bilo v takih primerih ukinjeno; prišlo je do podcenjevanja analitične podlage za samoupravno delovanje. Pri tem gre za težnjo, da bi čimveč zadev prenesli neposredno na »sestanke« in v sfero družbenopolitičnega ter samoupravnega odločanja. Iz tega bi lahko sklepali, kot da ni posebno pomembno, kakšne so strokovne (pred)priprave, bistveno je le sporazumevanje in dogovarjanje. Rezultat takšnega sklepanja pa je, da nominalno zelo veliko odločamo, obenem pa dejansko le malo obvladujemo razvojne procese v znanosti in družbi.

Gre tudi za protislovje, da izredno pospešujemo vključevanje v mednarodno delitev dela (ko gre za gospodarstvo), istočasno pa znanost, ki naj bi bila predhodnica teh razvojnih procesov, zastaja v ozkih nacionalnih okvirih. Tudi izključnost naše politične terminologije povzroča določeno prekinitev v mednarodnem družboslovnem komuniciranju.

Raziskovalec se nadalje sooča s protislovjem, ko po eni strani nima legitimacije in znanja, da bi kritiziral tuje okolje, po drugi strani pa se od njega pričakuje »lojalnost« do svojih, torej za to, da pred drugimi ne bo kritično izpostavljajal pomanjkljivosti lastnega okolja.

Ne glede na izvirnost in pomembnost doseženih spoznanj pa naši družboslovci opozarjajo, da gre nasploh za nizko odzivnost okolja.

### *Spoznavno-teoretična izhodišča*

Vrsta znakov nas opozarja na to, da na tistih področjih, ki najbolj zaostajajo pri reševanju spoznavno-teoretičnih in metodoloških spoznanj, ni vedno tudi temu ustrezne kritične samozavedi o dejanskem stanju. V okvirih konvencionalnosti se kaže vse zelo urejeno in nesporno. Splošna znanja v večji meri ostajajo sfera sama zase, kot pa bi bila rezultat posploševanja spoznanj posebnih družboslovnih disciplin. Pojemovno-teoretični okviri zgodovinskega materializma so bili prav zaradi svoje prazne splošnosti in shematičnosti, ki je zgubila stik z bogastvom raznovrstnosti družbenega življenja, pri nas potisnjeni na obrobje. Tako se še danes soočamo s popolno razdvojenostjo empiričnega raziskovanja in marksistične dialektike. Spoznavni proces, ki naj bi povezoval najsprejemnejše z najkonkretnjšim, je na številnih točkah povsem prekinjen. Prekinjen je časovno, prostorsko, med disciplinami, med institucijami, ideološko, statusno, jezikovno, glede na medosebne odnose itd. Predvsem pa je fragmentiran glede na omejen domet koherentnega teoretičnega pojasnjevanja.

Razvojno dialektiko spoznavnega procesa pojasnjujemo glede na diskriminacijsko in sintetično zmožnost zajemanja vse večjega bogastva raznovrstnosti predmeta preučevanja in njenega organiziranega predstavljanja v vse bolj abstraktnih pojemovno-teoretičnih konstrukcijah. Ti dve razsežnosti skupaj določata pojasnjevalno moč značilnih oblik spoznavne

organizacije t.j. pojmov, modelov, teorij in tudi celotnih družboslovnih disciplin. To pa je način preseganja naključnosti v spoznavnem procesu, katerega temeljna usmeritev postane cilj, da s čim manjšo količino podatkov lahko pojasni čim večji delež preučevane variabilnosti družbenih pojavov.

Naša pojasnjevalna paradigma nakazuje možnost razčlenitve in sistematizacije snovi glede na tri značilne razsežnosti:

- razvoj z vidika spoznavnega procesa: povečevanje diskriminacijske in sintetične zmožnosti (podatkov, pojmov, teorij, disciplin);
- razvoj z vidika samostojnosti in povezanosti subjektov raziskovanja (raziskovalcev, delovnih skupin, institucij);
- razvoj z vidika samostojnosti in povezanosti znanosti z družbenim okoljem kot a) determinacijskim okvirjem spoznavanja in b) predmetom raziskovanja.

### Podatki in pojmovna organiziranost spoznavnega procesa

Temeljni problem v zvezi s podatki za potrebe družboslovnega raziskovanja vidimo v tem, da niso (zadosti) upoštevani kot element organiziranega spoznavnega procesa. To, da so podatki na voljo ali pa jih ni, da so dostopni ali nedostopni, je preveč podvrženo najrazličnejšim naključjem.

V odnosu do statistične dejavnosti ugotavljamo, da niti potrebe niti rezultati družboslovnega raziskovanja niso pomembneje vplivali na zbiranje in obdelavo podatkov. Prevladuje vpliv državne uprave in inercije iz preteklosti. Prva uveljavlja svoj vpliv preveč arbitrarno, priložnostno in subjektivistično, druga pa pomeni neracionalno in nepreverjeno podaljševanje pretekle prakse. Oboje povečuje ekstenzivnost in s tem posredno znižuje stopnjo uporabljenosti podatkov.

V zvezi s pojmovno organiziranostjo spoznavnega procesa naj opozorimo na relativno majhno pozornost, ki jo naši družboslovci namenjajo pojmovnemu izgrajevanju posameznih disciplin, kar je še posebej problematično zato, ker dostikrat pojme sprejemajo kot nekakšno apriorno danost. To se kaže v odnosu do pojmov, ki izhajajo iz treh značilnih virov:

- do pojmov, ki so nastali in bili sprejeti kot značilni prispevek posamezne discipline,
- posebej do marksističnega kategorialnega aparata in
- do pojmov, ki jih je uvedla družbenopolitična praksa v Jugoslaviji.

Glede na vse tri vire, oz. izhodišča pogrešamo bolj aktivno in kritično vlogo naših družboslovcev. Še zlasti ostajajo neizkoriščene nove tehnične možnosti uporabe kompleksnejših analitičnih postopkov (npr. različnih postopkov multivariantne analize), s pomočjo katerih bi lahko obvladovali veliko količino podatkov, razkrivali njihovo informacijsko in pojasnjevalno pomembnost in tako tudi sistematično izkustveno izgrajevali ter preverjali (ne pa le prevzemali) teoretične pojme.

Čim daljše je časovno obdobje družboslovnega delovanja, tem bolj se izpostavlja potreba in možnost, da zbirateljski empirizem presežemo z zavestnim in organiziranim razvojem znanstvene teorije. Namesto opisovanja stopa v ospredje eksplikacija znanstvenih zakonov različne stopnje splošnosti ter povezovanje teh v enoten teoretski sistem.

Glede na današnje stanje bi lahko rekli, da imamo

- preveč navideznega teoretiziranja v smislu difuznega in nediscipliniranega splošnega razpravljanja, ki ostaja v zaprtem krogu in ob svoji samozadostnosti niti ne išče stike z empiričnimi dejstvi,

- preveč takšnih podatkov in empiričnih spoznanj, ki ostajajo sama zase, atomizirana, ne da bi se kakorkoli navezovala na splošnejše teoretske razlage – saj teh razlag niti ne potrjujejo niti jih ne zavračajo.

Medtem ko v naravoslovju teorija označuje predvsem aksiomatsko organizirane miselne sisteme, je v družboslovju priznan status teorije ali teoretične razprave že skoraj vsakršnemu splošnejšemu razmišljanju o družbenih vprašanjih. V tem smislu je razumljivo, da teorija in teoretično dobivata že negativni predznak, saj postajata celo sinonim za ohlapno, splošno in odmaknjeno razpravljanje, ki ne temelji na natančnem poznavanju dejanskih družbenih razmer.

Razvoj družboslovnih teorij vidimo prav v tem, da v skladu z Marxovim družbenozgodovinskim razumevanjem spoznavnega procesa bistvo vse bolj mnogovrstne konkretnosti izražamo v vse bolj abstraktnih teoretičnih spoznanjih.

Tudi razvoj z vidika (inter)disciplinarne organizacije spoznavnega procesa pojasnjujemo z dialektiko protislovnosti procesov individuacije in sinteze.

Pojavljajo se številne enostranosti v razumevanju teh vprašanj, kot npr.:

- navidezna interdisciplinarnost lahko pomeni še povečano arbitrarost bolj ali manj naključnega povezovanja iztrganih spoznanj iz trdneje organiziranih spoznavnih sistemov,

- nominalna interdisciplinarnost se lahko zreducira na mehanično dodajanje in nizanje večih disciplin, torej de facto na multidisciplinarnost;

Navzoča je še močna težnja k disciplinarni ekskluzivnosti in avtarkizmu, hkrati pa k aktivističnemu univerzalizmu – kot da smo vsi kompetentni in usposobljeni za vse.

V obravnavi disciplinarne individuacije in sinteze je še preveč naključnosti in stihije – npr. glede nastajanja novih družboslovnih disciplin; vzemimo primer uvajanja družboslovne informatike – že desetletje traja »prepričevanje« o njeni (ne)primernosti!?

V interdisciplinarni sintezi gre za posebno vlogo in naloge sociologije. Vendar ugotavljamo, da se tudi sociologija ni uveljavljala predvsem kot sintetizator, temveč se je celo sama predvsem diferencirala na večje število

ožjih disciplin. Če k temu dodamo, da marksistična dialektika ni prodrla v spoznavni proces vrste disciplinarnih področij in da se tudi filozofija pojavlja kot sfera sama zase, obenem pa zgodovina ne izkorišča možnosti posploševanja, s tem že razkrivamo praznino, zaradi katere zaostaja interdisciplinarna sinteza.

### *Perspektiva informatike in njene implikacije za družboslovno raziskovanje*

Končno nakažimo še perspektivo informatike in njene implikacije za družboslovno raziskovanje in za vlogo družbenih znanosti nasploh. Namesto obrtniškega načina dela se nam nakazujejo revolucionarne spremembe v informacijski tehnologiji, ki bodo bistveno spremenile tako način delovanja kot tudi posegle v vsebino in domet spoznavnega procesa. Prvič v zgodovini dobiva dialektika realno tehnološko podlago za to, da se uveljavi tudi v empiričnem družboslovnem raziskovanju. Odpira se perspektiva, ko teoretski razvoj ne bo več le vprašanje navdiha in domiselnosti posameznih teoretikov, temveč načrtno organizirano delo, v katerem bo odločilna nenehna interakcija med teoretičnimi konceptijami in podatki o dejanskem stanju, ko bosta namesto apriorizmov navzoča nenehno preverjanje in dopolnjevanje. Povečala se bo možnost kumulacije spoznanj in stopnja izkoriščenosti že doseženih rezultatov.

Čim večja bo dostopnost do informacij, ki so nam že na voljo in njihova tehnična manipulabilnost, tem manjša bo potreba po ponovnem proučevanju istega predmeta. Pričakujemo torej, da se bodo povečale možnosti za preseganje sedanje vsesplošne fragmentacije spoznavnega procesa, da se bo zmanjšal potreben čas za izvedbo družboslovne raziskave in s tem povečala tudi odzivnost družboslovja na aktualno problematiko družbene prakse. Hkrati z rutinizacijo in avtomatizacijo repetitivnih in rutinskih opravil se nakazujejo širši okviri za ustvarjalno delovanje. Odpirajo se možnosti, da se bo oblikoval splošno družbeni obtok informacij, v katerega se bo vključevalo družboslovno raziskovanje kot sestavina široko pojmovanega procesa spoznavanja in spreminjanja družbe. Izostrena zavest o takšni dolgoročni razvojni usmeritvi lahko postane eden od elementov za mobilizacijo že danes razpoložljivih razvojnih potencialov.

# Razvoj in stanje raziskovalnega dela v ekonomiji

## *Ocena položaja v splošni ekonomiki*

V tej oceni razumemo s splošno ekonomiko ekonomsko teorijo (ekonomsko vedo), t.j. politično ekonomijo, ki pokriva vse glavne faze reprodukcijskega procesa, produkcijo in porabo, delitev in menjavo, pa tudi njihove glavne vidike in sredstva delovanja kot so denar, oscilacije, makrousmernjanje, gospodarski razvoj, mednarodna menjava, finance in primerjalna ekonomika, razen tega pa njeno aplikacijo na naše gospodarstvo, tj. splošno ekonomiko samoupravnega socializma, prav tako v vseh navedenih fazah in aspektih (ekonomika, ekonomska politika SFRJ).

Ta ocena vključuje tudi mnenja, izražena v anketi, ki je bila v ta namen opravljena med nekaterimi profesorji ekonomike, vendar je podana samostojno, ne kot kak rezime. Po drugi strani jo je šteti kot teze za dokončno oceno, do katere bo mogoče priti šele po kritični obravnavi med ekonomisti. Zato se omejuje na bistvene ugotovitve.

Pred drugo svetovno vojno v splošni ekonomiji ni bilo kaj prida pokazati, posebno ne v marksistični. Nismo imeli nobene visoke ekonomske šole, prav tako ni bilo teoretično-ekonomskih časopisov, ekonomski predmeti so se predavali le na pravni in tehnični fakulteti. Ob nekaj prevodih klasikov marksizma (Engels, Plehanov, Marx-Borchardt-Krašovec) je izšlo nekaj izvirnih del nemarksistične ekonomike (Brezigar, Uratnik, Ogris). V tujini se je uveljavil le ruski emigrant Bilimovič, z vidika dogovorne ekonomike pa je zanimiv Gosar.

Po koncu vojne je oblast na različne načine podpirala razvoj marksistične ekonomike. Že zgodaj (1947) je bila ustanovljena ekonomska fakulteta, kasneje VEKŠ, medtem ko je pravna fakulteta nadaljevala s poukom ekonomskih predmetov. Zaradi velikih potreb prakse je število ekonomistov hitro naraščalo. Ustanovljeno je bilo društvo ekonomistov (1950), ki je kasneje preraslo v zvezo ekonomistov (1954). Številna učiteljska mesta so omogočala ne le poglobljanje ekonomskega znanja, ampak tudi raziskovalno delo. Objavljanje izsledkov je omogočila ustanovitev Ekonomske revije (1949), razen nje pa podobne izrazito teoretične revije po drugih republikah.

V takšnih okoliščinah je moral biti pospeševani razvoj ekonomike nujno ekstenzivne narave: število profesorjev, predmetov, tečajev, publikacij in člankov se je hitro množilo. Razvoj v kvalitativni smeri pa je poleg samega količinskega razmaha zaviral še niz okoliščin, med glavnimi naslednje:

1. Ker je bilo treba začeti od začetka, originalnost pa ni bila zaželena, so postale glavni vir politične ekonomije poljudne brošure sovjetskih ekonomistov. Celo klasike marksizma so študirali večinoma iz druge roke, iz standardnih učbenikov na nivoju eksegeze (pretežno) *Kapitala*, kot na primer Markovičev, kasneje Nešičev; Hilferding, Kautsky, Luksemburg so bili rezervirani za kasnejše specialistične študije. Kidrič svojih in ekonomskih pogledov ne le ni utegnil dokončati, ampak je bil »odkrit« šele v novejšem času.

2. Z redkimi izjemami učitelji ekonomike niso poznali zahodne (meščanske) politične ekonomije. Naša ekonomika je nastajala neodvisno od nje. Kolikor je bilo pouka o zahodnih teorijah, je črpal iz sovjetskih virov, npr. Aleksandrova. Nepoznana je bila celo zahodna marksistična literatura (Dobb, Sweezy, Betleheim, Denis). Izjema so bili nekateri profesorji, ki so pridobili svoje znanje že v predvojnem ali medvojnem času.

3. Razvoj ekonomike je bil pod močnim vplivom politične-ideološke sfere. Ekonomisti naj bi predvsem obdelovali, razlagali in dodelovali ekonomsko-politične ideje vodilnih tovarišev. Eden od udeležencev ankete govori o »državni težnji k apologizaciji politične ekonomije«. Zelo tipično je bilo, da so se konkretne ideje in ureditve interpretirale kot nujen izraz dosežene razvojne ravni produktivnih sil, t. j. kot ekonomske zakonitosti, tako da se je ekonomika »oplajala« z dogmatizirano prakso. Treba pa je dodati, da je bila relativna samostojnost ekonomistov v SRS večja kot v nekaterih drugih republikah.

Takšne okoliščine razvoja ekonomike so imele za posledico:

1. Metodološko in analitično zaostajanje ekonomike, ki ji je ostal nepoznan razvoj na Zahodu ne le v sodobnosti ampak celo ves čas po Marxu. To ni škodovalo le razvoju ekonomike kot takšne, ampak še posebno marksistični politični ekonomiji, ki je zaostala za razvojem na Zahodu posebno zaradi nepoznavanja sodobnih metod (posebno matematične ekonomike).

2. Znanstveno neizvirnost, v velikem delu dogmatično repetitivnost tekstov, obravnavanje nerelevantnih (in nenevarnih) problemov. Značilno je bilo skrivanje neznanja za »ideološko čistostjo«. Dolga leta je med ekonomisti tekla jalova razprava med pristaši »historičnega« in »kategorijskega« pristopa v politični ekonomiji. To je »pomagalo«, da ni prihajalo do večjih odstopanj od »uradne ekonomske teorije«, kakršna je že bila v enakem obdobju, pa tudi da so novi model samoupravnega socializma »iznašli« in prelili v prakso politiki (Kidrič, Kardelj, Kraigher) in da so ga ekonomisti sprejemali z zamudo, deloma celo z odporom.

3. Ekonomsko-politično nerelevantnost ekonomike. Ta je izhajala iz metodološke in analitične pohabljenosti ter znanstvene neizvirnosti, posebno pa iz dogmatizirane prakse, ki je tudi vsak predlog racionalnejše praktične politike zavračala kot idejno nesprejemljiv. Za primer lahko navedemo opozarjanje na zgrešenost kapitalno intenzivnega razvoja v

zgodnjih šestdesetih letih, katerega rezultat je zdajšnja visoka brezposelnost (tako registrirana kot prikrita).

Iz takšnega neugodnega začetnega položaja se je ekonomika razvijala pretežno kot rezultat individualnih prizadevanj, ki niso vedno dobila ustrezne politične podpore, posebno, ker je šlo za njeno postopno emancipacijo. Ta proces sta omogočala in pospeševala:

a) Nastanek in razvoj delavskega upravljanja, rahljanje centralnega plana in administrativnega upravljanja, in s tem vse večja samostojnost podjetij in njihovo vključevanje v tržne mehanizme, ob čemer je postajala klasična centralno-planska ekonomska teorija vse bolj nerelevantna in celo zaviralna, tako da je bilo spodbujano razmišljanje v novih smereh.

S tem deloma povezana postopna razširitev intelektualnega horizonta na zahodno ekonomiko, njena kritična obdelava ter iskanje tistih njenih prvin, s katerimi bi se lahko obogatila marksistična ekonomika, predvsem v pogledu metodološkega in analitičnega aparata proučevanja »površinskih« ekonomskih pojavov. K temu so prispevale tako Fordove štipendije kakor tudi redni študij nekaterih mlajših ekonomistov v tujini. Poleg kvalitativne analize se v tem času naši ekonomisti vse bolj seznanjajo s kvantitativnimi metodami analize ekonomskih pojavov, s katerimi in za katerimi se oblikujejo odnosi med ljudmi.

V tem procesu so bili doseženi pomembni rezultati. Dobili smo prve resne študije nekaterih meščanskih ekonomistov (npr. Marshalla), sistematične obdelave osrednjih ekonomskih pojavov (npr. denarja in kredita), reprodukcije družbenega kapitala (še posebej investicijske učinkovitosti, kapitalnih količnikov), prve prikaze sodobne teorije trga in cen, gospodarskih fluktuacij in makroekonomike, prve ekonometrične obdelave parcialnih ekonomskih pojavov (produksijske in potrošne funkcije), vključno z ekonometričnimi modeli jugoslovanskega gospodarstva, kakor tudi medsektorske analize, posebno regionalne, in številne operacijske raziskave. Dobili smo nekaj primerjav Marxa in zahodnih ekonomistov, nastala je tudi posebna, količinsko in idejno zelo plodna primerjalna ekonomika. Učbenikov politične ekonomije, ekonomike in ekonomske politike SFRJ, javnih financ, mednarodnih odnosov ne le na obeh ekonomskih, ampak tudi na drugih visokih šolah, sicer pretežno v obliki skript, skoraj ni treba omenjati. Posebno lepo se prikazani razvoj vidi po doktorskih disertacijah, ki vse bolj prehajajo od splošno-teoretičnih, praktično malo pomembnih problemov na konkretne, empirično-kvantitativno zasnovane študije. Za razvoj v tej smeri so posebno zaslužni ekonomski instituti, četudi pogosto obdelujejo probleme na referentski ravni.

Kljub nespornosti navedenih dosežkov gre po naši oceni bolj za pasivno prenašanje ekonomskih teorij, analitičnih tehnik in raziskovalne metodologije v našo ekonomiko, v veliki meri bolj za »učenje« kot za njihovo kreativno uporabo v razvoju naše, tj. samoupravne socialistične ekonomike, čeprav so častne izjeme na skoraj vseh od navedenih področij, ki pa kot takšne ne spreminjajo splošne ocene. Zdi se upravičeno mnenje,

da je naša ekonomika šele na začetku nalog, ki jih mora opraviti, ne le glede predmetov, ki jih obdeluje, ampak predvsem glede na analitično raven svojih raziskav. To je posredno razvidno iz rezultatov ankete, v kateri navajajo nekateri od ekonomistov kot aktualne naloge za prihodnje obdelave prav tiste probleme, s katerimi se že dolga leta spopadamo. Očitna je implicitna ocena, da doslej nismo bili zadosti uspešni. Zdi se, da še vedno ni mogoče spremeniti ocene, da kvantiteta (ki je ni mogoče zanikati niti pri številu kadrov niti objavljenih člankov in referatov, raziskovalnih nalog in samostojnih knjižnih del niti pri obsežnosti vseh teh, pa tudi ne pri številu kateder, šol, usmeritev, institutov) še vedno ni prerasla v kvaliteto, in da je to naloga, ki je še vedno pred nami. Lahko tudi rečemo, da je razmerje med marksistično politično ekonomijo in zapadno ekonomiko še vedno nedefinirano, pa tudi ločnica med znanstvenostjo in dogmatičnostjo, naj gre formalno za marksistično ali meščansko, ne le da še vedno ni potegnjena, ampak tudi zastavljena še ni pravilno. Neredko je zaznati težnje, da se ukvarjanje s konkretnimi problemi, posebno tistimi, ki bi morali biti interesantni za ekonomsko politiko, šteje za neznanstveni prakticizem, medtem ko se znanost rezervira za praktično nerelevantno, visoko abstraktno razmišljanje. Zdi se tudi, da si vodilni politični krogi še vedno niso na jasnem kaj naj pravzaprav podpro, lepozvočne tautologije in verbalne opredelitve za socialistično samoupravljanje ali resne znanstvene raziskave, za katere ob začetku, včasih pa tudi ob uspešnem dokončanju, ne morejo presoditi njihovega družbeno ekonomskega in družbenopolitičnega pomena.

V ilustracijo nekaterih navedenih ocen sedanjega stanja lahko navedemo okoliščino, da kljub dejstvu, da je delovna organizacija v sistemu delavskega upravljanja osrednja celica družbenega gospodarjenja, naša ekonomika ne le ni ustvarila ustrezne teorije samoupravnega podjetja, ampak jo je v tem za 25 let prehitela zahodna ekonomika. Tudi na dokaze o njegovi neučinkovitosti ni dobila odgovora. To, da ob približno polovični učinkovitosti investicij – v razmerju s primerljivimi kapitalističnimi deželami – ta odgovor ne bo lahek, ni nobeno opravičilo. Izdelava teorije samoupravnega podjetja je nujna, ker je očitno, da je treba popraviti nekatere člene v samoupravnem gospodarjenju, in ker je verjetno, da so ti v največji meri ravno v podjetju. Najhuje je, ker se pri tem dogmatično predpostavlja, da je samoupravno podjetje po definiciji najučinkovitejše, kar dopušča, da se že več kot dvajset let najboljše sile izživljajo na praktično precej nepomembnem – zaradi visoke stopnje abstraktnosti – vprašanju normalne cene, prevzetem od sovjetskih ekonomistov, mnogo pomembnejši problemi pa ostajajo neobdelani in celo neidentificirani. To, da slovenski ekonomisti niso prišli pod vpliv t. i. dohodkovne cene, je prednost, vendar skromna, posebno če vemo, da se normalnost cene površno šteje za substitut ravnotežnosti ekonomskega položaja.

Ilustracija nekaterih gornjih ocen je tudi makrousmerjanje gospodarskih procesov, tako monetarno-fiskalno kakor tudi plansko, pri čemer

daleč zaostajamo za nekaterimi zahodnimi »neplanskimi« gospodarstvi. Pod vplivom spreminjajočih se političnih pogledov se ukvarjamo predvsem z načelnim razmerjem med trgom in centralnim usmerjanjem, planskim in monetarno-fiskalnim, ne pa z iskanjem in oblikovanjem usmerjanja, ki bi najbolj ustrezalo samoupravnemu gospodarstvu. Družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje kot substitut tržnih zakonitosti vnaša v ta prostor dodatno prvino, ki zahteva obdelavo. Dejstvo, da je ekonomisti ne sprejemajo soglasno, lahko napoveduje, da utegne prav ta problem v prihodnosti nadomestiti staro dilemo trg: plan. Zaenkrat je bilo narejenega še največ na nekoliko specifičnem, vendar pomembnem področju emisijskega mehanizma ter bančnega in kreditnega sistema.

Ocene obstoječega stanja ekonomike vsaj za zdaj ne morejo dajati le ekonomisti; zaradi prizadetosti je nujno tudi pristranska. V tej zvezi je treba opozoriti na dve posredni oceni zunaj stanovske zainteresiranosti. Najprej se da reči, da je precej enotno mnenje ekonomskopolitične prakse (v najširšem pomenu, ki vključuje tudi gospodarski sistem in razvojno politiko), da ekonomija ne daje rezultatov, ki bi bili uporabni pri urejanju gospodarstva. Takšna je posebno ocena dela na gospodarskem sistemu (tudi v okviru makroprojekta »gospodarski sistem SFRJ« v jugoslovanskem merilu). Resda je negativnost ocene v dobršni meri pogojena s kritičnostjo ekonomistov do obstoječega sistema in posebno do najnovejših sistemskih zakonov. Res pa je tudi, da je ostala kritičnost predvsem na ravni zanikanja in da ni vodila do uporabnih alternativnih rešitev, oziroma da jih je dajala na preabstraktivni ravni. V zadnjem času je prišlo do neposrednejših in uspešnejših stikov med najbolj teoretičnimi in celo metodološkimi študijami ter povsem konkretno ekonomsko politično prakso, pri čemer so slovenski ekonomisti uspešnejši kot v drugih republikah.

Druga nelastna ocena stanja ekonomike izhaja iz dejstva, da se slovenski ekonomisti ne pojavljajo v svetovni znanstveni literaturi in da so celo v jugoslovanski literaturi njihovi nastopi sorazmerno skromni. Za zaostajanje v prvi smeri (na katero se omejujemo) se pogosto navajajo ideološki razlogi, vendar po našem prepričanju neutemeljeno. Danes je v najbolj uglednih časopisih mogoče objaviti najbolj marksističen članek, če je le smislen in rigorozno napisan, še posebno, če uporablja sodobne raziskovalne metode, od ekonometrije do matematične logike. Tu smo kljub dejstvu, da ima že kar lepo število ekonomistov doktorate na uglednih tujih, predvsem ameriških univerzah, šibki, saj je znano, da nekateri naši članki enostavno niso prevedljivi v tuje jezike, posebno v angleškega. Znanstveni članki o samoupravni ekonomiki pa so, seveda ob istih pogojih, naravnost dobrodošli. Ekonomisti se morajo zavedati, da je le to pot za njihovo afirmacijo v mednarodnem merilu. Ta kriterij bi bilo koristno uporabiti tudi pri domačem ocenjevanju znanstvenosti na področju ekonomije in z njim nadomestiti še vedno pomembne »ideološko-politične« ocene.

# Položaj na posebnih področjih ekonomike

## *a) Denar in finance*

Denarna teorija in vprašanja denarja, kredita, bank ter denarno kreditne politike je v preteklosti – ne samo v Jugoslaviji, temveč tudi v Sloveniji – obravnavala predvsem:

- probleme povezane z emisijo denarja, posebej vprašanja primarnega denarja ter vloge centralne banke pri emisiji denarja;
- probleme bančnega sistema in s tem v zvezi predvsem tudi vprašanje položaja poslovnih bank;
- problematiko instrumentov denarno-kreditne politike in posebej vprašanja učinkovitosti denarno-kreditne politike in vloge denarja v narodnem gospodarstvu nasploh.

Pred približno desetimi leti se je pričela razlagati emisija denarja na sodobnejši način. Pri tem se je posebej izpostavila, vsaj s strani večine avtorjev, stopnja centraliziranosti našega denarnega sistema in preko nje kreditnega in bančnega sistema nasploh. Prav zaradi tega je bilo v zadnjih desetih letih vloženega precej – po našem mnenju nekoristnega napora – v iskanje denarnega sistema in to na način, za katerega je bilo že vnaprej jasno, da ne more dati pozitivnih rešitev. Gre namreč za tiste poglede, ki iščejo nekreditno emisijo denarja in vse, kar je potem na to vezano. Zaradi takih izhodiščnih pogledov se nismo približali orisu nam ustreznega sistema emisije denarja na teoretični ravni. Korist, ki smo jo od tovrstnih raziskav imeli je bila predvsem ta, da smo se v določeni meri streznili ob kritikah te smeri pogledov. Ob tej ugotovitvi pa moramo dodati še eno, namreč, da tudi danes v Jugoslaviji ni soglasja o stopnji potrebne centralizacije ter o načinu, kako bi centralizacijo na tem področju dosegli. To pa seveda pomeni, da ni enotnosti o temeljnem problemu, ki zadeva denarno teorijo in vprašanja, ki so z njo povezana.

Glede na ugotovitev, da enotnosti ni, je neobhodno, da bo to vprašanje potrebno tudi v bodoče zelo intenzivno raziskovati. Vprašanja vezana na emisijo denarja so tesno povezana z vprašanji bančnega sistema. Zato je kritična analiza obstoječega sistema nujna. V tem okviru bo potrebno na daljši rok raziskovati vlogo bank v tako imenovanem kvalitativnem vidiku denarno-kreditne politike.

O instrumentih denarno-kreditne politike in njihovi uspešnosti iz objektivnih razlogov niso bile mogoče poglobljene raziskave. Ves sistem je namreč v svojem bistvu tako grobo in neustrezno deloval, da so vprašanja instrumentov in njihove uspešnosti v ožjem pomenu besede bila v veliki

meri omejena na neke podrobnosti in kot taka za ustvarjanje celotne slike o problemih irelevantna.

O vlogi denarja in financ nasploh so bile opravljene nekatere teoretične in empirične raziskave. Vendar sodimo, da je bolj poglobljeno in bolj obsežno raziskovalno delo na tem področju šele pred nami. Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da so ta vprašanja tesno povezana z nekaterimi osnovnimi vprašanji našega družbenoekonomskega sistema kot npr. vprašanji blagovne proizvodnje, družbene lastnine itd.

Smiselno bi kazalo, glede na raven agregiranja, vključiti v sklop problemov o monetarnem sistemu tudi vprašanja o izredno številnih vrstah družbenega financiranja, ki po institucionalnih značilnostih nima primere v svetu. Z raziskovalnim delom so bile omogočene vsaj grobe kvantitativne primerjave z drugimi sistemi v svetu in spremljanje naših financ v času. Poleg tega pa so bile določene raziskave usmerjene na vpliv našega sistema družbenih financ na gospodarska gibanja, predvsem z vidika gospodarske stabilizacije. Pri tem moramo upoštevati, da je prav v tem času skoraj povsem odpovedala vodilna teorija uporabe družbenih financ kot instrumenta za usmerjanje povpraševanja. Nova, nasprotna teorija rabe financ za oživljanje ponudbe pa še ni dobila empirične potrditve.

Sodimo, da bo potrebno v bodoče raziskovalno delo na področju družbenih financ močno intenzivirati. Pri tem bo potrebno posebno pozornost posvetiti interdisciplinarnim raziskavam ekonomike tistih činiteljev, ki odločilno vplivajo na obseg posameznih pomembnejših vrst družbene porabe. Po naši presoji je v tem tudi ena od možnih rešitev za omejevanje nadaljnje rasti porabe, boljše planiranje ustreznih sektorjev in podobno.

Raziskovalno delo na področju družbenih financ bi moralo imeti za prakso dokaj velik pomen. Pogoji za to seveda je, da bi faktorji odločanja v naši družbi bili seznanjeni z ustreznimi raziskavami.

S problematiko monetarnega sistema, kakor tudi s problematiko javnih financ se v Sloveniji ukvarja na resni raziskovalni ravni zadostno število raziskovalcev. Pri tem je treba upoštevati, da ne gre samo za pedagoške delavce-raziskovalce, temveč tudi za ozko usmerjene raziskovalce v posameznih institutih in določeno število strokovnjakov v Narodni banki Slovenije.

## *b) Področne ekonomike*

Ekonomska raziskovanja pokrivajo tudi sorazmerno široko in glede na posamezne značilnosti tudi zelo heterogeno področje tako imenovanih panožnih ekonomik kot npr. ekonomiko industrije, ekonomiko turizma, ekonomiko kmetijstva, transporta, zavarovalstva, itd. V ta sklop moramo šteti tudi ekonomike posameznih družbenih dejavnosti kot npr. ekonomiko zdravstva, ekonomiko izobraževanja itd., ki imajo glede na proiz-

vodno sfero svoje značilnosti in posebnosti. Izhodišče za vse vrste panožnih ekonomik kakor tudi za vse vrste ekonomik družbenih dejavnosti imamo v ekonomiki OZD, s tem, da je dodana tkzv. mezo-raven.

V našem prispevku ne kaže obravnavati vsake izmed ekonomik posebej, ker je bilo veliko raziskovalnega dela vezanega ali na nekatere sistemske probleme, ki se različno kažejo v različnih panogah, ali pa na tekoče probleme gospodarske politike na posameznih področjih. Zato se bomo zadržali samo pri dveh področjih, ki sta po naši presoji v sedanjem času posebno pomembni, t. j. pri ekonomiki kmetijstva in ekonomiki posameznih družbenih dejavnosti.

Organizirano raziskovalno delo na področju kmetijske ekonomike imamo v Sloveniji šele dobrih dvajset let. Predmet intenzivnih raziskav v preteklosti so bili:

- ekonomska raven pridobivanja in medsebojni vplivi tehnoloških in ekonomskih parametrov kot podlaga za oblikovanje optimalnih proizvodnih modelov;

- proučevanje vpliva eksternih in internih cenovnih paritet;
- raven in gibanje produktivnosti dela v kmetijstvu;
- učinkovitost naložb;
- revitalizacija kmetijstva v posameznih obmejnih območjih, posebej v hribovskem in gorskem svetu;
- vprašanja dolgoročne strukturne preobrazbe kmetijstva.

Menimo, da bo v bodočem raziskovalnem delu potrebno posvetiti mnogo več naporov obratoslovnim raziskavam (t. j. iskanjem najprimernejših modelov, ki jih zahteva naš specifični razvoj) ter raziskavam, ki zahtevajo vsebino in strategijo dolgoročne razvojne preobrazbe agrarne strukture s ciljem usklajevanja procesov deagrarizacije prebivalstva in koncentracije osnovnih proizvodnih faktorjev.

Kadrovsko pokrite področja ekonomike agrara ni povsem zadovoljivo, vendar se izboljšuje. Pohvalno je, da postaja zadnje čase sodelovanje s »čistimi« ekonomisti intenzivnejše.

Kar se tiče ekonomik posameznih družbenih dejavnosti moramo ugotoviti, da po naši presoji stanje na tem raziskovalnem področju nikakor ni zadovoljivo. Ugotoviti sicer moramo, da je za to sfero bilo opravljeno določeno, lahko bi rekli fundamentalno raziskovalno delo, toda ekonomike posameznih družbenih dejavnosti se sistematično ne raziskujejo. Menimo, da je to velika pomanjkljivost v raziskovalnem delu, ker vse te dejavnosti štejejo med dejavnosti posebnega družbenega pomena, hkrati pa predstavljajo te dejavnosti v prerazporeditvi novoustvarjene vrednosti dokaj pomemben delež, ki ga odtegujemo proizvodni sferi.

Po naši presoji bi bilo potrebno raziskovalno delo na tem področju usmeriti predvsem na naslednje:

- nadaljevati s fundamentalnimi raziskavami za vse družbene službe in posebno pozornost posvetiti posameznim med njimi;
- začeti s sistematičnimi raziskavami posameznih področij družbenih

dejavnosti predvsem z vidika upravljanja in organiziranosti – ne samo z družbenega vidika, temveč tudi z organizacijskega vidika.

Čeprav ne vemo, lahko domnevamo, da se z nekaterimi vprašanji tekoče ukvarjajo delavci v ustreznih službah, tako po vsej verjetnosti na strokovni ravni, ne pa na raziskovalni. Kolikor nam je poznano pa se na poznanih institutih v Sloveniji s temi vprašanji nihče sistematično ne ukvarja. Zato bi po našem mnenju bilo potrebno stimulirati tovrstno raziskovalno delo tudi na znanstveno raziskovalnih institucijah, ki imajo za tako delo izpolnjene osnovne pogoje.

### *c) Kvantitativne raziskave*

Glede na to, da je ekonomija tista znanost, kjer je bila raba kvantitativnih metod – vsaj zgodovinsko gledano – med družbenimi vedami najprej uvedena in razširjena, menimo, da je prav, če tudi v našem prispevku posvetimo določeno pozornost rabi kvantitativnih metod v ekonomiji. Pri tem kaže vse kvantitativne metode razdeliti v dve veliki skupini. V prvo skupino sodijo vse tiste metode, ki izhajajo iz izključno stohastičnih odvisnosti med pojavi (torej raba statističnih metod in ekonometrija v ožjem pomenu besede), medtem ko bi drugo skupino lahko opredelili kot operacijska raziskovanja v ekonomiji, kjer ni nujno, da je stohastična povezava prisotna.

Če hočemo nekoliko bolj podrobno osvetliti rabo kvantitativnih metod prve skupine, tedaj lahko v svetovnem merilu opazimo dva trenda: (I) vedno večja izboljšava statističnih metod za simultano analizo večjega števila spremenljivk (predvsem multivariantna analiza) in (II) konstrukcija ekonometričnih modelov za namene napovedovanja. Ugotoviti moramo, da je v slovenskem prostoru oboje na zadovoljivi ravni in da predvsem pri konstrukciji ekonometričnih modelov v Jugoslaviji prednjačimo ter ne zaostajamo za razvojem v svetu. Tak razvoj v Sloveniji je bil med drugim mogoč tudi zato, ker sta se vzporedno razvijali dve, za empirična raziskovanja neobhodni disciplini, namreč ekonomska statistika in družbeno računovodstvo. Toda ta razvoj je sočasno zahteval tudi osvajanje ustreznih algoritmov za računanje tj. osvajanje in lastni razvoj software-a.

Za jugoslovansko in slovensko gospodarstvo je bilo izdanih več agregatnih ekonometričnih modelov. Pri tem velja poudariti, da modeli niso bili konstruirani samo za namene projiciranja najvažnejših makroekonomskih agregatov v bodočnost, temveč v veliki meri tudi za analizo ustrezne ekonomske politike oziroma njene uspešnosti. V primerjavi z drugimi deželami lahko trdimo, da na tem področju ne zaostajamo. To velja tudi za konstrukcije »barometrov«, katerih raba je v okviru Jugoslavije daleko najbolj razvita v Sloveniji. Izdelani ekonometrični modeli se neposredno vključujejo v delo zveznega in republiškega zavoda za druž-

beno planiranje kot analitično sredstvo pri pripravi letnih resolucij in srednjeročnih planov.

Dosedanji razvoj navedene znanstvene discipline seveda ne pomeni, da še ni ostala kopica problemov, ki jih bo nujno treba raziskovati v bodočnosti. Tu predvsem mislimo na behavioristične relacije v modelih, ki so po mnenju nekaterih prevelike poenostavitve stvarnosti, kar pomeni, da bo treba po eni strani poglobiti teoretične analize posameznih povezav in na tej osnovi potem testirati mnogo bolj izostrene hipoteze. V vedno večji meri se bomo namreč morali zavedati dejstva, da so pojavi in medsebojne povezave med njimi v ekonomiji mnogo bolj kompleksne kot smo pripravljeni verjeti in sprejeti pri formulaciji naših mnenj. Gre torej za to, da v raziskovanju povezav predvsem spoznamo smer pristranosti, čeprav je ne moremo povsem odpraviti.

Operacijska raziskovanja kot posebna znanstvena disciplina se je pričela v Jugoslaviji najprej razvijati v Sloveniji, saj je Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča že 1961. leta pričela s podiplomskim študijem te discipline. Od tedaj se to področje znanstveno raziskovalnega dela v Sloveniji krepi in se po svojem obsegu ter globini približuje obsegu kot ga poznamo v svetu. Toda ugotoviti moramo, da na tem področju še zaostajamo za dosežki v svetu.

Metode operacijskih raziskovanj se uspešno uvajajo v prakso predvsem preko delovnih organizacij, v katerih delajo ustrezni strokovnjaki. Vendar moramo ugotoviti, da je med temi strokovnjaki sorazmerno malo takih, ki imajo kot osnovno izobrazbo ekonomijo, hkrati pa je prenašanje izsledkov operacijskih raziskovanj vezano na določene pogoje. Pri tem mislimo predvsem na to, da informacijske osnove za to disciplino niso dosledne ali sploh ne obstoje in da povsod v gospodarstvu niso zagotovljene ustrezne računalniške zmogljivosti. Temu se pridružuje še dejstvo, da zaupanje v sposobnost teh metod reševanja problemov v praksi ni povsod in dovolj prisotno.

Na splošno lahko ugotovimo, da je kadrovsko področje kvantitativnih raziskovanj v ekonomiji v Sloveniji relativno dobro pokrito. Glede na to, da je v visokošolskem študiju na ekonomski fakulteti in na VEKŠ vključenih dovolj osnovnih predmetov, ki ta znanja posredujejo bodočim ekonomistom in glede na to, da vsa ta znanja lahko poglobljajo in razširjajo tudi na podiplomskih študijah lahko rečemo, da se splošna raven tako po obsegu kot po kvaliteti dviga. Težišče rabe in aplikacije ustreznih metod pa je v veliki meri vezano predvsem na posamezne institute, saj so kvantitativne raziskave v ekonomiji praviloma take, da zahtevajo timsko delo. To velja predvsem za pripravo večjih ekonometričnih narodno-gospodarskih modelov. Raziskovalci teh institutov so tudi v pretežni meri vključeni v ustrezne večje makroprojekte.

# Problemi znanstvenoraziskovalne dejavnosti na področju kazenskopravnih znanosti na Slovenskem

## 1. *Pojmovno teoretična in metodološka-analitična vprašanja*

– Uvodoma moram poudariti, da je predmet znanstvenoraziskovalnega dela na pravnem področju sploh in tudi na kazenskopravnem nekoliko specifičen. Na videz je ozek in naj bi bil osredotočen na pozitivno kazensko materialno in procesno pravo, na njegovo preučevanje de lege lata in de lege ferenda, v resnici pa obsega seveda navedeno in še marsikaj, kar zadeva družbene odnose, kriminaliteto kot realen družbeni pojav in družbeno neformalno in formalno reagiranje nanjo (kriminalna politika). Res je, da se s to problematiko ukvarja še posebej tudi kriminologija, a v naših razmerah, ko sta kriminologija in socialna patologija vključeni v pravne in s pravom povezane discipline, ne pa v sociološke, kot je to značilno za ZDA, so medsebojna prepletanja ne samo nujna, marveč so se izkazala tudi za plodovita. Morda je to omogočilo, da se kazensko pravne znanosti v ožjem pomenu niso nikoli odtrgale od družbene resničnosti in da kriminologija ni nikoli prezrla, da opravlja kazensko pravo tudi funkcijo garanta temeljnih človekovih pravic in svoboščin.

– Odkar smo začeli na katedri za kazensko pravo in na Inštitutu za kriminologijo po letu 1955 intenzivneje gojiti kazenskopravne znanosti v širšem pomenu, so to dejavnost navdihovala marksistična izhodišča. To je razvidno iz pristopa k tej problematiki, ki v kriminaliteti, njenem nastajanju in gibanju, in v družbenih reagiranjih nanjo vidi temelj za pravno ureditev. To je razvidno nadalje iz teoretičnih koncepcij o pojavu kriminalitete v socialistični družbi kot izrazu konfliktov v družbi. Zdi se, da bi bilo mogoče takšna prizadevanja dokazati še s številnimi drugimi ponazoritvami, ki pa se jim tu odrekamo, saj so dela objavljena.

– Razločevanje med znanstvenim in strokovnim na področju kazenskopravnih znanosti je zelo težko, če že ni nemogoče. Razlika je morda v stopnji posploševanja, a tudi kadar gre za analizo enega samega primera, ta ni niti mogoča niti strokovna, če ne temelji na znanstveno-raziskovalni metodologiji in če ne upošteva načel in spoznanj, ki so bila dognana v znanstvenem delu.

Res pa je, da je področje kazenskega prava močno dostopno za to, kar se v gradivu SAZU poimenuje kot zdravorazumsko. To je zelo razumljivo

zaradi več razlogov. Najprej je vsaj del kriminalitete takšne vrste, da prizadeva posameznike, interesne ali kakšne drugačne družbene skupine, pogosto pa se ogrožene čutijo kar domala vsi pripadniki določene družbene skupnosti. Zato je njihovo reagiranje instiktivno in emocionalno in od tod izvirajo zelo številni predsodki, verovanja in prepričanja zlasti o načinu in sredstvih za zatiranje tega pojava.

Na drugi strani je dandanes precej splošno sprejeto spoznanje, da je področje kriminalne politike izrazito politične narave, saj dominantni družbeni razred oziroma njegov vladajoči vrhni del, izhajajoč iz svojih interesov, tudi skozi kazensko pravo določa zapovedi in prepovedi, skratka cono kriminalnosti. To velja seveda posebej za področje t. i. političnega in gospodarskega kriminala, velja pa tudi za vsa druga področja človekovega in družbenega delovanja, čeprav v malo manj neposredno razvidni obliki. Vse to ima izjemno močan vpliv na pozitivno kazensko zakonodajo in še posebej v naših družbenih razmerah, za katere je v tem pogledu značilna izrazita hipertrofija kaznovanih predpisov. Prav to pa je zanesljivo znamenje za prevladujoče prepričanje, da je nasilno, represivno uveljavljanje posameznih elementov ekonomsko političnega sistema in tega sistema v celoti, poglavitno in odrešilno. Ni dvoma, da vse to vpliva tudi na kazensko zakonodajo in tu in tam tudi na teorijo, ko se včasih pojavi apologetika političnih stališč in prakse, vsaj glede tistih vprašanj, ki so bolj občutljiva in obdana s tabuji. Zato so takšna vprašanja v teoriji zanemarjena (npr. teorija političnega delikta), če niso zanemarjena, pa drugačna stališča nimajo odmeva ne pri zakonodajalcu, ne v sodni praksi, kar opravičujejo z znamenitim geslom o prepadu med teorijo in prakso. Vendar pa je treba pri tem upoštevati, da se ugotovitev o delni apologetičnosti teorije nanaša na Jugoslavijo v celoti in ne na Slovenijo, kjer je zunaj katedre in Inštituta znanstveno raziskovalnega in teoretičnega dela skrajno malo.

— Upoštevajoč, da je kazensko pravo znanstvena in teoretična disciplina, ki ima zelo dolgo tradicijo, je treba ugotoviti, da je njen pojmovni in teoretični inventar izjemno dognan. To je na eni strani odlika te discipline, zlasti kadar so sestavine tega inventarja in specifična metodologija ugotavljanja dejanskih in pravnih vprašanj v službi obeh vrednot, ki ju to pravo varuje. Na drugi strani ima ta, recimo temu dogmatika, tudi slabe lastnosti, ki se občutijo vselej, kadar gre za prizadevanja za uvajanje novosti. Skrajno težko je prodreti predvsem s tistimi novostmi, ki pomenijo dekriminacijo nekaterih dejanj in izboljšanje položaja obdolženca oziroma obtoženca tako v materialnem splošnem in posebnem delu kazenskega prava, kakor tudi v kazenskem procesnem pravu. To je seveda povezano z že prej opisano prevladujočo represivno naravnostjo ne samo vodilnih skupin v družbi, marveč tudi med ljudstvom sploh, v opravičilo pa potem dobro koristi tudi tradicionalna, trdna in vsaj na videz zanesljiva pojmovna in teoretična zgradba kazenskega prava. Kljub vsem pričakovanjem, da bo socializem mimo vsega drugega prinesel tudi dru-

gačna razmerja med človekom in družbo (državo) nasploh in še posebej tudi na področju represije, katere najpomembnejši del je kazensko pravo, moramo dandanes ugotoviti, da se ni nič kaj takšnega zgodilo v resničnosti; še več, celo zadovoljni moramo biti, če se v okviru t. i. socialističnih družb spoštujejo vsaj splošno priznana temeljna načela kazenskega materialnega in procesnega prava, razglašena tudi v številnih mednarodnih konvencijah.

## *2. Kriteriji in praksa ocenjevanja razvoja družbenih znanosti*

Da se tradicija in inercija pojavljata kot dejanski kriterij legitimnosti teoretičnega in raziskovalnega delovanja katedre in Inštituta, je razvidno že iz prejšnjih izvajanj. Toda tega ne štejemo za kakšno posebnost in slabost naših družbenih razmer. Iz narave delovanja državnih represivnih organov in njihovega objektivnega položaja izhaja, da priznavajo legitimnost tistemu delovanju, ki teoretično opravičuje in pojasnjuje obstoječo prakso in zavračajo kritične analize, posebej še, če so podane v obliki posplošitev. To se na našem področju zelo dobro občuti v obdobjih, ko se zaradi naših teoretičnih stališč, ohladijo odnosi s prizadetimi institucijami in se pozneje spet ogrejejo, kadar te institucije menijo, da bi katedra ali Inštitut lahko pomagala razrešiti kakšen problem, ki je postal tako moteč, da ga ni več mogoče prezreti kljub temu, da so nanj že zdavnaj prej opozarjali t. i. teoretiki. Spričo tega je kaj malo možnosti za objektivno sprotno ocenjevanje opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela. To je mogoče storiti samo za nazaj in sicer za kar desetletje ali dve nazaj, pri čemer vsaj naše izkušnje kažejo, da je praksa po tolikih letih sprejela tudi nekatera stališča, ki smo jim t. i. teoretiki medtem že opustili.

– Iz povedanega izhaja, da je praktično vse delo, ki ga opravimo, izpostavljeno oceni zunanjih odločujočih političnih dejavnikov, še posebej pa tudi organov za notranje zadeve, javnih tožilstev, sodišč, organov za izvrševanje kazenskih sankcij, organov socialnega skrbstva in drugih, ki pač sprejmejo ali pa zavrnejo naša stališča in predloge, najpogosteje pa sploh molče.

– Nekaj drugega je mednarodna strokovna javnost, ki zlasti pozorno spremlja kazensko zakonodajo, pravosodno prakso in kazenskopravno teorijo v socialističnih državah. Jugoslavija je v tem pogledu vedno predstavljala izjemo in je vzbujala s svojo prakso, zakonodajo in teorijo posebno pozornost. V tem okviru je treba poudariti sloves t. i. ljubljanske kriminološke šole, ki je postala v šestdesetih in sedemdesetih letih znana v kriminoloških in kazenskopravnih teoretičnih krogih širom po svetu. K temu je seveda pripomogla tudi aktivna udeležba članov katedre in Inštituta v tuji publicistiki in na številnih mednarodnih zborovanjih. Zadnja leta ta dejavnost zamira predvsem zaradi bistveno skrčenih finančnih možnosti, ki preprečujejo ne le prevajanje naših del v tuje jezike, marveč tudi osebne stike v obliki medsebojnih obiskov, udeležbe na

kongresih in drugih zborovanjih, prirejanje mednarodnih zborovanj pri nas in podobno.

### *3. Razmerja med družbenimi disciplinami in problem interdisciplinarnosti. Profesionalizacija in socializacija družboslovnega raziskovanja*

– Glede na to, da se raziskovanja na kazenskopravnem področju v nekaj zadnjih letih komaj še držijo nad vodo, se na splošno zdi povsem nemogoče, da bi v teh razmerah mogla nastajati kaka nova disciplinarna področja. Posebej pa za to področje kaj takšnega vsaj za zdaj niti ni potrebno ali vsaj ne nujno potrebno, ker bi bilo mogoče v okvirih katedre in Inštituta dovolj učinkovito pokrivati področje socialne patologije v širšem pomenu.

– Kazenskopravne znanosti (ki v tem pomenu vključujejo tudi kriminologijo) so po svoji naravi interdisciplinarne. Če je Hans Gross v začetku tega stoletja kot pravnik v eni osebi povezoval kazenskopravno, kriminološko, kriminalistično, psihološko itd. znanost (to sta med obema vojnama pri nas poskušala storiti tudi prof. Avgust Munda in Aleksander Maklecov), je doba po drugi svetovni vojni uveljavila skupinsko raziskovalno delo, seveda predvsem v kriminologiji. Toda tudi na ožjem kazenskopravnem področju se je uveljavilo tako v sodni praksi kot tudi v znanosti in teoriji interdisciplinarno povezovanje s sodno medicino, s sodno psihopatologijo, z matematično statistiko in s psihologijo. Glede tega torej na našem področju ni bilo nikoli kakih načelnih problemov, če pa se problemi pojavijo, potem so čisto praktične finančne ali organizacijske narave.

Vprašanja in dileme, ki so omenjene v okviru tega vprašanja se na našem disciplinarnem področju niso pojavljala ali jih vsaj nismo zaznali. Od vsega začetka si prizadevamo v raziskovalno dejavnost vključiti delavce iz prakse, se pravi iz organov za notranje zadeve, javnih tožilstev, sodišč in organov za izvrševanje kazenskih sankcij, še posebej pa tudi delavce iz služb socialnega varstva, vzgojnih posvetovalnic (socialni delavci, psihologi, pedagogi) in druge. Če se temu lahko reče socializacija ali demokratizacija raziskovanja na našem področju, potem menimo, da smo ju dosegli v primerni stopnji in brez kakih posebnih težav, razen seveda finančnih in organizacijskih. Samostojnih individualnih in skupinskih poskusov raziskovanja ali znanstvenega dela zunaj okvirov katedre in Inštituta je bilo na Slovenskem tako malo, da smo bili lahko vsakega primera samo veseli in to seveda ne pomeni kake decentralizacije raziskovalne dejavnosti.

### *4. Omejitve in protislovja v zvezi z uporabo rezultatov družboslovnih raziskav*

Kakor na vseh drugih družboslovnih področjih je tudi na našem nedvomno protislovje med operativno angažiranostjo raziskovalcev in

zahtevo po kritični distanci in kritični oceni obstoječih razmer. Tega protislovja verjetno ne bo mogoče tako hitro preseči, še več, menimo, da je vsaj za zdaj to protislovje eden izmed generatorjev razvoja obeh sfer, praktične in teoretične oz. znanstveno-raziskovalne. Vprašanje je samo, ali ima tako imenovana praksa oziroma organi, ki jo izvajajo, toliko moči, da zadušijo ali kako drugače onemogočijo kritične ocene in kritično distanco na znanstvenoraziskovalnem področju. Spričo te zelo realne nevarnosti, ki se zdaj pa zdaj spremeni tudi v resnično zatiranje kritičnosti, se zdi dvomljiva koncepcija o materialni odvisnosti področja znanosti od t.i. združenega dela in uporabnikov. Znanstvenoraziskovalna dejavnost more dati kakšne dostojne rezultate samo, če je neodvisna. To seveda ne pomeni, da naj se ukvarja z za družbo in njene probleme irelevantnimi vprašanji. Toda ocena o tem, katera znanstvena tematika je za družbo in človeka relevantna in katera ne, nikakor ni mogoča z uporabo kriterijev, spoznanj in »potreb« trenutka, marveč le za nazaj, včasih celo za več desetletij za nazaj.

– Na našem področju bi težko govorili o kopičanju, nepreglednosti in težki dostopnosti znanstvenih spoznanj. Vsaj to lahko rečemo, da kopičenje in s tem zvezana eventualna nepreglednost spoznanj nista vzrok za to, da je stopnja njihove izkoriščenosti majhna. O vzrokih, ki so po naši sodbi pravi vzroki, smo deloma že govorili, ko smo poudarili, da so stališča teorije lahko tudi nasprotna trenutnim interesom organov, ki odločajo o politiki sploh ali o kriminalni politiki. Toda spoznanja naših empiričnih in drugih raziskovanj se pogosto obračajo tudi na posamezne delavce v organih, ki izvajajo kazensko represijo. Odmevnost je tudi pri njih bolj ali manj majhna, ker so pač uslužbenci, ki morajo izvajati načrtano politiko, pa tudi zato, ker kot vse kaže, niti niso tako oblikovani, da bi se hoteli samostojno izpopolnjevati in kaj prebrati, niti jih k temu ne sili sistem nagrajevanja in napredovanja.

– Ne nazadnje naj povemo, da je na našem področju, kot verjetno povsod v znanosti, zelo pogost pojav, da mora posamezen raziskovalec svoje subjektivne preference podrežati tistim temam, ki instituciji, v kateri dela, prinašajo denar. Po naši oceni so tako imenovane družbeno verificirane teme včasih dosti manj pomembne za družbo, zlasti z dolgoročnega vidika, kot tiste, ki bi jih obdelovali izhajajoč iz subjektivnih preferenc. Toda ne glede na to ugotovitev, menimo, da smo na našem področju v zadnjih desetletjih vendarle nekako uspeli združevati t.i. kolektivni družbeni interes in individualni interes raziskovalcev.

## *Sklep*

Pregled tematike znanstvenoraziskovalnega dela, ki so ga opravili sodelavci katedre za kazensko pravo na kazenskopravnem področju pokaže veliko pahljačo problemov. Videti je, da so se odzivali na neposredne probleme kriminalitete in njenega preprečevanja, hkrati pa so

poskušali osmisлити svoje delo tudi s stališča globljih teoretičnih in dolgoročnih konceptualnih pogledov. Kritično je treba morda pripomniti, da so pustili ob strani ali so se manj intenzivno ukvarjali s problematiko političnih kaznivih dejanj in z nekaterimi drugimi problemi politične in kriminološke narave, ki so sicer ves čas tleli, kaže pa, da šele zdaj nastaja ugodnejše ozračje za njihovo nadrobnejšo obdelavo. Toda ne glede na to se zdi, da so problemi družbene resničnosti in njihovi odsevi v ideologiji in v politiki usmerjali sodelavce v podporo tistim družbenim gibanjem, ki so odpirala možnosti za človekovo osvobajanje in v upor zoper tiste težnje, ki so ogrožale pravno varnost, zakonitost, svobodo in pravice ter dostojanstvo človeka v družbi s socialističnimi in samoupravnimi razvojnimi težnjami.

ANTON TRSTENJAK

## Stanje in vloga psihologije v SR Sloveniji

Če hočemo stanje in vlogo psihologije v Sloveniji pravilno predstaviti, jo moramo predočiti v relativni, ne absolutni osvetljavi, se pravi v primerjavi s stanjem psihologije v sodobnih deželah, ki imajo podoben razvoj in ob katerih je naša psihologija dobivala pobude. Zato bo prva polovica te razprave govorila o stanju psihologije drugod po svetu, šele druga tudi posebej o njenem stanju pri nas.

Psihologija kot empirična znanost je v primerjavi z drugimi razmeroma mlada veda; prvi psihološki laboratorij je bil ustanovljen komaj pred dobrimi sto leti (Wilhelm Wundt v Leipzigu 1879). Zato pa ni čudno, če »akademska psihologija« še vse do danes ni prav našla sama sebe in če so se v teh sto letih ponovno dvignili prav iz njene sredine glasovi o »krizi« psihologije.

Sicer je položil v psihologiji kal krize že njen utemeljitelj W. Wundt sam s svojo ostro ločitvijo eksperimentalne psihologije od psihologije ljudstev, se pravi socialne psihologije. S tem razločevanjem je odprl ne le dvojnost, marveč kar prepad med eksperimentalno in korelacijsko metodo, kakor to imenujejo ameriški psihologi.

Nekak višek je ta razhod dosegel z vse zmagujočim razvojem behaviorizma, ki je (po Watsonu) zavračal vsako drugo, »neobjektivno« metodo in priznal za predmet psihologije samo »zunanje, merljive znake obnašanja višje razvitih organizmov«; zato je zavračal vsako introspektivno metodo, z njo pa ne samo vsako humanistično psihologijo, temveč tudi Wundtovo eksperimentalno, ki pa je slonela na introspekciji.

Toda ravno ta skrajnost z ekskluzivnostjo, ki se je najbolj uveljavljala v operacionizmu kot skrajna smer behaviorizma, ko priznava samo »konkretne operacije«, je izzvala kmalu tudi oster odpor delno celo v lastnih vrstah in tako »krizo psihologije« pomaknila v novo fazo.

Watersov članek, Behavior: Datum or Abstraction (American Psychologist, 13 1958, 278–282) izrecno ugotavlja, da je tudi »obnašanje« samo abstrakcija, ne pa neposredna objektivna danost. Pravo eksplozijo pa je povzročil D. P. Schultz, ko je dal Watersov članek ponatisniti v svojem zborniku The Science of Psychology: Critical Reflexions, New York 1970, kjer je izšel tudi izzivalni članek, ki ga je napisal D. Bannister, »Was Psychology ever a Good Idea«, ali je bila psihologija sploh kdaj posrečena ideja? Psihologija je že v naslovu tega članka »prizadevanje v protislovju«.<sup>1</sup>

Ob tako ostrih kritikah in kar uničujočih sodbah o »akademski psihologiji«, ki si je v nasprotju s psihoanalizo edina prisvajala »značaj znanstvenosti«, ni prav nič čudnega, če tudi Nemci v zadnjem desetletju govorijo že kar o »nelagodnosti v psihologiji«, kakor nekdanji Freud o nelagodnosti v kulturi (das Unbehagen in der Kultur), zdaj pa in der Psychologie, v katero je izzvenelo zborovanje eksperimentalnih psihologov v Regensburgu leta 1972.

Predvsem je tu glavna kritika psihologije s strani »kritične psihologije«, ki izhaja iz frankfurtske sociološke šole. Sodobni operacionalizem pod vplivom logičnega pozitivizma (saj je H. Feigl, učenec R. Carnapa, eden glavnih utemeljiteljev operacionalizma) trdi, da moramo iz teorij deducirane delovne hipoteze preskusiti na izkustvu, češ da ni nobene v naravi skrite, splošne in neodvisne resnice, ker da poznamo samo resnico in zmoto hipotez in teorij. Proti temu postavlja Klaus Holzkamp (1968) trditev, da je pozitivistična zahteva nevzdržna, ker se resničnost ali zmotnost teorije ne dá preizkusiti na izkušnji, marveč samo iz družbene relevance za prakso. Tako je v svoji Kritische Psychologie 1972, ob naslovnitvi na »kritično teorijo« frankfurtske sociološke šole (Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Jürgen Habermas) z zahtevo po kritični diskusiji glede cilja znanosti, opozoril na marksistično ideološko kritiko sodobne psihologije kot na prvi korak v tej smeri, po kateri cilj znanosti ni le tehnična relevantnost v možnosti napovedovanja dogodkov, ampak predvsem v družbeni funkciji prosvetljenja in osvobajanja človeka, da ne bo zaradi metodičnih razlogov v eksperimentu mimogrede oropan svoje zgodovine, da torej operacionistična psihologija nikakor ni docela neodvisna od teženj, ki bi hotela človeku vzeti zavest, da je subjekt zgodovine.

Kritična psihologija si je zadala nalogo, raziskati ekonomske interese, ki se skrivajo za psihologijo, ki se ponaša, da je neodvisna od vrednot in ideologij. Tako skuša Holzkamp dobiti znanstveno teoretične podlage kritično emancipatorske psihologije (1970).<sup>2</sup> Strogo razlikuje samo

<sup>1</sup> O tem obširneje razpravljam v razpravi: Miselne zadrege sodobne psihologije, v: Anthropos, 1974, I–IV, 11–23.

<sup>2</sup> Gl. K. Holzkamp, Kritische Psychologie. Frankfurt (Fischer) 1972.

tehnično relevantno, kolikor omogoča napovedovanje in nadzorstvo človeškega ravnanja na ekonomskem in družbenem območju, od posebne emancipatorične relevance (odločilne pomembnosti), ki zadeva objasnjevalno funkcijo znanosti, da pomaga človeku k samoosveščanju v njegovih družbenih in socialnih odvisnostih ter mu tako pripomore k osvobajanju od teh odvisnosti.

More pa priti do konflikta med tehnično in emancipatorično relevantno v raziskovanju: če tehnično relevantne izsledke uporabljajo v namene, da bi zavarovali interese vladajočih in manipulirali s »sistemom človek«, prevzame psihologija sovražno emancipatorično funkcijo. Smisel raziskovanja torej ne more biti v »spoznanju resnice«, marveč le v relevanci za prakso. Za to relevantno pa moramo razviti posebne kriterije.

Gre tedaj za kritično preusmeritev psihologije, ki ne sme dajati samo ahistoričnih naravnih zakonov o človeku, temveč mora soreflektirati tudi historične zveze in odvisnosti, v katerih človek živi in se razvija s svojo znanostjo.

V tej kritični preusmeritvi psihologije vidijo nemški psihologi hud napad na znanstveno psihologijo, zlasti tisto, ki jo predstavlja ameriški behaviorizem. V tem je hkrati protest proti »nekritični odvisnosti evropske psihologije od ameriške«.

Diskusija o tem se je razvila posebno leta 1973 v uradnem glasilu Združenja nemških psihologov: *Psychologische Rundschau*. Profesor Theo Herrmann se v svojem nagovoru naslanja na podobno predavanje, ki ga je dve leti prej imel prof. C. F. Graumann o položaju psihologije.<sup>3</sup>

V sredi te krize in navzkrižnih polemik pa je znani žüriški psiholog Hans Biäsch s svojo razpravo (1968) *Die Psychologie innerhalb der Vielfalt der Wissenschaften* odprl časovno pravilno vprašanje: »Katere prispevke je psihologija našega stoletja prinesla v koncernu znanosti in njihovih tehničnih uporab?«<sup>4</sup>

Njegovi odgovori, ki jih na to široko zastavljeno vprašanje daje, so veljavni in poučni za vso sodobno, zato tudi za našo psihologijo, kajpada z dopolnili in spremembami, izvirajočimi iz specifičnih razmer naše socialistične, samoupravne družbe.

Predvsem gre tu za okvirno ugotovitev, da je psihologija z razvitjem svojih specialnih disciplin v smeri likovne teorije, globinske in socialne psihologije, proučevanja vedenja, teorije učenja in vprašanj specializacije »močno vplivala na zavest modernega človeka«. Pri tem velja reči, da so tri discipline, to so likovna in globinska psihologija ter raziskave vedenja (behavioristična), nastale nekako iz protesta proti »slonokoščeni akademski šolski psihologiji«. Biäsch izrecno pravi, da je tudi to »psihološko dejstvo vredno premisleka«.

<sup>3</sup> Herrmann, Zur Lage der Psychologie. *Ps. Rundschau*, 24/1973, 1–19; Graumann, Zur Lage der Psychologie. Bericht über den 27. Kongr. d. DGP, Kiel 1970, angl.: *The State of Ps. Intern. J. Ps.* 7 (1972); in Heckhausen, Zur Lage der Psychologie. *Ps. Rundschau* 34 (1983), 1–20.

<sup>4</sup> *Psychologische Rundschau*, XIX, 1968, 237–257.

Nemci so prav »na ozadju petih klasičnih znanstvenih disciplin«, na katere opozarja Biäsch, naredili več eksaktnih raziskav, ki so jih tudi faktorsko analitično obdelali.<sup>5</sup> Po rotaciji so dobili dva faktorja o strokovni podobi (image) posameznih strok in o osebno zaželenem delovnem slogu; in sicer v nasprotjih:

1. špekulativno normativna proti empirični
2. čista znanost proti uporabni.

Ker nas nemške raziskave same zase ne zanimajo in jih navajamo samo kot podlago za primerjavo z našimi, v naslednjem ne navajamo številčnih podatkov glede nasičenosti s posameznimi faktorji pri posameznih »podobah strok« in podobi samega sebe, kakor si jo predstavlja psiholog začetnik, kandidat pred diplomom in pozneje psiholog-raziskovalec. Zanimive so za nas tu samo okvirne kvalitativne razlike. Podobo samega sebe prikažejo začetniki drugače kot pozneje kandidati in psihologi-raziskovalci, ki imajo pred očmi psihologijo kot »čisto empirično znanost«, vtem ko začetniki vidijo v njej predvsem uporabno stran. Razen tega je pri začetnikih »podoba samega sebe« zelo blizu podobi zdravnika, ki pa se pozneje zlasti pri psihologu-raziskovalcu zelo oddalji od »zdravnika«. Najmanj podobnosti pa kaže podoba začetnika v psihologiji s filozofom in fizikom, se pravi s čisto znanostjo.

Delno isti avtorji (Fisch, Orlik, Satergad) so se lotili še podobne teme z vprašanjem »Zakaj študiram psihologijo?«<sup>6</sup>. Ker je tudi ta študija za naše namene zelo poučna, naj navedem v naslednjem nekaj glavnih izsledkov, ki so jih pri tem dobili.

Predvsem je zanimiv okvirni podatek, da se v vsem tem razodeva velik razhod med predstavami, ki jih ima o psihologiji začetnik, in vsem tem, kar mu potem dejansko nudi univerzitetni študij oziroma oddelek za psihologijo s svojim učnim programom in metodo. To je pomembno poudariti, ker podobne izjave dobivamo ponovno tudi od naših slušateljev psihologije, ne da bi imeli glede teh pogledov eksaktno statistično izdelane podatke.

To, kar ugotavljajo za Nemčijo, velja za profesorje psihologije najbrž povsod, tudi pri nas: mučna zavest, da se mnogi študentje psihologije ne počutijo »varne v svojem položaju glede prihodnosti« in da študirajo pravzaprav z drugačnimi cilji, kot pa jih ima institucionalno urejen študij na univerzi. Mislimo samo na dejstvo, da je imela večina študentov psihologije na srednji šoli povprečno oceno v matematiki le dobro ali zadostno, zdaj pa mora obligatno obiskovati predavanja in napraviti delni izpit tudi iz višje matematike. Tu pa stojimo pred nalogo, izpremeniti (preusmeriti) študentom poklic, ne pa program (in vsebino) psihološkega študija.

<sup>5</sup> Isti avtorji: Die Selbstkarakterisierung des Faches Psychologie auf dem Hintergrund der klassischen fünf Wissenschaftsdisziplinen; Psychologische Rundschau XXII, 1971, H. 2, S. 103–113.

<sup>6</sup> Isti: Warum studiert man Psychologie? v: Psychologische Rundschau, XXI, 1970, H. 4, S. 239–256. Delali so pod vodstvom (meni osebno) znanega psihologa (in zdravnika) prof. G. A. Lienerta v Düsseldorfu. Naslanjajo pa se tudi na podatke Heckhausena, ki ga v naši razpravi ponovno omenjamo.

Ne glede na te statistične podatke, za katere docela vzporednih za Slovenijo še ni nihče načrtno zbiral in preverjal, pa moramo reči, da so v ZDA psihologi ponovno ugotovili drug »motiv nezadovoljnosti« za študij psihologije, ki pa ni v nezadovoljstvu z zunanji (političnimi) razmerami, marveč v notranji nezadovoljnosti mladih študentov »s samim seboj«. Takih primerov ni samo tam kar lepo število, temveč tudi pri nas, da se odločajo za študij psihologije labilne, nevrotične ali kar psihopatske in psihotične osebnosti, ki upajo, da bodo s pomočjo strokovnega študija prerasle svoje anomalije in rešile svoje notranje konflikte.<sup>7</sup>

Zanimivo je, da kar 91% vseh nemških profesorjev toži, da ima premalo časa za raziskave, da mladi nimajo dobrih izgledov za prihodnost, da pa imajo vendarle dosežke v teoretičnih raziskavah, ki obljublajo koristno uporabo za prakso. Nadaljnje zanimivosti so v tem, da imajo preveč študentov v primerjavi s številom profesorjev, da so raziskave izključno v okviru univerze, da mnoge koristne ideje prihajajo od asistentov in doktorandov (kar je celo pomembno!), vse to od 60 do 73%; da pa jim primanjkuje prostorov in pomožnega osebja in da je njihova stroka kljub vsemu v zadnjih desetih letih naredila velik napredek (v 55%).<sup>8</sup> Podobne izjave dajejo, kakor bomo kmalu videli, tudi zastopniki slovenske psihologije.

Pri tem psihologi s svojimi izsledki prispevajo kar 89% takih, ki se dajo v praksi dobro uporabiti, vtem ko fiziki izkazujejo tu samo 44%, vsi profesorji vseh strok skupno pa le 59%. Torej so psihologi glede »uporabnosti« ali koristnosti svojih teoretičnih raziskav ne samo daleč nad povprečjem vseh drugih, ampak zlasti tudi nad fiziki, od katerih povprečno javno mnenje navadno pričakuje celo več kot od psihologov.

Razen pravkar navedenih podatkov je za primerjavo s stanjem slovenske psihologije zanimiva in kar izzivalna še naslednja statistika: National Science Foundation, 1976, v ZDA poroča, da priobčuje v njihovih znanstvenih glasilih 4% fizikov, 3% kemikov in samo 0,5% psihologov, ki živijo in delajo v Zvezni republiki Nemčiji. Z drugimi besedami bi se to reklo, da fiziki in kemiki v Nemčiji vendarle vidijo svoj položaj v ugodnejši luči kot pa psihologi.

Ker pa so v Nemčiji uvedli numerus clausus za psihologe, pride tam na 100.000 prebivalcev le 33 študentov psihologije, vtem ko v Avstriji 49, v Švici pa kar 51.

Če bi šli še dalje s primerjavo v mednarodnem merilu, bi dobili (glej razpredelnico!) zanimiv, menda kar presenetljiv podatek: v Sloveniji pride na 100.000 prebivalcev kar 43 diplomiranih psihologov; če pa vzamemo za merilo število članov Društva psihologov, pride na 100.000 prebivalcev še

<sup>7</sup> »Motivi za študij psihologije so zelo različni«, to je povzetek iz vprašalnika, ki sta ga P. Umek in A. Žižmond obdelala (vsaj delno) v razpravi O problematiki zaposlovanja psihologov, glej Posvetovanje psihologov SR Slovenije, Portorož 1977, Ljubljana, 1978, str. 17; podobno že na posvetovanju leto prej, se pravi 1976.

<sup>8</sup> R. Fisch idr.: Die Lage der Forschung im Fach Psychologie im Urteil der Kollegen – Eine Sekundäranalyse der Allensbacher Forschungs-Anquetten, v: Psychologische Rundschau, XXXII, 1981, H. 2., S. 103–117.

zmeraj okoli 28 psihologov, tako da smo glede števila psihologov v zadnjih letih nedvomno daleč na vrhu svetovne lestvice.

#### Število psihologov v mednarodni primerjavi (1982)

| Dežela                        | Število psihologov na<br>100.000 prebivalcev |
|-------------------------------|----------------------------------------------|
| Švedska                       | 28                                           |
| Združene države Amerike       | 13                                           |
| Avstralija                    | 12                                           |
| Nemška demokratična republika | 12                                           |
| Danska                        | 9                                            |
| Velika Britanija              | 8                                            |
| Norveška                      | 7                                            |
| Kanada                        | 7                                            |
| Finska                        | 7                                            |
| Švica                         | 4                                            |
| Belgija                       | 4                                            |
| Zvezna republika Nemčija      | 3                                            |
| Čehoslovaška                  | 3                                            |
| Francija                      | 3                                            |
| Madžarska                     | 3                                            |
| Nizozemska                    | 3                                            |
| Japonska                      | 2                                            |
| Južna Afrika                  | 1                                            |
| Sovjetska zveza               | 1                                            |
| Italija                       | 1                                            |
| Slovenija                     | 28                                           |

Šele ko smo se okvirno razgledali o stanju in vlogi psihologije v širokem svetu, nam je možno kolikor toliko pravilno uokviriti tudi podobo psihologije in njeno vlogo, ki jo ima v slovenskem kulturnem prostoru. Kritično refleksijo o psihologiji, njeni vlogi in pomenu v naši družbi sta doslej največ razvijala Vid Pečjak in Hubert Požarnik v več razpravah in člankih.

# Kdo lahko razsoja: kaj je in kaj ni marksistično?

Vsako od obeh vaših vprašanj bi terjalo obsežnejšo razpravo. Zaradi pomanjkanja prostora bom nanju odgovoril le z nekaj dejstvi in opažanji, ki se bodo morda komu zdela pogrošna, menim pa, da je le dobro, če se od časa do časa spomnimo nanje.

Ad 1) Kaj sploh je oz. kaj naj razumemo v družboslovju z »zakoni spoznavnega procesa«? Če razumemo z njimi kaj več od postulatov korektnega, se pravi sodobni znanstveni ravni družboslovja ustreznega teoretičnega in metodološkega prizadevanja, bi se brž znašli na nepreglednem polju semantičnih in epistemoloških razprav ter polemik, iz katerih verjetno ne bi našli skupnega, za vse sprejemljivega izhoda. Ne smemo namreč pozabiti na temeljno Marxovo metodološko vodilo »de omnibus dubitandum est«, ki je hkrati tudi izhodišče in opravičilo za kritično naravnost sleherne znanosti *kot znanosti*, tedaj tudi za marksistično družboslovje.

Dvom iz navedenega vodila se nanaša seveda tudi na vprašanje o »specifičnih zakonih spoznavnega procesa«, zakaj tudi ti se spreminjajo – kolikor jih je sploh upravičeno označevati za zakone – hkrati s spreminjanjem znanstvenih spoznanj v družboslovju. Trdim, da ustreza vztrajanje pri rigidno pojmovanih zakonih v tej zvezi edinole družini okorelih »ortodoksov« in dogmatikov, ki jih v sodobnem marksizmu žal ne manjka. Zakaj tako razumljeni zakoni naj bi bili vsaj relativno nespremenljivi, kar rabi omenjeni družini za samozadovoljno vztrajanje pri blaženem prepričanju, da je z veliko žlico použila markistično znanost in je zavoljo tega poklicana, da krepko žuga vsem tistim, ki drugače mislijo, in jih obklada z različnimi nelepimi etiketami. Znano je, da je Marx ravno zaradi takšnega primitivizma nekaterih »marksistov« svojega časa izjavil, da noče veljati za marksista.

Ad 2) Ne samo da je vprašanje o razmerju med družbenimi vedami ter družbeno oz. politično prakso vedno znova aktualno, to vprašanje je in bo nenehno aktualno, predvsem seveda v socialističnih deželah, kjer izhajata (ali vsaj naj bi izhajala) politična praksa in družboslovje iz znanstvenih spoznanj marksizma. Na podlagi te trditve je treba najpoprej odgovoriti na podvprašnji: katera so ta znanstvena spoznanja in pa kdo – katera institucija, organizacija ali morda celo posameznik – je upravičen odgovoriti, kaj je in kaj ni marksistično. Pri tem bi spomnil na to, da so izmed družboslovnih ved glede tega najbolj prizadete politična ekonomija, politologija in sociologija. In sicer zato, ker te vede s svojimi teoretičnimi in empiričnimi raziskovanji kar najbolj neposredno posegajo v družbeno

prakso, tisto področje tedaj, v katero je usmerjeno tudi politično odločanje in ukrepanje.

Prvo od omenjenih podvprašanja se bo bržčas zdelo precej naivno, če ne sploh povsem nepotrebno. Saj je vendar vsakomur, ki količkaj pozna dela marksističnih klasikov, docela jasno, kaj so njihova temeljna znanstvena spoznanja. Pri globjem razmisleku se pa pokaže, da zadeva le ni tako čisto preprosta. Upoštevati moramo namreč, da so klasiki proučevali družbene razmere svojega časa, ki se v mnogočem močno razlikujejo od razmer v sodobnih družbah. Zavaljo tega ni oz. vsaj ne bi smela zveneti heretično (»revizionistično«) trditev, da marsikatero spoznanje klasikov, ki je bilo pravilno za njihov čas in družbe, danes ne velja več. Kot primer vzemimo samo premike v razredni strukturi kapitalističnih družb od srede 19. stol. do danes ali pa Marxov zakon o pavperizaciji proletariata, pa še Leninovo trditev o (klasičnem) imperializmu kot zadnji razvojni stopnji kapitalizma. Res je sicer, da se na teh in drugih družbenih področjih temeljni produkcijski odnos kapitalizma kvalitativno ni spremenil, prišlo pa je vendarle do takšnih sprememb, ki jih klasiki preprosto niso mogli predvideti. Naloga marksistične znanosti je, da te spremembe proučuje in jih ovrednoti, naloga politike pa, da jih pozna in upošteva pri svojem odločanju. Da mi ne bi kdo bolj ali manj zlonamerno očital popolno razvrednotenje klasičnega marksizma, pa samo tole: občudovanja vredno je Marxovo predvidevanje družbenih posledic avtomatizacije produkcijskih procesov, ko takratna industrija ni naredila niti še prvih korakov v tej smeri. Skratka, marskistično znanstveno misel moramo imeti za takšno, kakršna kot znanost tudi je: za odprto in dostopno vsem novim znanstvenim spoznanjem, prav tako pa tudi vsem družbenim spremembam. Tukaj so stvari bolj ali manj jasne in ni razloga, da bi se pojavljale med družboslovjem in politiko večje napetosti.

Bolj zapleteno je drugo podvprašanje. Namreč, kdo je upravičen ugotavljati, kaj je in kaj ni marksistično. Tu v resnici so ne samo napetosti, marveč tudi konflikti med družboslovjem in politiko. Politiki namreč ne moremo odrekati pravice, da nadzoruje stanje in dogajanje na družboslovnem področju. Moramo pa hkrati pojem »politike« v tej zvezi nekoliko natančneje določiti. V njenih vrstah so namreč tudi takšni posamezniki, ki jih z vso pravico štejemo za dogmatične birokrate. Ti pa niso samo cokla za uveljavljanje marksistične politike, marveč še bolj za napreden razvoj marksističnega družboslovja. Dogmatizem ima namreč globoke korenine, ki tudi v našem času in prostoru poganjajo tu in tam ne ravno blago dišeče rožice.

Kako preseči to nevšečnost? Predvsem s strpnim dialogom med dobro mislečimi predstavniki marksističnega družboslovja in marksistične politike. Na nujnost takšnega tovariškega dialoga sem opozarjal že pred leti. Žal, do njega vse do danes ni prišlo. Kot optimist pa še zmeraj upam, da bo do tega nekoč moralo priti – v korist družboslovja in politike, predvsem pa v korist naše socialistične družbene skupnosti.

# Nastajanje politične ekonomije socializma

*(kot marksistične kritike sodobne družbenoekonomske prakse v procesih graditve socializma)*

Marx nam je dal politično ekonomijo kapitalizma oziroma kritiko kapitalističnega produkcijskega načina, ki jo je, kot je znano, utemeljil z naravo politične ekonomije kot družbene, zgodovinske in razredne vede. S takšno znanstveno analizo politične ekonomije, ki jo moramo ohranjati in upoštevati tudi pri nastajanju in graditvi politične ekonomije socializma, se odkrije, da je znanstveno nekorektno in z vidika marksistične politične ekonomije nedopustno politično ekonomijo preoblikovati v neke vrste ekonomiko ali celo v splošno ekonomsko politiko, ki naj se apolegetsko utemeljujeta ter upravičujeta. S tovrstnimi težnjami k neupravičenemu preoblikovanju politične ekonomije se seveda soočamo tudi v naši družbi. Kažejo se v izjavah, da politično ekonomijo socializma normativno že urejujejo ustava, zakon o združenem delu ter drugi tako imenovani sistemski zakoni. Naloga politekonomistov naj bi bila le, da z zagovarjanjem in s posplošitvijo, to je apologijo, teh normativnih rešitev pojasnijo »politično ekonomijo socializma«, ki naj bi bila že izoblikovana.

S takšnimi mnenji se zaradi narave politične ekonomije, ki je družbena, zgodovinska in razredna veda, seveda ne moremo strinjati. Zaradi tega sem že pred leti poudarjal, da mora biti »politična ekonomija socializma predvsem kritična analiza socialističnega produkcijskega načina« ter da iz tega izhodiščnega stališča izhaja, »da ne bi smela priti do izraza apologija veljavne ekonomske prakse kot tudi obstoječih normativnih rešitev nekaterih ekonomskih kategorij, ki so predmet politične ekonomije«. Ob upoštevanju teh ugotovitev sem v nadaljevanju izjavil, da ta izhodišča poudarjam »zato, ker so politekonomisti pod pritiskom predvsem politične javnosti, ki od njih zahteva apologetsko podporo nekaterih normativnih rešitev, ki so večkrat v protislovju med normativnim in dejanskim. Zaradi teh protislovij se poudarja značaj politične ekonomije kot razredne vede. Opuščanje tega značaja pa bi pomenilo spremembo značaja politične ekonomije, ker bi se s tem dejansko spremenila v ekonomsko politiko«. Zato sem tudi poudaril, da v naših razmerah graditve politične ekonomije socializma rabimo: 1. »kritično analizo socialističnih produkcijskih odnosov, ki jo omogoča samo marksistična politična ekonomija, in 2. ob tej kritični politekonomski analizi procesov družbene reprodukcije pa še neko ekonomiko, ki bi alternativno analizirala obstoječi gospodarski sistem in njegovo delovanje«.<sup>1</sup>

S tem sem posredno poizkusil odgovoriti na vaše prvo vprašanje, ki pa se hkrati loteva že drugega vprašanja o odnosu med družbenimi vedami in tako imenovano politično prakso, za katero se večkrat »zahteva«, naj jo apologetsko zagovarjajo družboslovni teoretiki. Zaradi tega se je na že omenjeni okrogli mizi o politični ekonomiji socializma moral tudi ugledni beograjski profesor Zoran Pjanić vprašati, ali je ekonomska misel zares svobodna pri svoji analizi. Vprašanju o »svobodi ekonomske misli« je sledil odgovor o nekaterih temeljnih politekonomskih kategorijah (npr. dohodku in motivu gospodarjenja, neblagovni naravi delovne sile, normalni ceni in podobno), če je ekonomski teoretik o njihovi normativni rešitvi podvomil, da je to »naša temeljna opredelitev in da ni treba razpravljati o njej«.<sup>2</sup>

S tem pa so dejansko vlogo inovatorja v politični ekonomiji pa tudi drugih družbenih vedah – od ekonomskih (družboslovnih) teoretikov, ki naj le s teoretičnim posploševanjem apologetsko zagovarjajo rešitev iz tako imenovanih »temeljnih opredelitev«, ki naj jih ne bi obravnavale »nadaljnje diskusije«, prevzeli maloštevilni družboslovni teoretiki, ki so hkrati pri vrhu političnih opredelitev in ki lahko med drugim tudi svoje rešitve vsiljujejo z državno prisilo. V tem odnosu med teorijo in politiko pa se seveda lahko skriva potencialna nevarnost birokratskih deformacij, ki sploh ne morejo biti jamstvo za pospešeni znanstveni razvoj in s tem razvoj produktivnih delovnih sil.

Vse to poudarjam zato, ker so tudi naše dosedanje in z vidika razvoja produkcijskih odnosov odločilne politekonomske inovacije predlagali predvsem zelo uspešni in znanstveno razgledani družboslovni teoretiki, ki so bili hkrati tudi v samem političnem vrhu. To velja še zlasti za Borisa Kidriča, ki se je s teoretično jasnim priznanjem, da se v socializmu blagovna produkcija še ohranja, obrnil proti državnolastninski centralno planski obliki premagovanja družbenoekonomskih problemov. Z opredelitvijo novega plansko tržnega gospodarskega sistema, ki naj ustreza blagovni naravi produkcije, je Kidrič sprožil preoblikovanje državne v družbeno lastnino, tako da je teoretično spoznal in pojasnil državno lastninska protislovja z njenimi birokratskimi (stalinističnimi) pojavnimi oblikami. Na temelju Kidričevih teoretičnih spoznanj je kasneje gradil tudi Edvard Kardelj, ki je jasno opredelil protislovja uveljavljanja družbene lastnine v naši sodobni praksi. Na temelju teh opredelitev je bilo treba tudi ustavno opredeliti družbeno lastnino in z njo konsistentne produkcijske odnose, ki pa so s svojo uresničitvijo povzročili protislovje med normo in stvarnostjo. Saj so se med drugim enostransko praktično uresničile ustavne rešitve iz leta 1974 in se apologetsko zagovarjale rešitve, ki v sedanjih razmerah ob družbeno nesprejemljivih velikih družbenih stroških zastavljajo tudi nekatera temeljna politekonomska vprašanja:

<sup>1</sup> Okrogla miza o politični ekonomiji socializma, ki jo je pripravila teoretična sekcija SEJ, Ekonomist, št. 3/1982, str. 176–177, glej tudi dr. Bogdan Cosić: Politička ekonomija i privredni razvoj, Zagreb 1983, str. 75–76.

<sup>2</sup> Dr. Bogdan Cosić, cit. delo, str. 76.

1. blagovni producent pri nas – ali je to vsaka temeljna organizacija združenega dela, tudi tista, ki se je pojavila na osnovi tehnične delitve dela?

2. motiv gospodarjenja – ali je mogoče dohodkovni motiv gospodarjenja posploševati tudi za gospodarske subjekte – temeljne organizacije združenega dela, ki so se izoblikovale iz tehnične delitve dela?

3. temeljni nosilec materialnega planiranja – ali so temeljni nosilci materialnega planiranja delavci v temeljnih organizacijah združenega dela ali pa neposredno (plansko) sestavljene delovne (ali višje sestavljene) organizacije združenega dela, ki neposredno – plansko povezujejo temeljne organizacije združenega dela?

4. družbeni povezovalni dejavniki, ki delujejo pri usklajevanju in sinhronizaciji družbene delitve dela – ex post tržno ter tehnične delitve dela, kjer delujejo – ex ante plansko, ter njunih razvojnih teženj, povezanih z vprašanjem zgodovinskih perspektiv blagovne produkcije v socializmu?

5. odnos med planom in trgom ter vloga državnih posegov v družbeno reprodukcijo glede na marksistično perspektivo države, ki predvideva njeno odmiranje.

6. druga odprta teoretična vprašanja s tako imenovanih »temeljnih opredelitev«, ki naj ne bi bila »predmet ponovne razprave«!

Vsa našeta in številna druga politekonomska vprašanja nadaljnje graditve politične ekonomije socializma, ki bi jih morali skrbno in kritično proučiti glede na našo operacionalizacijo institucionalnih rešitev, zahtevajo ponovne nosilce politekonomske inovacije. Za te nosilce pa je vprašljivo, če so v samem političnem vrhu, kot sta bila Kidrič in Kardelj, ker se je naš politični vrh izoblikoval tudi z apologeti v pogledu omenjenih politekonomskih vprašanj vprašljivih rešitev. Zaradi tega se lahko oblikuje zahtevana politekonomska inovacija le kot kritika politične ekonomije, kakor smo jo opredeljevali in zagovarjali v uvodnih odgovorih za vašo anketo.

ADOLF BIBIČ

## Nekaj odprtih vprašanj politologije na Slovenskem

Za politično znanost, ki jo povprečna vednost kaj rada zamenjuje z vsakdanjim političnim diskurzom, je narava spoznavnega procesa še posebno pomembna. Problemi se začenjajo že pri temeljni kategoriji politične znanosti, pri »politiki«. Kakšno je razmerje med deskriptivnim in

normativnim, med politično govorico in politološkim jezikom v samem pojmovanju politike? Na katera področja družbenih odnosov sega politično? Na videz so stvari zelo enostavne. Često se misli – in to zatrjuje tudi večina politologov po svetu – da je politika boj za oblast. Toda takoj se postavlja vprašanje: kje se začne in neha oblast? Pri (osrednjih) državnih organih? V parlamentu? V vladi? Nihče ne zanika, da je politika prisotna v političnih strankah. Kaj pa z močjo in oblastjo v drugih nedržavnih organizacijah – v tovarnah, v šolah, na univerzah, v bolnicah, tj. v upravljanju le-teh in v vplivu delovnih kolektivov na produkcijo in distribucijo dobrin? Tu se strokovni pogledi in vsakdanje predstave že bolj razhajajo. Toda mar ni ravno razširitev pojma politike od njenega reduciranega državno-partijskega pomena na upravljanje v gospodarskih organizacijah, v javnih službah, v društvih itn. eden izmed najbolj značilnih premikov v sodobnem političnem mišljenju in vsaj v delu sodobne politične znanosti?

Izhodišče spoznavnega procesa, tudi politološkega, je dobro označil W. D. Narr, ko je zapisal: »Kaj se postavlja spoznavajočemu kot problem, katera vprašanja zastavlja in s kakšnimi sredstvi skuša odgovoriti na ta vprašanja – vsemu temu dajejo podobo vsakokratno družbeno stanje, v katerem spoznavajoči živi (posebni družbeni in spreminjajoči se individualni interesi), spoznavna raven in metodična sredstva, ki so na voljo neki znanosti, ter spoznavni interes, ki odkrito in prikrito vodi spoznavajočega.«

Spoznavni proces torej nikakor ne ledbi nekje v zraku čistega uma, marveč ima družbeno podlago, ki v takšni ali drugačni stopnji sooblikuje pojmovno-referenčni okvir spoznavajočega.

Če rigorozna znanstvena metodologija tako zavrača vsakršno abstraktno dihotomično zoperstavljanje normativnega in deskriptivnega v politični znanosti, pa prav tendenca k normativizmu, ki je značilna za del našega družboslovnega in tudi politološkega snovanja, še posebej zahteva, da se raziskovalec političnega procesa zave vrednostnih aspektov svoje znanstvene prakse, da jih čim jasneje opredeli in analitično razlikuje od indikativnih spoznanj (ne pa ontološko razločuje). To mu tudi nalaga, da posveti večjo pozornost pojasnjevalni vlogi politične znanosti glede političnega življenja tako v naši družbi kot v sodobnem svetu.

Politična zanost po svetu se je v novejšem času kognitivno in tematsko obogatila z novimi prispevki kritične epistemologije, z novimi dosežki psiholoških, psihiatričnih in antropoloških raziskav, z uporabo matematično-empiričnih metod, ki jih je izoblikoval behavioralni pristop, s prispevki sistemske analize politike, z dosežki hermenevtike, filozofije jezika itd. To bo lahko, menim, samo obogatilo zgodovinsko-dialektično metodologijo, ki temelji na kategoriji protislovja, razrednega boja, dialektike ekonomije ter politike, radikalne socialne preobrazbe in samoupravljanja. Brez nadaljnje problematizacije in raziskovanja dialektike ekonomije in politike, s katero je zgodovinsko-dialektična smer v sodobni politični

znanosti povzročila pravo revolucijo, ni mogoče niti razumevanje osrednjih problemov sodobne politike niti dovolj plodno izkoriščanje omenjenih novejših prispevkov.

Temeljno nalogo dialektično-zgodovinske politične znanosti vidim v tem, da svoje koncepte in teorije oblikuje v stalni interakciji z govornico družbenih in političnih protislovij in z njihovim razreševanjem v smeri socialne emancipacije, da je hkrati tudi v stalni kritični komunikaciji s sodobnimi družbenimi vedami, s temeljnimi tokovi v sodobni politologiji in da svojo spoznavno sposobnost bogati tudi v stalnem dialogu s sodobno znanostjo o znanosti. Raziskava empiričnih političnih procesov, kritični dialog z dosežki različnih šol sodobnega družboslovja in politologije in odprta komunikacija z meta-teorijo družbene in politične znanosti je potemtakem okvir, ki določa bistvene kriterije razvoja politične znanosti v naši družbi sploh in na Slovenskem še posebej.

S tem pa sem vsaj deloma že odgovoril tudi na drugo vprašanje, ki ga zastavlja uredništvo Teorije in prakse. Iz tega, kar sem povedal, namreč sledi, da si ne moremo predočiti razvoja politične znanosti v nekakšnji njeni ločenosti od družbene oziroma politične prakse. Dejansko se nobena družbena znanost ni razvijala in se ne razvija v nekakšnem »čisto« znanstvenem inkubatorju, marveč dobiva spodbude, probleme, celo del svojega jezika iz družbenega in političnega življenja; po drugi strani pa so rezultati politične znanosti, temeljne kategorije in teorije, ki jih oblikuje, konstitutivne za politično prakso. To je npr. očitno pri takšni temeljni kategoriji političnega življenja in politične znanosti, kot je demokracija. Določeno pojmovanje demokracije izraža interese in težnje temeljnih družbenih skupin (razredov, družbenih slojev itd.), hkrati pa neka konceptija demokracije tudi sodoloča (sokonstituirajo) – če so za to dani ustrezni družbeni pogoji – obseg, vsebino in ravni sodelovanja ljudi pri odločanju o javnih zadevah. Iz tega sledi, da je težavno, da je pravzaprav nemogoče govoriti o »nevtralni« konceptiji demokracije, saj npr. tisti, ki jo opredeljujejo zgolj s tekmovanjem strank za oblast, ali ki – na drugi strani – vidijo njeno bistveno značilnost v participaciji in samoupravljanju, ne konstruirajo nekakšnih abstraktnih »teorij« o demokraciji, marveč sokonstituirajo tudi »prakso« demokracije, s tem pa zadevajo ob interese (v pozitivnem ali negativnem smislu) pomembnih družbenih skupin in se tako hočeš-nočeš angažirajo v političnem življenju.

Če je politična znanost potemtakem nujno aspekt družbenega in političnega življenja, pa je spet ne moremo istovetiti s politično prakso kot procesom odločanja o kontroverznih interesih, s procesom »izvrševanja oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev«. Če bi to storili, bi izenačevali različne vrste družbenih praks, kar bi bilo v škodo politični znanosti in politiki. Če ima politična znanost po svojem izvoru in po svojih učinkih vedno praktični pomen, pa ima kot znanost specifične naloge, ki se kažejo zlasti v tem, da mora čim bolj objektivno, ustrezno zahtevam znanstvene metode, spoznavati in pojasniti, zakaj potekajo določeni politični procesi,

kako potekajo in v kolikšni meri se uresničujejo zastavljeni politični cilji. V uresničevanju teh funkcij politična znanost ni v ravnodušnem odnosu do politične prakse. Med politično znanostjo in politično prakso prihaja do naravnih napetosti, ki so v samoupravnih družbi plodne samo tedaj, če se razrešujejo v stalnem spreminjanju tako politične prakse kot politične znanosti. Takšne napetosti so toliko večje, kolikor počasneje se politična praksa spreminja ali se celo konservativno upira potrebnim družbenim spremembam. Ali pa, na drugi strani, te napetosti bi rastle, če politična znanost ne bi nastopala kot znanost, marveč kot poseben »center politične moči«, ki skuša s političnimi metodami, ne pa z izsledki znanosti, vplivati na obstoječe razmerje sil. V družbi, v kateri je znanost institucionalno vključena v sistem odločanja in v kateri »politična praksa« neposredno soodloča o (politični) znanosti, to ni enostavna stvar.

Politična znanost na Slovenskem je v zadnjih dveh desetletjih dosegla nekatere omembe vredne rezultate. Ne samo, da je v tem času utemeljila politologijo kot novo znanstveno področje in tudi razvila nekatere njene temeljne discipline; hkrati je izvedla vrsto drugih temeljnih raziskav na področju politične teorije, zgodovine političnih idej, politične kulture in politične antropogije, problematike interesov in politike. Širši odmev so imeli njeni prispevki k teoriji mednarodnih odnosov, k proučevanju političnih procesov v deželah v razvoju, k nacionalnemu vprašanju. Izvedeno je bilo tudi več empiričnih raziskav našega političnega sistema, delegatskih odnosov in volilnega procesa.

Vendar s temi rezultati še ne moremo biti zadovoljni.

1. Najprej moram omeniti nekatere probleme, ki jih politična znanost na Slovenskem sploh še ni začela raziskovati. Naj tu omenimo zgodovino politične misli na Slovenskem, politične sisteme (razvitih) kapitalističnih in socialističnih dežel, socialistične procese v sodobnem svetu, regionalne študije (razen dežel v razvoju).

2. Poudariti je treba, da zaostaja empirično raziskovanje političnih institucij in procesov našega političnega sistema. Raziskovanje mora poseči, kot je bilo ugotovljeno, tudi na širše ravni političnega sistema, zlasti v osrednje politične institucije republike. Večjo pozornost mora tudi posvetiti raziskovanju politične kulture itd. Empirično raziskovanje političnega sistema na vseh ravneh bo prispevalo k hitrejšemu premagovanju normativizma in k večji kritičnosti politične znanosti nasproti politični praksi.

3. V raziskovanju je treba posvetiti še večjo pozornost teoretični problematiki politične znanosti. Nadaljnjo kritično osvetljavo – v kontekstu tako novejših mednarodnih razprav kot zgodovine politične misli na Slovenskem in v Jugoslaviji sploh – zasluži pojmovanje »politike«. To je še posebno pomembno zaradi specifične (ne)politične dediščine, ki je pri nas še posebej vplivala na enostranske zaznave politike.

Prav tako je potrebno izkoristiti možnosti, ki jih dajejo moderna teorija jezika in druge družboslovne smeri za poglobitev in razširitev

analize političnega fenomena. Vso teoretično pozornost (in seveda tudi empirično) zasluži dialektični sklop ekonomije in politike pri nas in v sodobnem svetu.

4. To pa zahteva tudi, da politična znanost na Slovenskem (in sploh v naši deželi) hitreje *kritično* integrira dosežke politologije po svetu.

Samo, če se bo politična znanost pri nas razvijala v tej smeri, bo sposobna oblikovati vse svoje bistvene funkcije, od deskriptivne in pojasnjevalne do politično-kulturne, tehnično-praktične in prognostične. Za to pa je potrebno krepiti njene potenciale, predvsem raziskovalnega, pa tudi odpirati večje možnosti mednarodne komunikacije.

V razreševanju teh razvojnih problemov politične znanosti, ki so hkrati del razvojnih problemov naše družbe, vidim preizkusno točko za odnos »politične prakse« in politične znanosti. Če so dosedanje izkušnje glede tega odnosa v marsičem pozitivne (npr. raziskovanje delegatskega sistema, načelna stališča zlasti Republiškega družbenega sveta za mednarodne odnose glede raziskovanja in študija mednarodnih odnosov), pa smo v novejših razpravah o razvoju politične znanosti pri delu kadrov lahko zasledili zaskrbljujočo raven osveščenosti o pomenu politične znanosti za razredno-socialni in nacionalni razvoj.

Nadaljnji razvoj politične znanosti pa narekuje tudi posebne naloge in odgovornosti slovenskim politologom, njihovim profesionalnim institucijam in ustanovam, ki so matične za politično znanost (zlasti FSPN), da učinkoviteje razrešujejo odprto kadrovsko problematiko, da uveljavijo nove raziskovalne in pedagoške programe in da enakomerno razvijajo vse pglavitne funkcije politične znanosti.

JANEZ PEČAR

## Posebnosti kriminologije kot družbene znanosti

1. Gotovo je, da so za kriminologijo in sploh znanosti o družbenih deviantnostih pomembna dognanja in pomisleki o spoznavnih procesih, s katerimi so se kakorkoli ukvarjali od Aristotela, Demokrita in Platona, pa Tomaža Akvinskega, Kanta in Hegla, Marxa in Engelsa, Lenina, Plehanova in Pavlova ter mnogih drugih do današnjeg dne, ki so prenekateri vsak po svoje poskušali prispevati h gnoseologiji, teorijam odražanja ali ugotavljanju resnice in dejanskosti. Toda kriminologija, če govorimo o njej kot o najeksluzivnejši predstavnici znanosti o človeški ekscesivnosti, ima v tem pogledu verjetno posebno neugoden položaj, in to predvsem iz več razlogov:

– ker uhaja iz njene dosegljivosti velik del človeškega odklonskega vedenja, ki ostaja prikriti,

– ker je v svojih spoznanjih preveč povezana z normami, ki najpogosteje sploh niso njene, ampak so to norme kot merilo za določanje, kaj je konformno in kaj ni,

– ker so te norme različne, odvisno od družbenopolitičnih ureditev, ki po svoje uravnavajo, kaj je prav in kaj ne,

– ker kot znanost nima lastnih pogledov na to, katere oblike vedenja ne le presoja kot odklonske in zakaj, ampak tudi še ni razčiščeno, kaj vse naj zajema, ali samo pravno, kot kriminal sankcionirano vedenje ali tudi druge škodljive, moteče, nekoristne, toda manj nevarne pojave in do kam.

kaj je deviantno, ne določa znanost, ampak politika, morda tudi politika zatiranja in omejevanja odklonskosti – lahko bi rekli kriminalna politika. Ne glede na to, kako razumemo to področje, je to vendarle del politike. Ta pa ima na razpolago družbeno nadzorne, predvsem represivne metode, s katerimi odklone odkrivajo, preganjajo, sodijo in poboljšujejo (policija, tožilstvo, sodišče, zapori). O tem zbirajo podatke, ki pa niso dejanskost ali resnica, marveč so le odraz njihovega dela na področjih, za katera so.

Informacije, ki jih imajo organi družbenega nadzorstva o pojavih in o njihovih nosilcih, so pomemben del spoznavnega procesa za kriminologijo, vendar so pomanjkljive in enostranske. Zato mora ta znanost za posamezne namene zbirati podatke posebej in s svojimi metodami bodisi pri tistih, ki so že bili stigmatizirani kot devianti, bodisi pri respondentih, ki o deviantnosti karkoli vedo (zlasti žrtve kaznivih dejanj), prihajati do novih spoznanj.

Če pa naj bi kriminologija določala svoja merila za odklonskost človeškega vedenja, kar se neredko kaže kot potreba stroke ali družbe, pa se izpostavlja več nevarnostim: kot konkurent državi, kot sila nad družbo, kot znanost, ki ponuja svoje modele za urejanje sožitja med ljudmi itd., ali kot skup določenih ljudi, ki skušajo po svojih izhodiščih vplivati na vrednotenje vedenja in ga kot takega tudi raziskovati. Če ne bi bilo nič drugega, to zadnje niti ne bi bilo nevarno, vse drugo pa bi verjetno bilo v konfliktu z vsakdanjo politiko, kar se po svetu precej pogosto dogaja.

Poleg tega je kriminologija dokaj odvisna od pojmov in teorij, ki ne prihajajo iz nje same, ampak od drugod, še zlasti če naj bi bila ne toliko multi – kolikor interdisciplinarna znanost. Znanosti, ki se lahko vanjo vključujejo, pa je čedalje več in so pretežno sociološke, psihološke, biološke, pa tudi druge. Često tudi uporablja pojme, ne da bi prej razčistili, kaj lahko pomenijo v eni in kaj morebiti v drugi vedi, ali pa prenaša pojme iz znanosti o stvareh v vede o ljudeh ali iz narave na človeka itd.

S teorijami, zlasti etiološkimi, pa tudi drugimi, ki jih ni malo, ni dosti bolje. Če je teorija o alineaciji še najbližja tako imenovani »grand theory«, pa ne more v celoti pojasnjevati vsega človeškega deviantnega vedenja. Zato potem ali nemoč, ki išče več možnih poti za pojasnjevanje vplivov, s

pomočjo katerih je možno razlagati le posamezne dele pojavov ali pa le določene oblike obnašanja.

Spoznavni procesi z vidika kriminološke stroke niso niti preprosti niti vedno učinkoviti.

2. Dosedanje izkušnje na Slovenskem pa tudi narava kriminalitete so pokazale, da ne potrebujemo veliko poklicnih raziskovalcev. Menimo, da bi z desetimi visoko kvalificiranimi strokovnjaki lahko obvladovali najpomembnejša področja, ki so poleg obče kriminologije še kakšna njena posebna področja, mladostniška kriminologija, penologija, viktimologija, socialnopedagoška ekologija, preventologija, družbeno nadzorstvo, kriminalistika in morda še kaj. Vse drugo bi morali tudi zaradi majhnosti slovenskega naroda raziskovati *ad hoc*, ker ni mogoče vzdrževati vsega, kar imajo veliki kriminološki inštituti bogatih družb in ker je tudi kriminal, zlasti konvencionalni, pri njih neprimerljivo nevarnejši od našega.

Kljub formalno razvejanim metodam raziskovalnih skupnosti in drugim oblikam udeležbe pri upravljanju znanosti doslej nismo imeli pravega sobesednika na uporabniškem področju, s katerim bi se sporazumevali o tem, kaj delati. Izjema so le naročniki zunaj tako organiziranega dogovarjanja. Ti bolj vedo, kaj hočejo in tudi ustrezno plačajo. Vse drugo pa je na ramah raziskovalcev in je odvisno od njihove nagnjenosti po raziskovanju prav določenih vprašanj, kar se ni pokazalo za neučinkovito. Tako smo z razmeroma malo raziskovalci opravili 64 raziskav in objavili 1366 sestavkov v domačih in tujih revijah, sodelovali pri izobraževanju tisočev ljudi, kar se je izkazalo kar pomembno za spreminjanje družbene prakse in za razumevanje prava in represije, vplivov na deviantnost in še marsikaj. Seveda pa sama znanost na določenem področju ne more nič zoper neugodne družbene razmere, ki spodbujajo k deviantnosti ne le posameznika, ampak cele družbene strukture. Za naše razmere še kako velja izhodišče, po katerem ima vsaka družba takšno kriminaliteto, kakršno zasluži. Ker imamo inflacijo norm ter težave, v katere smo zašli, bi prav tako lahko pritrdili Tacitu, ki je dejal, »največ zakonov je v najbolj pokvarjeni državi«.

Zato se seveda tudi kriminologija ne more pohvaliti, da bi imela poseben vpliv v družbi, podobno kot ga tudi druge družbene znanosti nimajo, zlasti pa ne na politiko. Kriminologija se pri nas nikoli ni spopadala s politiko in tudi politika se z njo ni dosti ukvarjala, razen kakšnega nadzornega telesa, ki se je čutilo ogroženo zaradi svojega ugleda. Morda tudi kriminologija ni bila toliko agresivna, da bi jo bolj čutili. V družbi z veliko interesi pa je normalno, da se vsi ne morejo uveljaviti. Hkrati pa uradno registrirana deviantnost ni tolikšna, da bi lahko bili plat zvona, preostala nepoštenost in nemoralnost pa pretežno izhajata iz plasti pretežno nedosegljivih in zato tudi ni bilo, razen letos, toliko klicev na pomoč, kolikor bi jih bilo potrebno.

Tako se s kriminologijo še vedno ukvarjamo kot s pedagoško in raziskovalno dejavnostjo, kriminolog še ni poklic in v Jugoslaviji še vedno ni mogoče doktorirati iz kriminologije. Nismo še razčistili, koliko je njeno združevanje s pravom lahko nekoristno, kako bi jo bolje organizirali, da bi v njej imele kadrovske in disciplinarno večji dostop tudi druge stroke; v katerih dejavnostih sploh potrebujemo kriminologa; ali se zadovoljiti s poučevanjem kriminologije kot bolj ali manj zaželenimi dopolnitvami za pravnike na represivnem področju, za miličnike in kriminaliste, delavce v zaporih itd. Hkrati ko je dosti dejavnosti, ki imajo opraviti z odklonskimi ljudmi (sociologi, svetovalci, kadroviki, organizatorji dela, zdravniki itd., pa v velikih delovnih organizacijah itd.) in bi prav tako potrebovale znanje kriminološke stroke pri svojem delu. Kaže, da se bo v prihodnosti treba bolj zavzeti za lastno strokovno javnost, ker zaostrene družbeno-gospodarske razmere obetajo več deviantnosti in ne manj in ker bo treba kriminologijo bolj povezovati z družbeno stvarnostjo in ne le z vidika obdržanja stroke. S tem pa bi se dosedanje razmeroma omejeno število uporabnikov morda tudi razširilo od represivnih metod na druge predvsem kurativne in preprečevalne, saj se tudi kriminologija obrača od storilca k žrtvi in k razmeram, v katerih sta postala to, kar sta, ter metodam, ki ju obravnavajo. To pa pomeni drugačno zasnovo kriminologije od tiste pred desetletji. V tem pa se tudi spoznavni proces kriminologije spreminja in razvija.

VID PEČJAK

## Psihologija bo doživela ponoven vzpon šele v 21. stoletju

Vprašanja akademske psihologije so na dnevnem redu že od antike naprej, čeprav se njihovo število in obseg širita. Uporabna psihologija pa vzcveti šele v družbah z razvito terciarno sfero. Bolj določno: uporabna psihologija je privilegij družb izobilja. Dokler se družba bori z ekstenznimi problemi, skorajda ni mesta zanjo ali pa je omejena le na ozke kroge bogatega prebivalstva. Freud ni zdravil proletariata. Njegova psihoterapija sploh ni bila usmerjena k zdravljenju problemov proletariata, temveč je bila prilagojena problemom bogatega meščanskega razreda, ki ga niso mučila vprašanja lakote, brezposelnosti itn. To velja celo za industrijsko psihologijo, ki sicer neposredno vpliva na dvig proizvodnje. Toda v družbi primarne ali nerazvite sekundarne sfere so drugi problemi proizvodnje (npr. posodabljanje kmetijstva z umetnimi gnojili in stroji) tako pomembni, da ni mesta zanjo. Zakaj bi se družba, ki ji nove tehnologije

omogočajo »kilometrski skok«, ukvarjala s tehnologijami, ki ji omogočajo le »milimetrski skok«? Industrijska psihologija lahko pomaga samo družbi, ki je že dosegla razmeroma visoko raven razvoja. Zato je razumljivo, da na začetku stoletja uporabne psihologije skorajda ni bilo, sredi stoletja je bila samo v središčih nekaterih bogatih držav (ZDA, Nemčija, Francija itd.), v sedemdesetih letih pa je postala dokaj razširjena poklicna dejavnost v vseh razvitih deželah. To nam dokazuje tudi visoko korelacija med ekonomsko razvitostjo dežele in razvitostjo psihologije, ki je tako visoka, da na podlagi nacionalnega dohodka lahko napovemo gostoto psihologov, število psiholoških publikacij itd.

Prav v tem pogledu pa je Jugoslavija in še zlasti Slovenija velika izjema, na kar je opozoril tudi Trstenjak v svojem prispevku. V šestdesetih in sedemdesetih letih je vse kazalo, da smo krepko zajadrali v terciarno sfero družbenega razvoja. Temu primerno je zrasla tudi psihologija. Oddelek za psihologijo na ljubljanski univerzi je bil natrpan s študenti, časopisni oglasi pa so zagotavljali delovno mesto slehernemu novopečenemu psihologu. Toda razvoj terciarne sfere v Jugoslaviji je bil zgolj rezultat navideznega bogastva dežele, temeljil je bolj na dolgovih in uvozu tehnologije kot na produktivnosti in ustvarjalnosti zaposlenega prebivalstva. Recesija je prizadela vse poklice terciarne sfere (v šolstvu, zdravstvu, socialnem delu, komunikacijah, še posebno pa uporabno psihologijo kot eno od njenih zadnjih vej). Zdaj se na vsak razpis delovnega mesta psihologa v Ljubljani prijavlja kar 30 do 50 kandidatov, kar izpričuje resno krizo tega poklica. Na te probleme sem že pred dvanajstimi leti opozoril v članku »Quo vadis, psihologija na Slovenskem«, toda v splošni evforiji je bilo vsako opozarjanje zamen. Vpis študentov na oddelek za psihologijo je rasel v geometričnem zaporedju in poklicni psihologi so se razmnoževali kot gobe po dežju.

Zdaj je evforije konec, malone vsak diplomirani psiholog pa pomeni enega več na listi brezposelnih. Mnogi diplomirani psihologi pa se zaposlujejo v nepsiholoških poklicih.

In kakšne so perspektive psihološkega poklica v prihodosti? Ne preveč rožnate. Šele po uspeli stabilizaciji lahko upajo na »boljše čase«, »zlata doba« pa bo nastopila šele v 21. stoletju. V preteklosti smo izšolali toliko psihologov, da jih do konca stoletja ne bo zmanjkalo. Poleg tega jim bodo šele po stabilizaciji družbene razmere bolj naklonjene. In kaj naj v tem času počne oddelek za psihologijo, ki izobražuje bodoče psihologe? Razvoj v preteklosti je bil preveč ekstenziven, razvoj v prihodnosti pa bi moral biti bolj intenziven. Psihologi potrebujejo več znanja, zlasti več sodobnega znanja. To pa zahteva večjo poglobitev študija, zlasti študija 3. stopnje in uvajanja specializacij. Tukaj pa smo ledino komaj zorali.

MARKO KERŠEVAN

UDK 262:239

## Vatikanski spoprijem s teologijo osvoboditve

Nimam namena, da bi v tem zapisu prikazal in analiziral sam pojav tako imenovane teologije osvoboditve. Iz razlogov, ki bodo razvidni tudi iz mojega zapisa, je bila v naši javnosti deležna pozornosti že pred sedanjim napadom vatikanske kongregacije za versko doktrino nanjo.<sup>1</sup> Zadržal bi se predvsem pri sami »Instrukciji o nekaterih vidikih teologije osvoboditve«, ki jo je izdelala Sveta kongregacija za versko doktrino, naslednica Svetega oficija (»inkvizicije«), odobril in ukazal njeno objavo pa papež Janez Pavel II. avgusta letos.

Za uvod naj vseeno spomnim na nekaj osnovnih karakteristik in koordinat pojava teologije osvoboditve.

Tako imenovano teologijo osvoboditve (z znanimi imeni kot G. Guittierrez, brata Boff) lahko formalno uvrščamo med krščanska teološka prizadevanja, da bi na nov način domislili in ovrednotili razmerje med krščansko vero in politiko – in to predvsem napredno, v širšem smislu socialistično in revolucionarno politiko. Od tod tudi včasih skupen naziv »politična teologija«<sup>2</sup>. Toda s tega vidika so sorodna prizadevanja pod imeni »teologija revolucije«, »teologija upanja«, »teologija napredka« ostala pretežna evropska in severnoameriška akademska zadeva z neposrednim odmevom le v času študentskega levičarskega zanosa šestdesetih let. Teologija osvoboditve pa je na svojem domačem terenu – v Latinski Ameriki – širše prodrla v množice vernikov, duhovnikov in laičnih aktivistov, v verske šole, med posamezne predstavnike najvišje cerkvene hierarhije; posamezne njene usmeritve so doživele tudi – pa čeprav zadržki in svarili – podporo latinsko-ameriškega episkopata na zboru leta 1968 v Medellinu ob navzočnosti Pavla VI. in kasneje v Puebli ob navzočnosti Janeza Pavla II. Ali drugače in bolj rečeno: teologi osvoboditve so poskušali artikulirati in formulirati izkustvo in prizadevanje širših krogov vernikov v Latinski Ameriki in zato imeli tudi odmev in vpliv. To temeljno

<sup>1</sup> Spremljala jo je revija Znamenja; izmed najnovejših besedil naj opozorim na članek L. in C. Boffa v letošnji 4. številki, ki že odgovarja na nekatere obtožbe, objavljene kasneje v dokumentu kongregacije. Revija 2000 je v številki 25-26/1983 prinesla obsežen prikaz M. Strajnerja; v knjigi »Klasni mir katoličanstva« (Split 1982) jo prikazuje I. Mastruko.

<sup>2</sup> Glej o tem članek J. B. Metz: Teologija vpricho moderne dobe, v Teoriji in praksi št. 7–8 1984.

izkustvo naj bi bilo izkustvo vere (z vidika) »svetá ubogih«, toda ne ubogih v njihovi resignaciji in obupu, ampak v upanju, v odporu in boju za svoje človeško dostojanstvo, za osvoboditev – svetá, v katerem so delovali in v katerem so hoteli tako (kot dejavnik osvobajanja) tudi versko delovati.

Latinska Amerika sodi, kot je znano, ob vsej svoji gospodarski raznolikosti v svet »dežel v razvoju« in nekatere države Latinske Amerike so se v zadnjih desetletjih tudi dejansko gospodarsko hitro razvijale. Ta razvoj pa je ob »pomoči« tujega kapitala in ob še ohranjenih predkapitalističnih (veleposestniških) razmerah le povečal in zaostril družbene neenakosti in nasprotja, ki kažejo mnoge značilnosti prvih obdobij kapitalistične akumulacije. V ta okvir sodi tudi stalna plima in oseka različnih oblik revolucionarno usmerjenih prizadevanj – od parlamentarno demokratičnih do oboroženega boja in terorizma. Latinska Amerika pozna tudi prve zmage ljudskih socialistično usmerjenih gibanj, ki so bile izbojeване z oboroženim bojem na Kubi in Nikaragvi, pa tudi po parlamentarni poti v Čilu. Predvsem pa sodijo v ta okvir najbolj grobe oblike vojaško-policijskega zapiranja, vključno z nasilnim obračunom z revolucionarnimi družbenimi spremembami v Čilu in na Grenadi.

Latinska Amerika velja kot najbolj katoliška celina, saj katoliška cerkev praktično nima religijske konkurence. Toda ob vsem stoodstotnem katolištvu in ob vsej zasidranosti tradicionalne ljudske religije – s poznanimi množičnimi ceremonialnimi izrazi – je bila cerkev pravzaprav šibka. Te šibke strani so se pokazale prav ob družbenih spremembah in spremljajočih jih pretresih in zaostritvah (navsezadnje že v času mehiške revolucije v prvih desetletjih tega stoletja in kasneje na Kubi.) Po ne slučajni analogiji z armadami tega področja bi lahko rekli, da je (bila) cerkev vojska z mnogo generali in malo vojaki. Religiozni monopol in udobna zveza trona in oltarja skozi več stoletij so privedli do svojevrstnega cerkvenega zanemarjanja ljudi in njihovih religioznih (in drugih) potreb: redka mreža cerkve in duhovnikov, pomanjkanje množičnega verskega izobraževanja ljudi, malo duhovniškega naraščaja. Pastoralno dejavnost so zato v veliki meri prevzemali meniški redovi, ki so delovali z ljudmi iz svojih evropskih central in iz drugih dežel. Ljudska religioznost, ki je živela v veliki meri brez cerkve ali imela z njo zveze le ob ceremonialih, je dala plodna tla za ohranjanje in ponovno oživljanje »poganskih« in sinkretističnih verskih sekt in gibanj; hkrati so se začele v nekaterih okoljih uveljavljati tudi modernejšie protestantske verske skupnosti iz Severne Amerike.

Ne gre prezreti tudi dejstva, da se je med študenti in intelektualci v šestdesetih letih in kasneje množično uveljavil marksizem različnih (tudi skrajno levih) usmeritev in da je bil vsaj v nekaterih deželah tudi že prej povezan z delavskim gibanjem.

Treba je poudariti, da zunaj Latinske Amerike in zunaj teologije – na primer med evropskimi sociologi in politologi – teologiji osvoboditve že od vsega začetka niso napovedovali dobre prihodnosti. Na kratko: leva,

prosocialistična politika da teologije in religije ne potrebuje, uradna katoliška cerkev pa ne glede na vso prepričljivost teoloških argumentov take vere (in take politike) v svojem okviru ne bo prenesla<sup>3</sup>. Teologija osvoboditve naj bi imela perspektivo le v omejenem prostoru versko nepluralistične Latinske Amerike in v omejenem času ljudskega revolta v razmerah začetne kapitalistične akumulacije dežel v razvoju, torej pred oblikovanjem modernih kapitalističnih in pokapitalističnih (socialističnih) družbenih struktur. Ne glede na svojo moderno terminologijo, vzeto iz sodobne teologije in marksizma, naj bi bila omejena le na prehod od predkapitalističnih v razvite kapitalistične in socialistične razmere.

Ta ocena ni brez nevarnosti evropocentričnega shematizma, ki ga je dejanski zgodovinski razvoj že tolikokrat demantiral – ne da bi omogočil boljše in sprejemljivejšo posplošitev oziroma shematizacijo. Prav zato je za utemeljenejšo oceno teologije osvoboditve potrebno, da pozorno spremljamo in analiziramo konkretno dogajanje. Teologija osvoboditve to v vsakem primeru zasluži, saj predstavlja dvojen izziv. S svojim – zelo na hitro in grobo rečeno – revolucioniranjem vere in poreligioznemjem revolucije v širokem pomenu besede – izziva poznano Marxovo in Engelsovo oceno, na primer tisto iz leta 1850: »... razlika med zdajšnjim prevratom in vsemi poprejšnjimi pa je ravno v tem, da smo končno razkrili skrivnost tega historičnega prevratnega procesa in da zato namesto, da bi si ta praktični, »vnanji« proces znova povečevali v prenapeti obliki nove religije, odvržemo vso religijo...«<sup>4</sup>.

Pomeni pa tudi izziv stalnemu zatirjanju in poudarjanju s strani uradne cerkve, njenih kritikov in zunanjih opazovalcev, da se v bistvenih zadevah katoliška vera in socializem-marksizem izključujeta. Analiza sedaj že uradnega cerkvenega napada na teologijo osvoboditve lahko pomaga vsaj delno preveriti nekatere zgoraj navedene ocene in trditve.

## LOGIKA IN ARGUMENTACIJA OBRAČUNA S TEOLOGIJO OSVOBODITVE

Uradne cerkvene obsodbe so lahko, kot je znano, trše ali mehkejše. Obravnavana instrukcija po obliki gotovo sodi med mehkejše. (Ali je to tudi po vsebini in nameri, je drugo vprašanje.) O tem priča že sam naslov: o *nekaterih vidikih* teologije osvoboditve. Še bolj zgovorna je zgradba dokumenta: začenja s pohvalami temeljnih teženj teologije osvoboditve in s prikazom osnov »avtentične teologije osvoboditve« v dosedanjem cerkvenem nauku – od same Biblije in njenih tekstov (na katere da so teologi osvoboditve upravičeno opozorili) do novejših dokumentov cerkvenega učiteljstva kot so enciklike *Mater et magistra*, *Pacem in terris*, *Populorum progressio*, besede Pavla VI. ob konferenci v Medellinu in sedanjega

<sup>3</sup> Npr.: B. Mc Sweeney, *Roman Catholicism*, Oxford 1980, str. 198–210.

<sup>4</sup> Prim.: Marx, Engels, Lenin, *O religiji in cerkvi*, Komunist, Ljubljana 1980, str. 166.

papeža v Puebli. Takoj v začetku tudi pove, da kritične besede ne lete na teologijo osvoboditve kot tako, ampak na »nekaterne oblike« te teologije, ki »nezadostno kritično uporabljajo pojme, prevzete iz različnih tokov marksistične misli«<sup>5</sup>. Instrukcija opozarja na obstoj različnih teologij osvoboditve z različnimi, često nezdružljivimi teološkimi in ideološkimi stališči. Kritika da ne leti na avtentično teologijo osvoboditve, ki da je v cerkvi že vseskozi navzoča in jo je treba še razvijati, ampak le na »tiste proizvode tega miselnega toka, ki pod imenom 'teologije osvoboditve' predlagajo novo interpretacijo vsebine vere in krščanske eksistence, interpretacijo, ki se hudo oddaljuje od vere cerkve, še več, ki jo praktično negira.« Zunanji znak teh *nesprejemljivih* novih interpretacij pod imenom teologije osvoboditve je torej – poleg racionalistično razumljene biblične kritike – prav nekritično izposojanje pojmov in metod marksistične ideologije.

Tak prijem ni nič novega v tovrstnih cerkvenih besedilih. Njegova formalna mehkoba nikakor ni vedno pomenila tudi obzirnost v ravnanju s tistimi, ki so bili nosilci »zablod« znotraj sicer hvalevrednega in cerkvi že vseskozi lastnega prizadevanja, natančneje, ki so tudi po njihovi uradni zavrnitvi vztrajali pri zmotah.

### *Krščansko in nekrščansko pojmovanje osvoboditve*

Besedilo začenja afirmativno: zavzemanje za uboge, zatirane in ponižane v boju za pravico, svobodo in človeško dostojanstvo je nerazdružno povezano z bibličnim spoznanjem, da je vsak človek ustvarjen po božji podobi: različna zatiranja – »kulturna, politična, rasna, socialna in ekonomska« (pa religiozna?) to človeku dano božjo podobo sramotijo in prezirajo. V sodobnosti so se povečala različna zatiranja, a tudi zavest zatiranih o nevzdržnosti takih razmer. Osvoboditev je avtentična krščanska tema. O tem govori biblijska pripoved o eksodusu, družbena kritika starozaveznih prerokov, Kristusovo življenje in nauk. Razhajanje med vero cerkve (z avtentično teologijo osvoboditve) in tako imenovano teologijo osvoboditve naj bi bilo v tem, da cerkev ne pozablja, da je po Evangeliju »najgloblje zlo greh« – ki uvaja »nered v odnose med Bogom in človekom« – in da je zato »prva osvoboditev tista od greha«; ta osvoboditev ima potem nujno pozitivne posledice na družbeni ravni. S Kristusovo milostjo je treba spremeniti ljudi, da bodo živeli in delali kot novi ljudje, v ljubezni do bližnjega, v iskanju pravice, v obvladovanju sebe. Tako se bodo spremenile tudi ekonomske, socialne in politične strukture, ki so »sad delovanja človeka«. Zla ne smemo »prvenstveno in izključno umeščati v družbene strukture tako, kot da vse družbeno zlo izhaja iz njih in kot da bi bilo ustvarjanje novega človeka odvisno od uvedbe drugačnih ekonomskih in družbeno-političnih struktur«. Po mnenju kongregacije naj bi

5 Besede in odlomki med dvojnimi narekovaji so iz »Instrukcije o nekaterih aspektih teologije osvoboditve«.

teologija osvoboditve zgrešeno postavljala na prvo mesto radikalno revolucioniranje družbenih odnosov in kritizirala iskanje osebne popolnosti.

## Komentar

Komentar bi lahko naslovili: stara pesem. Treba je spremeniti (,od znotraj', ,notranjega') človeka, pa se bodo spremenili medčloveški odnosi in družbene strukture. Tudi nasprotna pozicija – treba je spremeniti človeka nevredne družbene odnose in njihovo materialno osnovo, pa se bodo spremenili tudi ljudje – ima zdaj že stoletno teoretsko in praktično zgodovino (ki jo lahko podaljšamo še za stoletje v čas meščanskih napadov na fevdalne družbene strukture v imenu že po naravi dobrega človeka). Zdi se, da je zdaj, po dva tisoč in več letih razgllaševanja in uveljavljanja prve in po dvesto letih druge resnice in po obojestransko neizpolnjenih pričakovanjih, že čas, da nehamo z naivnim izigravanjem enega vseodrešilnega napotka nasproti drugemu. Vsekakor pa je čas, da ne obnavljamo več naivnih pričakovanj in pozivov: spremenite se in vse se bo spremenilo. Izkustvo, tisto, merjeno v tisočletjih in stoletjih, pa tudi tisto vsakdanje, je dovolj glasno izpričalo, da je – rečeno v religijskem jeziku – moč zla močnejša, oblast satana nad svetom trdnejša in da ji ne more na hitro do živega niti božja beseda niti človeško delovanje. Ostaja nam le potrpežljivo delovanje v eni in drugi smeri s skromnim, a trdnim upanjem, da tako postopno medsebojno oplajanje enega in drugega prizadevanja le vodi naprej.

Gotovo je bilo krščanstvo tradicionalno usmerjeno predvsem k ,notranjemu človeku', medtem ko je marksizem (tudi zato) od začetka vehementno poudarjal »spremembo struktur«. Ena od bistvenih značilnosti teologije osvoboditve je prav poizkus, da se umesti na presečišču enega in drugega prizadevanja. Zato dvomim, da bodo njeni zagovorniki sprejeli oceno o svoji enostranosti, o domnevnem »zoženju polja greha na socialni greh«: nasprotno, opozarjali so, da je treba polje greha *razširiti* tudi na »socialni greh«, poizkušali so v »ekonomijo odrešenja« od greha vključiti tudi osvoboditve od socialnega greha, na katerem temelje in ki ga povzročajo družbene strukture.

### *»Nekritična uporaba marksističnih pojmov«*

Rekli smo že, da je že takoj v začetku besedila kot zunanji znak predmeta kritike opredeljena »nekritična uporaba marksističnih pojmov« (»marksistične analize«), kajti:

a) Marxova misel je »totalizirajoča koncepcija sveta, v kateri so številna empirična dejstva in opisne analize integrirane v filozofsko-ideološko strukturo, ki jim določa pomen in relativno težo«. V »središču marksistične koncepcije sta ateizem in negacija človeške osebe, njene svobode in njenih

pravic«. »Kriteriji interpretacije (dejstev in analiz) so v marksizmu zato odvisne od te ateistične koncepcije«. Marksistične analize družbe zato ni mogoče integrirati v teologijo.

b) Če sprejmemo marksistično analizo in zlasti koncepcijo razrednega boja, sprejmemo tudi marksistično epistemologijo, ki je neznanstvena in nesprejemljiva za krščansko misel in moralo. Marksistično pojmovanje zveze med resnico in prakso vodi k neobjektivnosti, k pristranosti in političnemu amoralizmu, saj spreminja prakso in resnico v »partijno prakso in resnico« (praxis et veritè partisans): le kdor sodeluje v razrednem boju (na strani proletariata), lahko izdela korektne analize.

c) Marksistična analiza in razredni boj, s katerim operira, ni znanost – kakorkoli se kot taka kaže – ampak ideologija.

## Komentar

Kar grozljivo je videti, kakšne nekorektnosti (milo rečeno) si privoščijo besedilo, ki naj bi veljalo za resnega glede na svoje visoko avtorstvo. Besedilo sicer govori o razlikah znotraj marksizma, toda za tem nonšalantno zapiše: »spomnimo, da sta ateizem in zanikanje človeške osebe v središču marksistične koncepcije«. Ne da bi se zadrževali pri posameznih usmeritvah v marksizmu, lahko mirno rečemo, da nobena ni imela in nima ateizma in zanikanja osebnosti v svojem središču. Ateizem je bil lahko bolj ali manj pomembno teoretsko ali praktično sredstvo, predpostavka, posledica, v nobenem primeru pa ne središče marksistične koncepcije. Zanikanje ali vsaj podcenjevanje osebe in njenih pravic je marsikdaj bilo in je še sedaj spremljajoči pojav »marksistične« (in še kakšne druge) prakse, nikdar pa središče marksistične koncepcije. To lahko zapišemo tudi, če priznamo, da je marksistična teorija imela in ima težave s koncepcijo osebe in njene svobode. Toda take težave je imela tudi katoliška cerkev s svojo teologijo vred, saj je šele na II. vatikanskem koncilu sprejela načelo verske svobode. Kongregacija, ki je neposreden naslednik nekdanje inkvizicije, katoliških težav z osebnostjo, njenimi svoboščinami in pravicami, res ne bi smela pozabiti...

Epistemološka vprašanja so res pretežavna, da bi jih zadovoljivo prikazali v nekaj stavkih »instrukcije«. Toda če se že spušča v poenostavljene formule, bi lahko pričakovali vsaj toliko korektnosti, da bi spomnila, kako marksistična tradicija ne pozna le teze, da je resnično tisto spoznanje in da je moralna tista praksa, ki služi proletariatu v razrednem boju, ampak tudi njej nasprotno tezo, da služi proletariatu v razrednem boju le tisto spoznanje, ki je resnično in le tista praksa, ki je moralna.

Ključni pojem, ki da ga teologija osvoboditve »nekritično« jemlje iz marksizma, je pojem razrednega boja. Avtorji instrukcije so tudi pri tem zagrešili isto nekorektnost: vzeli so neko sicer obstoječo in tudi razširjeno pojmovanje razrednega boja in ga uporabili, kot da bi bilo edino obstoječe v marksizmu. Gre za pojmovanje razrednega boja, v katerega se lahko

vstopa (ali ne), za katerega se opredeljuje – ali se mu odreka, ki se ga razglša ipd. Širše in razvitejše sodobno pojmovanje razrednega boja kot načina obstoja razredov in eksploatacije kot da avtorjem ni poznano. To pojmovanje gotovo ni splošno razširjeno v marksističnih okoljih, toda v Latinski Ameriki in tudi pri mnogih teologih osvoboditve je prav pod vplivom Althusserjeve interpretacije poznano in uporabljeno. V tako pojmovan razredni boj se seveda ne vstopa ali iz njega izstopa po lastni odločitvi, še manj se ga »proglša« in uvaja.

Zanimivo je, kako si dokument kongregacije, ki je sicer pooblaščen za versko doktrino, v tem primeru privoščí samovoljno razsojanje in opredeljevanje v strokovno-znanstvenih in epistemoloških vprašanjih. Neko teorijo (tokrat o razrednem boju), ki se ima sama za znanstveno (in ideološko hkrati), proglasi za neznanstveno (= neresnično) po kriterijih, ki sodijo v drugačno epistemologijo (na primer empirično-pozitivistično).

In še več, ker počne to ob vprašanju razrednega boja v (kapitalistični) razredni družbi, ob vprašanju, kjer ni nevtralne pozicije, se s tem tudi ideološko opredeli. Ko zavrne marksistični jezik in videnje družbe (razrednega boja), ne ostane pri evangelijskem jeziku, ki transcendirá sodobne razmere in ki je v tem smislu do njih nevtralen, ampak tudi izrecno sprejme meščanski jezik in videnje družbe. S sveto naivnostjo – zaresno ali le igrano – govori na primer o »*dejstvu* socialne stratifikacije z njenimi neenakostmi in nepravilnostmi« in o *teoriji/ideologiji/mitu* razrednega boja, ki da ni ekvivalenten (znanstvenemu) izrazu »zaostreni družbeni konflikti«. S tem seveda nehoté potrdi upravičenost kritik s strani teologije osvoboditve, namreč da je uradna cerkev v razrednem boju dejansko na drugi strani, ne glede na svojo retoriko. V tem primeru celo z retoriko.

### *»Nevzdržna prevedba razrednega boja v teološko koncepcijo«*

Prav tu pa se začénja teološko relevantna polemika, v kateri kongregacija uporabi tudi najtežje topove: obtožuje teologijo osvoboditve za herezijo, kar zadeva dogme in zakramente.

Teologija osvoboditve naj bi marksistično koncepcijo razrednega boja in zgodovine prevedla v teološko koncepcijo, ki da je za cerkev nevzdržna. Sodelovanje v razrednem boju na strani ubogih in zatiranih naj bi bilo po teologiji osvoboditve uresničevanje krščanske ljubezni. Teologija se mora prednostno opredeliti za uboge: njihov boj za osvoboditev je hkrati oblikovanje božjega kraljestva. Teologija osvoboditve naj bi težila k odpravi razlike med zgodovino odrešenja in posvetno zgodovino, k zgolj tostranskemu mesijanizmu. V bogatih vidi predvsem razredne sovražnike. S tem zanika univerzalnost ljubezni do bližnjega danes in tukaj in jo prestavlja šele v novo brezrazredno družbo z novim človekom. Cerkev spreminja v razredno cerkev pod imenom cerkev ubogih ali ljudska cerkev.

Pravilno pojmovana cerkev sicer res daje in mora dajati prednost ubogim, toda ubogim v vseh vidikih človeške bede brez izjeme. Teologije osvoboditve pa ustvarjajo »rušilni amalgam med *ubogimi* iz Evangelija in Marxovim *proletariatom*«. Boj za pravice ubogih pretvarjajo v boj med razredi v ideološki perspektivi razrednega boja. V tem okviru teologija osvoboditve obtožuje in ogroža cerkveno zakramentalno in hierarhično strukturo. V hierarhiji in cerkvenem učiteljstvu vidi objektivnega predstavnika vladajočega razreda, s katerim se je treba boriti. »Teološko ta pozicija pomeni, da je ljudstvo izvor služabništva (duhovništva) v cerkvi in da ima lahko zato duhovnike po svoji izbiri – v skladu s potrebami svojega revolucionarnega zgodovinskega poslanstva.«

## Komentar

Že zadnji očitek kaže, da gre pri instrukciji za zaresen obračun s teologijo osvoboditve. Če poznamo zgodovino heretičnih sekt in gibanj, s protestantizmom vred, vemo kakšno težo je zgornji očitek imel v cerkveni zgodovini in kako brezobzirno se je katoliška hierarhija borila proti tovrstnim zahtevam. Če k temu dodamo (že omenjeno) obtožbo o zgolj totranskem mesijanizmu, o ekskluzivno politični interpretaciji Kristusove žrtve, s čemer naj bi zanikala, da je Kristus umrl za vse ljudi, pa trditev, da po teologiji osvoboditve evharistija ni več dojeta kot zakramentalna navzočnost Kristusove žrtve, kot dar Kristusovega telesa in krvi, ampak kot celebracija ljudstva v njegovem boju, s čimer je »enotnost Cerkve radikalno zanikana« – je mera herezije v strogem pomenu besede več kot polna.

Ker gre za dogme in zakramentalno prakso seveda težko presojamo, koliko je zgornja predstavitev izraz dejanske sektantske zanesenosti in samozavedi teologije osvoboditve in njene baze, koliko pa imamo opraviti z nekorektnim in enostranskim prikazom določenih teženj, katerega namen je obračunati z glavnimi pobudniki in nosilci teologije osvoboditve. Tovrstne sektantske težnje, naperjene proti uradni cerkveni hierarhiji, so poznala mnoga verska gibanja, ki so se opirala na dejansko religiozno samozavedstvo ljudskih slojev: so znak, da je ljudstvo versko samozavestno. Toda prav zato, ker so take težnje poznane, jih nedvomno poznajo tudi teologi osvoboditve. Če jim ne gre za hoteno prekinitev z uradno cerkvijo, so se pred njimi gotovo poizkušali tudi zavarovati. Vsaj nekatere možnosti so na dlani. Upoštevanje razrednega boja ne pomeni nujno razglašanje sovražstva do »bogatih« (kar priznava tudi instrukcija). Prav tako ni nujno videti v njih »najprej razrednih sovražnikov«. Marxova teorija o družbeni strukturi in o razrednem boju ravno upošteva razliko med (izkoriščevalskim) razrednimi položaji in ljudmi, ki jih zasedajo, razliko med ljudmi kot nosilci različnih vlog in z njimi povezanih, karakternih mask in ljudmi kot konkretnimi osebami. Zapoved krščanske ljubezni je namenjena »bližnjemu« kot konkretni osebi, ne pa vsakemu položaju in

vlogi ter človeku kot nosilcu teh vlog. Tudi krščanska tradicija je tovrstne razlike upoštevala celo v bolj drastičnih primerih (navsezadnje katoliška cerkev ne nasprotuje smrtni kazni, ki jo tudi nekdo izreka, utemeljuje in izvaja). Zdi se mi, da bi prav pri varovanju in upoštevanju tovrstne razlike in s tem pri humaniziranju odnosov med ljudmi v neizogibnem razrednem boju lahko krščanstvo (in cerkev) opravljalo pomembno poslanstvo, ne pa da ta boj verbalno zanika ali mu »nasprotuje«.

Poseben komentar zaslužita dihotomiji bogati-revni in zatiralci-zatirani, ki se ponavljata skozi besedilo in sta, kot je videti, tudi stalna téma same teologije osvoboditve. Besedilo naglaša, kako svetopisemskih ubogih in bogatih ni mogoče izenačiti z razredno delitvijo med bogatimi in revnimi, med zatiralci in zatiranimi, k čemer naj bi težila teologija osvoboditve.

Temeljna razredna opredelitev je po Marxu delitev izkoriščevalci-izkoriščani ne pa bogati-revni, zatiranci-zatirani; temeljni odnos je odnos izkoriščanja, ne pa zatiranja. Vsaj za razviti kapitalizem velja, da sicer ne obstaja brez izkoriščanja delavcev, toda to izkoriščanje ne vključuje nujno zatiranja, vsaj v običajnem pomenu političnega zatiranja ne. Če je kaj zatirano, je to predvsem zavest o izkoriščanju. Če je ta zatrta, nadaljnje zatiranje ni potrebno.

V besedilu kongregacije se »izkoriščanje« pojavi le enkrat, in to celo ustrezno, kot »dialektična druga plat razrednega boja« – toda brez ustreznih konsekvenc. S poudarjanjem zatiranja je povezana dihotomija množice-vladajoči, pa vprašanje nasilja in odpora. Morda se ravno v tem kaže »nezrelost« latinsko-ameriških razmer z njihovimi predkapitalističnimi in zgodnje kapitalističnimi elementi izkoriščanja in visoko stopnjo političnega in siceršnjega zatiranja, z množicami »ubogih in zatiranih«, ki so dosti širše kot sam proletariat v strožjem pomenu besede. Vse to pomeni seveda omejenost in neprenosljivost latinsko-ameriškega – tudi verskega in teološkega – izkustva na primer v Evropo. Ne smemo pa pozabiti, da je večji del socialističnih revolucij nastal prav v takih nezrelih razmerah in da razvoj – naj mi bo odpuščena ta analogija z biološkim svetom – tudi sicer ne gre vedno preko dokončno izoblikovanih tipov.

Kaj lahko po vsem tem rečemo o razmerju med marksizmom in krščanstvom, o odnosu sedanje uradne katoliške cerkve do marksizma? Instrukcija kongregacije za verski nauk gotovo ni dokazala nemožnosti, da bi krščanska teološka misel uporabljala marksistične pojme, spoznanja, analitične metode, ko govori o družbi, pa tudi o mestu in učinku vere v tej družbi – podobno kot je že doslej uporabljala druge filozofske in sociološke kategorije in pojme. Preveč je nekorektna in ignorantska pri predstavitvi marksizma in njegovih pojmov, da bi bila lahko prepričljiva.

S svojo očitno nekorektnostjo, ignorantskim in ideološkim odnosom do marksizma, pa seveda s težkimi obtožbami o heretičnosti teologije osvoboditve – je kongregacija prepričljivo pokazala le svoje hotenje, da

zatire okuževanje teologije in verskega življenja z marksističnimi opredelitvami in pojmi.

Ker svojega posla ni opravila dobro, je seveda izzvala vprašanje, kakšni so dejanski razlogi za nasprotovanje teologiji osvoboditve. Avtorji so sicer pokazali, da sprejemanje marksističnih izhodišč in spoznanj vodi k zahtevi po drugačnih odnosih znotraj cerkve, po drugačnih odnosih med verniki samimi in med verniki med hierarhijo. Pred takimi zahtevami se ustaljene hierarhične institucije in njihovi vrhovi seveda branijo. Toda tovrstna nevarnost za cerkev s strani teologije osvoboditve ni tako nesporna in v instrukciji ni dovolj prepričljivo prikazana, da bi opravičevala obračunavanje s tako težkimi topovi.

Avtorji dokumenta so tako sami krivi, če se kar vsiljujejo bolj posvetne in prizemne razlage: da namreč obsodbe teologije osvoboditve ni navdihnila skrb za sveto doktrino, ampak bojevita antimarksistična in antisocialistična opredelitev v zelo posvetnih zadevah. Težko se je izogniti misli, da do tega napada ni prišlo slučajno prav zdaj, prav v času stopnjevanega reaganovskega prizadevanja po 'osvoboditvi' in 'pomirjenju' Latinske Amerike.

Kako naj bi sicer brali stavke, ki so že izzvali toliko komentarjev: »Milijoni naših sodobnikov legitimno težijo, da bi ponovno našli temeljne svoboščine, ki so jim jih odvzeli totalitarni in ateistični režimi, ki so se polastili oblasti po poti revolucije in nasilja in to prav v imenu osvoboditve ljudstva. Ni mogoče spregledati te sramote našega časa: v imenu tega, da se jim prinaša svobodo, se drži cele narode v suženjskih razmerah, nevrednih človeka«.

Resda ti stavki ne govorijo neposredno o tem, da so »marksistični režimi... sramota našega časa«, kot so prehitro in priostroeno povzemali nekateri časopisi. Res je sramota, če se v imenu svobode drži ljudi in narode v človeka nevrednih razmerah. Res je tudi, da vsi »marksistični režimi« niso vzgled spoštovanja vseh temeljnih svoboščin, toda res je tudi, da zatiranje ljudi in narodov v imenu svobode nikakor ni monopol revolucionarnih in marksistično-socialističnih gibanj in da omejevanje svobode ni rezervirano le za »ateistične režime«. Da ne zagovarjajo in prva uporabljajo nasilje le revolucionarna gibanja, dovolj zgovorno priča prav Latinska Amerika. Res je v dokumentu omenjeno in obsojeno tudi kršenje pravic, nasilje in zatiranje s strani obstoječih konservativnih režimov. Toda tekst in kontekst instrukcije kažeta, da so njeni avtorji in podporniki nagnjeni k temu, da štejejo te kršitve le za kavalirski delikt v primerjavi s tistimi, ki jih izvajajo »ateistični režimi«. Nespoštovanje človeške osebe in »zanikanje načel družbenega in političnega življenja, ki bi bilo v skladu s človeškim dostojanstvom«, je po instrukciji marksizmu inherentno. Vojaške diktature v Latinski Ameriki pa so vsak čas pripravljene zastaviti vso svojo moč za obrambo krščanske civilizacije in njenih vrednot, zlasti vere in spoštovanja človeške osebe, pred brezbožnim marksizmom...

# Še enkrat o blagovni proizvodnji in socializmu

*Teorija in praksa* je na svojih straneh v št. 10 in 11, 1983 objavila odgovore 16 jugoslovanskih ekonomistov na temo: *Blagovna proizvodnja in socializem*; še posebej z vidika nekaterih nerešenih gospodarskih vprašanj, ki nas tarejo prav v sedanjem obdobju. Po lastnem razmišljanju – pa tudi po odgovorih na vprašanja omenjene ankete – sem spoznal, da lahko govorimo o t. i. *zgodovinskem paradoksu socializma* nasploh in v naši državi.

Ta pa je nasplošno v tem:

– da se razvito blagovno (tržno) gospodarstvo ne more dosledno (logično) razviti (in funkcionirati), če temelji družbenopolitična ureditev na (marksistično postuliranih) socialističnih načelih (po Marxu »tržnega socializma« ne more biti).

Pri nas:

– da zahtevajo temeljne, ustavno normirane institucije (še posebej družbena lastnina, združeno delo, samoupravljanje), ki temeljijo na Marxovi zamisli asociacije svobodnih proizvajalcev, opuščanje (premoščanje) nekaterih poglavitnih blagovnodenarnih (tržnih) odnosov (kategorij), da pa sodobna družbeno gospodarska praksa, ki temelji na samoniklem razvoju objektivnih in subjektivnih produktivnih sil, ne zahteva za njihov nadaljnji in učinkovit razvoj (v domači in v svetovni dimenziji) njihovega odpravljanja; celo nasprotno, njihovo obnavljanje in krepitev.

Osebo celo menim, da je ta *nerešeni zgodovinski paradoks* precej kriv za mnoge naše, in ne samo naše, gospodarske in družbene težave; še posebej pa vidim v njem enega od virov za tako rekoč »sistemsko vgrajeno« inflacijo.

## I

Da bi *teoretično utemeljil tako formuliran paradoks*, sem skušal najprej od 15 anketiranih ekonomistov (sebe sem izpustil) zvedeti, kaj menijo o tem. Sestavil sem 9 vprašanj in skušal sformulirati odgovore ekonomistov iz njihovih prispevkov. Vprašanja so:

1. Ali sta blagovna in socialistična produkcija (gospodarstvo) združljivi kategoriji?

2. Ali ne zahteva razvita blagovna produkcija drugačne (nasprotne) institucije, odnose, vrednosti, kot pa so postulirane v naši ustavi?

3. Ali je mogoče razvijati blagovnost gospodarstva hkrati z utrjevanjem načela delitve po delu?

4. Ali ne zahteva socialistično gospodarstvo z novo družbeno delitvijo dela, z družbeno lastnino nad sredstvi, blagom in dohodkom eo ipso neko primarno plansko in ne tržno obliko gospodarstva?

5. Ali sta tržni in planski mehanizem samo dopolnilni instituciji?

6. Ali je trg pogoj za razvoj samoupravljanja, in obratno?

7. Ali naj se cene primarno in dolgoročno oblikujejo po tržnih razmerah ali pa na podlagi planskih družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov?

8. Ali naj trg primarno zagotavlja alokacijo produkcijskih faktorjev?

9. Ali naj (v normalnih razmerah) primarno dohodkovno tvega in odgovarja za uspešno gospodarjenje delovni kolektiv?

Odgovore sem uredil preprosto z: »da« ali »ne«, ali z »vmes«, v obliki tabele (po priimkih ekonomistov), čeprav, to moram povedati, nekateri na vprašanja niso odgovorili; odgovori nekaterih pa so nejasni, dvomljivi ali celo večstranski.

| Priimki          | Vprašanja |    |    |    |    |    |    |    |    |
|------------------|-----------|----|----|----|----|----|----|----|----|
|                  | 1         | 2  | 3  | 4  | 5  | 6  | 7  | 8  | 9  |
| 1. Hadžiomerović | o         | +  | o  | o  | -  | .. | +  | -  | +  |
| 2. Horvat        | +         | -  | +  | -  | +  | +  | -  | +  | +  |
| 3. Korošić       | +         | -  | o  | -  | +  | +  | +  | +  | +  |
| 4. Marsenić      | -         | +  | -i | -i | +i | +i | +i | +i | .. |
| 5. Merhar        | +         | .. | .. | +  | o  | .. | .. | .. | .. |
| 6. Mlakar        | o         | .. | .. | o  | .. | o  | .. | .. | .. |
| 7. Norčič        | +i        | -  | o  | o  | +i | .. | +i | o  | o  |
| 8. Pavlović      | +i        | -i | +i | .. | .. | +i | .. | +i | +i |
| 9. Papić         | +         | .. | o  | +  | .. | .. | +  | -  | .. |
| 10. Šaroska      | +         | .. | .. | +  | +  | .. | +  | o  | o  |
| 11. Šoškić       | +i        | -i | .. | o  | +i | +i | +  | +i | +  |
| 12. Stojanović   | o         | o  | .. | o  | o  | .. | o  | .. | .. |
| 13. Vojnić       | -         | .. | o  | -  | o  | .. | +  | o  | .. |
| 14. Vukčević     | +         | o  | .. | .. | +  | .. | +  | +  | .. |
| 15. Žarković     | -         | +i | .. | .. | .. | .. | +i | +i | o  |

Označbe:

+ = da

- = ne

o = nedoločeno

.. = vmesno, ni najti odgovora

i = izrecno

Kaj nam odgovori povedo, čeprav obstoji pri nekaterih velika pestrost in celo protislovnost? Da večina ekonomistov dokazuje, da je razvita blagovna produkcija v skladu z našim ustavnim sistemom. Če ni dovolj razvita, pomeni, da še niso uresničene ustavne norme.

Zato menim, da večina naših ekonomistov tega zgodovinskega paradoksa ne vidi ali pa noče (u)videti. To me je spodbudilo, da bom svojo hipotezo vsestransko obdelal.

## II

*Moja izhodiščna teza je, da poskušamo v Jugoslaviji ta zgodovinski paradoks nekako obiti ali nekako presekati*, in sicer tako, da bi na eni strani ohranili neposredno družbeno lastnino kot nelastnino (»vsakogar in nikogar«), kot le materialni pogoj za delo z družbeno koristnostjo kot odločitvenim kriterijem, na drugi strani pa razvijamo blagovno-dohodkovno samostojnost delovnih kolektivov kot blagovnih producentov, kar seveda zahteva neke vrste posredno družbeno-kolektivno lastnino in pridobitno obnašanje gospodarskih osebkov. Če naj bi se prvi blok odnosov piramidno sklenil v vseobsežni jugoslovanski plan, naj bi se drugi blok odnosov sklenil v enotni jugoslovanski trg.

Zgodovinski paradoks torej *sloni na dualnosti naše družbene biti*; ali, plan in trg imata dve različni družbeni biti v obliki dveh različnih lastninskih osnov, dveh različnih sistemov vrednosti in obnašanja. Kaže pa se v tem, da imamo z razvijanjem več tržnih elementov sistema več tržnih pomanjkljivosti, da imamo z razvijanjem več planskih elementov več pomanjkljivosti učinkovitega planiranja.

*Zato se gibljemo nekako ciklično, v krogih*: med več planiranja pa zopet več trga, in spet v nasprotni smeri.

Tako je značilna neke vrste »bigamija« trga in plana kot sistemsko nekonsistentne dihotomije; podvajanje temeljnih ekonomskih odločitev ali pa, pogojno rečeno, odločitveni vakuum, zaradi česar se potem pojavlja *državna administracija* in sama premaguje težave namesto (mimo) trga oziroma plana.

Upravičeno se bomo vprašali, *zakaj je to tako?*

*Moj odgovor* je, da zato, 1. ker ne razumemo ali nočemo razumeti same narave blagovnega (tržnega) produciranja oziroma gospodarjenja (ne glede na njegovo evolucijo), 2. ker nočemo uvideti, da so mnoga načela, na katerih sloni naša ustavna družbenopolitična ureditev, drugačna, kot pa so zahteve za obstoj razvite blagovne produkcije.

*Razvito blagovno (tržno) gospodarstvo je v skladu z nekimi ne premalo in ne preveč razvitimi produktivnimi silami*, to je s takšnimi, ki še vedno zahtevajo za svoj nadaljnji, učinkoviti razvoj decentralizirano, avtonomno (»privatno« v ekonomskem pomenu) gospodarjenje samostojnih gospodarskih osebkov v okviru relativno samonikle družbene delitve dela; to je, prosto pobujeno gospodarsko dejavnost na podlagi avtonomne (»privatne«) pridobitve vrednostne motiviranosti (usmerjenosti) s tekmovalnim, profitnim »duhom«, s samostojno produkcijsko, porabniško, varčevalno, investicijsko itd. izbiro, na podlagi lastnega premoženjskega

računa (tveganja, finančne odgovornosti za gospodarjenje), na podlagi samostojnega oblikovanja tržnih odnosov v obliki kupoprodajnih pogodb in ne na koncu s pluralistično politično ureditvijo.

Ne trdim, da ločeno gledano niso neke navedene zahteve tudi v skladu ali vsaj ne v neposrednem nasprotju z načeli socialistično urejene družbe. Toda celostno (sistemsko) gledano je (še posebej marksistično zasnovana) *socialistična družba v odločnem nasprotju z navedenimi zahtevami* (načeli) za obstoj razvitega, učinkovitega blagovnega (tržnega) gospodarstva.

To seveda ne pomeni, da ko prehajamo na ureditev posamezne države, ni mogoče razviti nekaterih elementov socializacije in humanizacije družbenoekonomskih odnosov ob omenjenih, prevladujočih elementih razvitega blagovnega gospodarstva. Tudi ne pomeni, da morajo biti v razvitem blagovnem gospodarstvu vsi sektorji gospodarske dejavnosti enako komercializirani. Pomeni pa, da neka načela blagovne produkcije morajo biti bazična, to je temelj gospodarske in politične ureditve.

### III

Že na podlagi navedenih zahtev (načel) za obstoj razvitega blagovnega gospodarstva lahko sami sklenemo, *koliko je lahko naše gospodarstvo* – po ustavni družbenopolitični ureditvi – blagovno (tržno) razvito, koliko pa ne. Toda *preanalizirajmo te razmere* podrobneje!

1. V *korist bolj razvite (kot do sedaj) blagovne produkcije* so pri nas naslednji dejavniki: a) Najprej to zahteva razvitost naše sedanje materialno gospodarske strukture (razvitost produktivnih sil) z doseženo družbeno delitvijo dela, ki še zahteva samostojnost produkcijskih, distribucijskih organizacij in tudi porabnikov (gospodinjstev), s čimer se ustvarja samointeres za gospodarnostno vedenje v njihovi interakciji; b) nadalje prevladuje pri ogromnem delu populacije vrednostni sistem (kultura, filozofija), ki zahteva vsesplošno naraščanje življenjske ravni, kar lahko zagotovi edino blagovna produkcija (prav gotovo ob družbenem uravnavanju); c) obstoji samoupravnost delovnih kolektivov oziroma OZD-ov in samostojnost gospodinjstev v obliki proste ponudbe, prostega povpraševanja oziroma razpolaganja z dohodkom, prostega varčevanja itd.; č) ohranjena je zasebna lastnina nad delom nepremičnin (še posebej v kmetijstvu), zasebna dejavnost v drobnem gospodarstvu, ki je ustavno zagotovljena ter d) imamo politični sistem, ki zagotavlja vrsto državljan-skih svoboščin, ki so tudi splošna zahteva za obstoj razvitega blagovnega gospodarstva.

2. Na drugi strani pa moramo ugotoviti, *da ni nekih pomembnih elementov za obstoj razvite, učinkovite blagovne (tržne) produkcije* pri nas oziroma da so pomembni protidejavniki:

a) Najprej moramo omeniti ne *tako kratkoročno, specifično, težko situacijo*, v kateri je in bo še precej časa naše gospodarstvo, kar govori bolj

v prid trdnejših planskih bilanc kot pa za nadaljnjo liberalizacijo trga oziroma gospodarstva.

b) *Temeljna politična ideologija naše družbenopolitične ureditve je marksistična ideologija*, ki je po sami vsebini: protikapitalistična, protiblagovna, protikonkurenčna, protipodjetniška itd.; ki se kaže v teoriji, da delavski razred upravlja s produkcijo, ki je usmerjena k izgradnji asociacije svobodno združenega dela, brez posredovanja trga oziroma blaga.

*Takšna ideologija* (filozofija) o razvoju gospodarske in družbene ureditve prihaja v *več spopadov* (kar je prav gotovo škodljivo za uspešno gospodarjenje): *prvič*, s tistimi preferencami pretežnega dela prebivalstva, o katerih smo že govorili, *drugič*, s samoupravno strukturo združenega dela, če se razvija v smeri blagovno-komercializiranega obnašanja, *tretjič*, z enim delom etatistično naravnane birokracije oziroma državnega aparata in *četrtič*, s tujim kapitalom, ki neposredno zahteva pri nas razvoj t. i. tržne ekonomije (glej zahteve Mednarodnega denarnega sklada). Drugače povedano, marksistična ideologija je kritično naravnana proti birokratizmu in etatizmu in tudi proti komercializaciji.

Pri tem ne smemo pozabiti, da je del mlajših generacij, posebej intelektualcev, pa tudi manj kvalificiranih delavcev in nezaposlenih precej protiblagovno razpoloženih: eni bolj v anarhično smer, drugi bolj v etatistično smer (pri čemer je različna intenzivnost teh nagnjenj po razvitosti območja, življenjski ravni posameznih populacijskih struktur itd.).

c) Precej blizu tega problema je *vprašanje vodilne vloge ZKJ* oziroma širše vprašanje, *kakšna naj bo vloga politike, političnega sistema v ekonomiji*.

Kot vemo, je politika oziroma država v kapitalističnem blagovnem gospodarstvu odvisna od interesov kapitala kot celote. Po podobnosti bi moral pri nas politični sistem oziroma bi morala država izražati iz združenega dela. To je le delno tako. *Prvič*, ZKJ še vedno odloča o poglavitnih vprašanjih gospodarstva in gospodarskega razvoja. *Drugič*, DPS neposredno in posredno zelo vplivajo na gospodarske odločitve (še posebej zato, ker je družbena lastnina teritorializirana).

Zaradi tega sem prepričan, da bo naletel vsak globlji poskus, da se združeno delo organizira v bolj osamosvojeno obliko blagovnega gospodarstva, na močan odpor pri političnem dejavniku (ne na koncu države), čeprav formalno prav ta veliko govori v prid tej tezi.

Zato je tudi samoupravljanje pri nas v praksi bolj oblika decentralizacije upravljanja s participativno vlogo delavcev v upravljanju. Nekaj podobnega velja za delegatski sistem v obliki institucij, kot je samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje, ki ga poskušamo celo razviti kot temeljno obliko političnega sistema.

To je tudi razlog, da je naše gospodarstvo tako močno teritorializirano, politizirano in administrativno, kar je vsekakor proti blagovni (tržni) logiki gospodarjenja.

č) Čeprav so in bodo po našem mnenju že ti splošni dejavniki močna ovira za spreminjanje našega gospodarstva v bolj tržno obliko, menimo, da so poglavitne determinante tega procesa *tele tri institucije* (kategorije), na katerih – vsaj ustavno – temelji naš samoupravni socialistični sistem: a) *neposredna družbena lastnina nad produkcijskimi sredstvi*, b) *samoupravno delo, združeno kot konkretno delo, z načelom neposredne delitve po delu*, c) *kolektivno delavsko samoupravljanje z delegatskim sistemom kot razredna oblika neposredne delavske demokracije*. Upam si trditi, da se je v 70-tih letih skušala z uresničitvijo teh treh institucij celo pospešiti uveljavitev (Marxovega) sistema neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev (ljudi).

Jasno, da se moramo takoj vprašati: *prvič*, koliko je takšna (Marxova) socialistična zasnova naše družbe v skladu s sedanjim objektivnim razvojem produktivnih sil (v svetu in pri nas) in s temeljnimi preferencami njihovih nosilcev, in *drugič*, koliko so neke institucije, ki so ustavno zakonsko izvedene iz teh treh kategorij, v skladu ali v nasprotju z načeli, na katerih temelji razvito blagovno gospodarstvo.

V nadaljevanju razprave se bom zadržal samo pri drugem vprašanju.

#### IV

Nekateri naši ekonomisti (tudi v omenjeni anketi) menijo, da bi vse tri omenjene, ustavno sistemske kategorije, če bi jih dosledno udejanili, celo omogočale učinkovitejše tržno gospodarstvo pri nas kot tega omogoča sodobni kapitalizem. Moja teza je, da je poglavitna ideološko družbena bit teh institucij po vsebini prav nasprotna neki razviti blagovni produkciji. Dokažimo to teoretično!

1. *Družbena lastnina* pri nas je ustavno artikulirana kot neposredno družbena lastnina, le kot družbeni materialni pogoj za delo (in v nobenem primeru podlaga za prisvajanje), to je kot začetna oblika nelastnine. V tem pomenu so sredstva »vsakogar in nikogar«, kar je naravno proti vsaki, še posebej pa razviti blagovni produkciji. Razvita blagovna (tržna) produkcija namreč zahteva lastnika blaga (Marx), zahteva institucionalno točno določene lastninske osebkke, ki ekonomsko razpolagajo s produkcijskimi sredstvi. Ker pa so ta po strukturi in po območjih različno redka, produktivna, ker jih lahko ekonomsko učinkovito alternativno alociramo, zaposlimo, kombiniramo s tekočim delom, zahtevajo tudi neki objektivni (sintetični) mehanizem za njihovo vrednotenje; v blagovnem gospodarstvu v obliki ekonomskih normalnih cen in dohodkov kot objektivnih, tržnih signalov (informacij) za ekonomsko racionalne, samostojne odločitve gospodarskih osebkov. Kajti samo tako neki gospodarski osebek ve, koliko ga dejansko stane produkt oziroma koliko ga dejansko stanejo angažirana sredstva, koliko ga dejansko stane tekoče delo itd.

Če tega mehanizma ni, ga mora nadomestiti planski mehanizem v obliki naturalnih parametrov, prisojenih cen itd. V tem primeru pa se, zgodovin-

sko gledano, izgublja še nujni stimulans – ustvarjalni samointeres za racionalno ekonomsko obnašanje gospodarskih osebkov, kar ima lahko usodne (negativne) posledice za družbeno produktivnost in ekonomičnost, za gospodarsko rast in stabilnost.

Iz vseh teh razlogov družba ne more racionalno upravljati s sredstvi in delom, ne glede na to, koliko se delavci trudijo na delovnih mestih (seveda, če še tega ni, je težav še več).

V takšnih razmerah se razumljivo ne more oblikovati pa tudi učinkovito delovati nobeno razvito blagovno (tržno) gospodarstvo. S poskusi uveljavljanja večje tržnosti gospodarstva (vlade tržnih zakonov) – ob vztrajanju pri normah postuliranih neposredno družbenolastninskih odnosov – so tu še večje gospodarske oziroma tržne anomalije, še posebej pri alokaciji produkcijskih faktorjev ter delitvi narodnega dohodka.

Da sem še bolj jasen (in korekten). V takšnih razmerah se npr. pri nas OZD-i (kot gospodarske organizacije) niti ne morejo racionalno vesti s sredstvi (v pomenu ustavno zahtevane družbene koristnosti), ker je dober del družbenolastninskih pravic na koncu v rokah širše ali ožje teritorialne skupnosti, njenih političnih in izvršnih organov.

Zato se (združeni) delavci ne obnašajo niti homogeno (vsaj tako kot delničarji in managerji v sodobnem kapitalizmu) niti vedno v skladu z družbenimi interesi kot je ustavno postulirano: zdaj se vedejo kot delavci, ki delajo na delovnem mestu (npr. po normi), zdaj kot lastniki delovne sile, ki skušajo – kot mezdni delavci – maksimirati osebni dohodek, zdaj kot občani, ki si skušajo maksimirati materialni in družbeni standard. Samo če jih sistem »prisili«, da so tudi kolektivni blagovni producenti, se pri njih tudi pobudi interes za uspešno poslovanje, ali žal, pretežno asimetrično, s težnjo po udeležbi v dohodku (v pozitivnih primerih), toda ne v izgubi. Ta »asimetrija« pa je nekako zopet razumljiva: 1. ker delavci-člani delovnih kolektivov nimajo v OZD-ih vloženih svojih sredstev, razen svojega dela (pa je vprašanje, s čim naj tvegajo, nosijo odgovornost – z mesečnim osebnim dohodkom?),<sup>1</sup> 2. ker je struktura delovnih kolektivov v večini primerov takšna, da prevladujejo manj kvalificirani, priučeni itd. delavci, ki nimajo niti dovolj znanja o upravljanju-poslovanju niti možnosti (v primerjavi z nosilci poslovnih organov) za neki večji dohodek ob uspešni poslovni aktivnosti. Razumljivo, da v tem tiči tudi slabost samoupravljanja ali da se pojavlja nesamoupravljanje, krepi vloga poslovnih organov, pa tudi države.

Da sklenem razmišljanje o tej instituciji (kategoriji), to je družbeni lastnini. Družbena lastnina, kot je ideološko in ustavno pri nas artikularna in normirana, bi zahtevala bolj neblagovni (naturalni) sistem produciranja družbenih uporabnih vrednosti, s trdnjšim in vseobsežnim druž-

<sup>1</sup> Tudi v delniškem podjetju (družbi) delničarji ne odgovarjajo za poslovanje s celotnim premoženjem; vseh obveznosti podjetje ne pokriva samo z vloženim kapitalom delničarjev. Vendar je očitno, 1. da je interes (pritisk) delničarjev – še posebej večjih – še vedno tako močan, 2. obnašanje vodilnih upraviteljev (poslovodij) pa še tako lastniško podjetniško, da obstoji dovolj močan podjetniški interes (pritisk) za učinkovitim (rentabilnim) poslovanjem.

benim planiranjem (kar je bila tudi predpostavka klasikov marksizma), toda objektivne in subjektivne produktivne sile niso za to; te zahtevajo za svoj nadaljnji in učinkovit razvoj razvitejši blagovni (tržni) sistem gospodarjenja. Rezultanta te dihotomije in nemoči enega kot drugega sistema da prevlada, je »tretji sistem«, to je ad hoc administrativni regulacijski »sistem« (dejansko nesistem). Vsakemu ekonomistu bo jasno, da v tem »tretjem sistemu« ne moreta konsistentno funkcionirati niti trg niti plan.

2. Institucija *združeno delo* je *druga kategorija*, ki smo jo skušali z ustavo (po moji tezi) normativno institucionalizirati že kot elementarno aplikacijo Marxove neblagovne asociacije dela, logično izvedene iz neposredne skupne (kolektivne) lastnine nad produkcijskimi sredstvi. Zato veljajo, prvič, vse ugotovitve (in posledice), ki smo jih formulirali na podlagi kritične analize neposredne družbene lastnine kot temeljnega ekonomskega odnosa samoupravnega sistema. So pa že druge.

Združeno delo se v poglavitnih določbah v Ustavi in v Zakonu o združenem delu opredeli kot neblagovna (naturalna) kategorija, to je kot združevanje delavcev kot nosilcev konkretne delovne funkcije (konkretna dela). V tem pomenu – vsaj takšno je naše mnenje – je naziv: združeno delo namerno in logično izbran, in ne združenje dela in sredstev, saj so v tem primeru sredstva samo preprosto družbeni materialno-tehnični pogoji za opravljanje tekočega, konkretnega dela samo mrtvo – minulo delo.

Cilj konkretnega dela pa je združevanje dela (delavcev) zaradi produkcije uporabnih vrednosti (dobrin, produktov in storitev); osebno za delavca – zaradi pridobivanja sredstev za življenje (preko osebnega dohodka). Tako se pojavlja produkt samo kot rezultat (funkcija) konkretnega (tekočega, živega) dela; sredstva so le materialni pogoj za delo, rezultat preteklega dela. S tega vidika bi bila tudi razdelitev življenjskih sredstev med delavce samo funkcija tekočega, konkretnega dela (tako si je tudi Marx zamišljal načelo delitve po delu). Ni minulega (preteklega) dela – kot sredstev – ne njegove ekonomije ne njegovega vrednotenja kot prispevka k večji produktivnosti (in s tem k dohodku), ker je le družbeno-lastninski pogoj za konkretno delo. Produktivno delo je samó tisto, ki producira produkte (družbeno bogastvo) in ne tisto delo, ki ustvarja vrednost – blago (Glej »Grundrisse«).

Ker pa smo spoznali, da blagovne oblike produkcije – in tako tudi dela – še ni mogoče odpraviti (zakaj ne, o tem tu ne bom razpravljaj), se združeno delo spreminja v obliko neke blagovne gospodarske dejavnosti, to je kot združevanje dela in sredstev tudi v vrednostno blagovni oziroma cenovno stroškovni obliki ob ideološki predpostavki sestavljalcev Ustave, da se zaradi tega ne spreminja vsebina združenega dela.

Vsakemu političnemu ekonomistu je jasno, da v razviti blagovni produkciji združeno konkretno delo mora »zgubiti« neke lastnosti naturalnega delovnega procesa, na primer da se samó delo vrednoti v procesu produkcije, da produkcijska sredstva vstopajo v produkcijski proces brez vrednosti, da ni potrebno upoštevati prispevka sredstev – kot prav tako

redkega in produktivnega faktorja – h končnemu produktu in k prerazdeljeni vrednosti, da različna produktivnost produkcijskih sredstev ne vpliva na stroške, pa tako tudi ne na dohodek blagovnih producentov itd. Zaradi vsega tega moramo imeti neko sintetično vrednost, ki je v blagovnem gospodarstvu blagovna (tržna) vrednost kot rezultat dvostranskega vrednotenja produkta (po vloženih) porabljenih (produkcijskih faktorjih ter družbenih potrebah). Ves ta proces merjenja-vrednotenja ni samo pomemben za pravilno (objektivno) alokacijo in kombinacijo produkcijskih faktorjev, ampak tudi za pravilno (objektivno) (namensko in faktor-sko) razdelitev vrednosti produkta. Saj se le tako lahko objektivizira del za izplačilo vrednosti konkretnega dela (to je delovne sile), ki je v vsakem sistemu okrnjen ali zmanjšan za sredstva za razširjeno reprodukcijo ter za zadovoljevanje splošnih in skupnih potreb (le da so metode različne, po čemer se tudi razlikujejo ekonomski sistemi).

Tako pride, tako rekoč, do dualnega sistema, ki se kaže v dvojnem vedenju delavca, z dvojno funkcijo (tudi z dvojnim interesom, »dušo«). Kot delavci – neposredni producenti producirajo (delajo) produkt zase in posredno za družbo; kot blagovni producenti producirajo blago zaradi vrednosti dohodka zase. Čeprav bi bilo ideološko zaželeno, da izvajajo optimalno obe funkciji, jih praktično ne morejo izvajati bodisi zaradi tehnične delitve dela, različnega znanja bodisi zaradi različnega interesa v tej dvojni funkciji. To pa prav tako pomeni, da se s tem spreminjajo tudi institucije, ki naj bi v delovno-naturalnem modelu integrirali združeno delo na različnih ravneh, kot so npr. samoupravni sporazumi in družbeni dogovori. Pretvarjajo se ali v neke podoblike blagovno-denarnih odnosov ali v neke degenerirane državne regulacijske ukrepe.

Na podlagi takšne analize kategorije združeno delo, ki naj bi postajalo po ideološki koncepciji ter po ustavni in institucionalizaciji vse bolj neblagovno, a po operativnih normah in dejanskem obnašanju vse bolj blagovno, prav tako sklepamo, da tako dualno »konstruirano« združeno delo ne more konsistentno funkcionirati. Ta dihotomija se še posebej javno izraža pri izbiri proizvodnih programov, pri določanju obsega produkcije in zaposlitve, pri delitvi dohodka, zadolževanju, investicijskih odločitvah itd. Upravičeno se sprašujemo, koliko smo naše gospodarstvo teoretično pravilno doumeli. Recimo, ali velja zanj Marxova (kritična) teorija blagovnega (vrednostnega) gospodarstva ali pa Marxova (samo »[za]slutena«) teorija asociacije svobodnih proizvajalcev?

3. *Tretja, temeljna institucija* (kategorija) našega ustavnega sistema je *samoupravljanje* (skupaj z družbeno lastnino in združenim delom). Teza namreč je, da se lahko združuje delo v okviru družbene lastnine samo prostovoljno, svobodno, torej samoupravno. Produkcijska sredstva bodo preprosto materialna podlaga za delo, samó (v nobenem primeru sredstva za prisvajanje), če se združujejo s svobodnim delom delavcev. S takšnega vidika je samoupravljanje dela oziroma delavcev (kolektivno delavsko samoupravljanje) samo del združenega dela kot naturalnega sistema.

Samoupravljanje v tem pomenu je nasprotno samoupravnosti delovnega kolektiva oziroma OZD-a kot avtonomnega blagovnega producenta. Kajti v tem primeru samoupravno organizirano delo ne potrebuje posrednega priznanja kot družbeno potrebnega dela na trgu, to je preko denarne vrednosti. V svobodnih proizvajalcih, ki vedo, da so emancipirani, svobodni na podlagi dela kot pglavitnega dejavnika, se oblikuje zavest, volja, interes, da delajo intenzivno, zainteresirano, dobro v korist družbe na temelju tehnično-proizvodnih norm, da bi proizvedli čim več ob najmanjši porabi dela in sredstev na podlagi skupnega plana. Zato tudi ni nobene potrebe po neki zunanji ekonomski prisili (recimo trga), ki bi silila delavce k uspešnemu produciranju.

Sistem samoupravljanja se bistveno spremeni, kakor hitro se združeno delo preobrazi v razvito blagovno-denarno kategorijo, s čimer se spreminja tudi neposredna družbena lastnina nad produkcijskimi sredstvi v posredno družbeno lastnino (nekateri pravijo v »družbeni kapital«). Samoupravljanje (kolektiv) se v tem primeru spreminja v prevladujočo blagovno institucijo, ki je v nasprotju s samoupravljanjem (celotnega združenega dela) kot neblagovno, netržno kategorijo. Seveda se zaradi tega spreminja prav tako kategorija: delavec-samoupravljaev, neposredni producent z njegovim vnosom (inputom) – delom v kategorijo: samoupravni delavec – blagovni producent. Tako dobi delavec dve funkciji, dva interesa (o čemer sem že govoril), ki ju je potrebno razmejiti, pa tudi ustrezno normirati. Sicer sistem ne more konsistentno funkcionirati. Menim, da prav pri tem vprašanju nismo našega gospodarskega sistema ustrezno doumeli in konstruirali. To pa se je zgodilo, ker pred ustavnim oblikovanjem sistema nismo teoretsko odkrili omenjenega protislovja.

## V

Če se na koncu, po takšni analitični razpravi vprašamo, ali je mogoče pri nas nadalje razvijati gospodarstvo kot razviti blagovni (tržni) sistem na podlagi sedanje ustavne ureditve ob hkratni krepitvi planske komponente ali pa ne, pa torej razrešiti paradoks socializma (glej Horvatovo pozitivno mnenje v njegovem najnovejšem delu: »Politična ekonomija socializma«, str. 271), se moramo opredeliti *do treh vprašanj*:

1. *Najprej se moramo vprašati*, ali vsi razumemo isto, kadar govorimo o razvitem blagovnem gospodarstvu oziroma o tržnem in (ali) o planskem sistemu, o trgu in planu. Namreč, eno kot drugo kategorijo lahko razumemo različno; enkrat kot posebne gospodarske odnose, drugič kot tehnokonomske instrument (mehanizem). Sistem je vedno celota – kot načelno urejeno gospodarstvo; instrument pa je samo eden od pripomočkov upravljanja, s katerim naj bi uresničili načrtovane cilje. V enem primeru je kategorija dveh različnih sistemov, v drugem primeru pa ne nujno.

Drugi del tega vprašanja se nanaša na ločeno razmišljanje o trgu in planu. Takšno ločevanje ima sicer svoje zgodovinske korenine v razvoju kapitalističnega blagovnega gospodarstva, ki ga je upravljal trg. Ker pa so nastale nekatere, ne tako majhne ekonomske in socialne pomanjkljivosti tržnega sistema, se je razvila nasprotna doktrina o drugačnem, »racionalnejšem«, netržnem ali protitržnem organiziranju in upravljanju gospodarstva na podlagi vseobsežnega planiranja. Tako sta se učbeniško izoblikovala dva nasprotna sistema: tržni in planski sistem.

Danes se teoretično, pa tudi praktično gibljemo k neki veliki sintezi in tako k premoščanju dileme: ali trg ali plan v njuni klasični razlagi. Razvoj systemske teorije na podlagi nove fizike, biologije, kibernetike nas je pripeljal do spoznanja, da funkcionirajo vsi naravni in tehnični sistemi le kot celota, z relativno funkcionalno samostojnostjo posameznih delov kot podsistemov (kot pluralistično koordinirana celota). V tem pomenu, čeprav specifično, lahko razumemo tudi sodobno gospodarstvo. Na podlagi optimalne kombinacije in integralnosti celote relativno avtonomnih delov, na podlagi optimalne kombinacije *ex ante* in *ex post* informacijsko – komunikacijskih (regulacijskih) povratnih zvez si lahko zamišljamo oblikovanje neke optimalne mešanice (kombinacije) sistema – z vsemi omejitvami – ki bi, naslonjen na nove znanstvene metode, ob pomoči elektro-računalnikov omogočil relativno optimalno obvladovanje gospodarskih težav neke družbe.

Takšna tendenca nas opozarja, da ekonomska veda, še posebej pa naša, vse bolj zaostaja za razvojnimi potrebami; nekje je še prav gotovo na newtonski ravni, kar zahteva velike spremembe, ki bi jih lahko pomagale izvesti tudi druge vede, kot so npr. matematika, splošna teorija sistema itd. Da sem bolj konkreten, morali bi namesto samo o trgu in planu govoriti drugače: o integralni celoti, o avtonomnih delih, o decentralizaciji in centralizaciji odločitev, o *ex post* in *ex ante* koordiniranju, o reguliranju, upravljanju, kontroli, programiranju, itd. gospodarskih dejavnosti (kar bi lahko razumeli tudi kot kritiko moje razprave).

2. Našo družbeno politično in gospodarsko ureditev imenujemo samoupravni *socialistični* sistem. Pa se nadalje, *drugič*, vprašujemo, ali vsi razumemo *socializem* enako; ali že imamo enotno, znanstveno opredelitev socializma?

W. Sombart je npr. navajal kar 187 različnih opredelitev socializma. Danes jih je verjetno že nekaj več. Kakšna pa je naša?

Ideologiji ZKJ je bila v 70-tih letih vzor za ustavno preurejanje naše družbe Marxova vizija (opredelitev) socializma kot asociacije svobodnih proizvajalcev. Toda, *prvič*, ta Marxov asociativni socializem je res samo vizija – idejna (in idealna) varianta, ki je še ne moremo znanstveno testirati, ker še ni veliko tako urejenih nacionalnih družb (držav), ki bi jih raziskovali. *Drugič*, če govorimo o asociacijski obliki socializma kot našem modelu, ne upoštevamo dovolj, da bi bilo za njegovo udejanjenje potrebno izpolniti vrsto predpostavk (zahtev), kot npr. odpravljanje

razredov, celotna družba je družba producentov (vsi odrasli ljudje morajo nekaj časa produktivno delati), delo je za vse družbeno obvezno, ukinjena je stara družbena delitev dela, obstoji relativna saturacija z materialnimi dobrinami oziroma prevladuje popolnoma spremenjen vrednostni sistem življenja itd. Takšnih razmer ne bomo našli v Jugoslaviji. *Tretjič*, Marx nikjer ne govori o socializmu v posamezni »nacionalni družbi« (državi) ali o »nacionalnem socializmu« (v eni državi, kar je bila Leninova teza), ampak – skoraj bi se upal trditi – o socialistično urejeni človeški družbi. Ne bom dokazoval, kako daleč smo še danes od takšne urejenosti sveta.

Možno je, da sploh opustimo idejo (predstavo), da bo katerakoli družba kdajkoli (tudi človeštvo kot celota) konkretno idealno socialistična (v Marxovem pomenu) in s socializmom razumemo najprej predvsem kritiko – negacijo sedanje (kapitalistične) družbe. Tedaj bi bil socializem le ideja, ki mobilizira socialistično gibanje v boju za odpravljanje zlasti vidnih negativnosti obstoječe družbe ter tako za njeno izpopolnjevanje (videti evolucijsko teorijo reformnega socializma), z udejanjenjem t. i. »parcialnega socializma«, to je kolektivizacije, socializacije, humanizacije družbenega življenja takšnega kot je, na temelju demokratičnih načel.

V tej razpravi sem blagovno produkcijo soočal s socializmom kot dvema kategorijama v čisti (nemešani) obliki, da bi ugledali neke bistvene kategorialne razliknosti. Vsekakor ne kot dilemo: ali blagovna produkcija ali socializem (v Jugoslaviji).<sup>2</sup>

3. Je pa še *tretje vprašanje*, ki ga moramo upoštevati, predno razpravljamo konkretnije o blagovni produkciji in socializmu v Jugoslaviji. To je, v *kakšnih notranjih in zunanjih – materialnih, tehničnih, ekonomskih, političnih, socialnih, kulturnih itd. razmerah živi naša današnja federativna, mnogonacionalna družbena skupnost*. V mislih imam državo, ki ne pripada nobenemu, danes prevladujočemu bloku-sistemu; s sistemom, nad katerim niso navdušeni predstavniki ne enega ne drugega bloka. S tega konkretnega vprašanja »preživetja« se seveda ne zastavlja vprašanje dogmatsko-doktrinarno: ali-ali. Čeprav ta praktična plat načelnosti problema niti ne zmanjšuje niti mu ne jemlje praktične, zgodovinske vrednosti.

S tega vidika bi tudi moje načelno razmišljanje postalo gospodarskopolitično bolj gibko in pragmatično, vsaj ne preprosto: da ali ne.

Eno pa nam mora biti pri vsem tem vendar jasno – čisto, da praktično mešanje elementov različnih sistemov ne pomeni homogenizacije sistema, do katere pa moramo priti vsaj glede temeljnih kategorij, če naj sistem kolikor toliko konsistentno funkcionira; da omejevanje, da nadaljnja preobrazba blagovnega (tržnega) gospodarstva vodi dandanes hočeš nočeš k centraliziranemu planskemu, administrativnemu in naturalnemu sistemu.

<sup>2</sup> Mojo opredelitev socializma sem podal pred 26 leti (leta 1958) v moji doktorski disertaciji, tiskani pod naslovom: *Planiranje in tržni mehanizem v ekonomski teoriji socializma*. Ljubljana, CZ, 1960, str. 281. To opredelitev je sprejel B. Horvat in jo poglobil v knjigi: *Politična ekonomija socializma*. Zagreb, Globus, 1982, str. 481.

Iz zgodovine pa vemo, da so relativno homogeni, centralizirani sistemi upravičeno obstajali samo za kratko dobo, v izjemnih razmerah, v prehodnem obdobju. Sicer pa so vsi sistemi v normalnih razmerah – v naravi in družbi – pluralistično konstruirani, z relativno samostojnostjo delov celote. Če z relativno samostojnostjo delov v neki družbi razumemo samoiniciativnost, decentralizacijo in samoupravnost gospodarskih organizacij, potem je vzpostavljanje samostojnih odnosov med njimi preko menjave-trga oziroma potem je neko razvito blagovno (tržno) gospodarstvo neogibno. Dimenzijo kolektivizacije, socializacije in humanizacije teh odnosov pa določajo vse omejitve, v katerih živimo na eni strani ter moč avtokefalnega socialističnega gibanja na drugi strani.

Da bi bila to moja misel jasnejša, bom hipotetično oblikoval tri makrokoordinate za obvladovanje tega problema:

- Svet je v izrednem zagonu in hkrati v ekonomski, socialni, politični itd. sistemski krizi; je tako rekoč na civilizacijskem razpotju; od vseh teh sistemskih svetovnih rešitev bo v mnogočem odvisen nadaljnji razvoj posameznih nacionalnih gospodarskih sistemov.

- Celokupna svetovna znanost, med drugim tudi znanost o upravljanju z gospodarstvom, je še vedno v hitrem, daljnosežnem spreminjanju, kar moramo upoštevati tudi pri nadaljnji evoluciji našega sistema.

- Najverjetneje je, da bo pri nas prišlo do pragmatične dovolitve razvoja blagovnega gospodarstva ob ohranjanju temeljnih ustavnih institucij (še posebej iz ideološkopoličnih razlogov), s tem da bo sporadično prihajalo do politično ideoloških razprav (in kritik) o »deformacijah«, ki naj bi jih povzročala tržna stihija gospodarjenja (»deformacij« z vidika programa ZK in ustavnih norm). Pa bo zato zamisel bolj razvitega blagovnega gospodarstva pri nas (kar je tudi naloga dolgoročnega stabilizacijskega programa) vedno ogrožena (ali vsaj ne dosledno izpeljana).

ANDREJ KIRN

# Oblike zamegljevanja, izmikanja in napredovanja

*(Odgovor na prispevek Tineta Hribarja »O oblikah diferenciacije« I, II, Teorija in praksa št. 7–8, 9/1984)*

Kakšna je Hribarjeva predstava o objektivnosti in celovitosti, mi pove uvodni stavek, da je njegove tekste najbolj celovito prikazal »le J. Kolenc, medtem ko sta se M. Jogan in A. Kirn osredotočila na tiste izjave iz teh tekstov, ki se jim zdijo napačne oziroma sporne«. (Teorija in praksa št. 7–8, str. 715.) Kar je prevzeto kot nesporno in pravilno, o tem se ne razpravlja, ampak se lahko samo hvali. Si je Hribar tako zamislil razpravo? Tudi idejnopolitična razprava naj bo čimbolj strokovna in kulturna. Se je mar J. Kolenc v svoji »celovitosti«, ki je eno samo hvalisanje Hribarja, sploh dotaknil kakšne konkretne sporne ali napačne izjave? Niti ene! To je celovitost v pomenu celovite zaščite in neargumentirane obrambe Hribarja. Da to ugaja Hribarju, se mi zdi človeško razumljivo, ne pa znanstveno sprejemljivo. Hribar zna delati čudeže s svojo imenitno vsepovsod uporabno metodo »vztrajnega in načelnega razločevanja«. Če bi jo v tem primeru samo malce upošteval, bi moral razločiti med prijateljsko podporo in znanstveno objektivnostjo in celovitostjo. Zdi se, da je Hribar sprejel tezo: kdorkoli in kakorkoli me podpira, ravna celovito. Žal mi je Kolenca z raziskovalnimi ambicijami, da tako celovito pristransko brani Hribarjeva stališča in se mu niti najmanj ne zdi sporno Hribarjevo ravnanje, ne kot znanstvenika in ne kot komunista.

Nič nimam proti temu, da se uvrstijo na dnevni red vsi tisti problemi, ki jih našteva Kolenc in še drugi. Strinjam se, da so idejna vprašanja povezana z materialnimi, in to osebnimi, širšimi institucionalnimi in v celotni družbi. Toda to še ni razlog za pragmatični maneuver, da odvzamemo legitimnost mnogim idejnim vprašanjem, ki nas razdvajajo in jih izrinemo z dnevnega reda. Naj Kolenc pokaže, kako se da vsebinsko povezati problematika v Hribarjevih tekstih s prostorskimi problemi fakultete in s stanovanjsko stisko študentov in mladih asistentov ter raziskovalcev. Nisem odkril, da bi se Hribar ukvarjal s temi vprašanji v svojih tekstih niti praktično niti z vidika »mišljenja kot mišljenja«. Pri-

znam vso resnost problematike, ki jo omenja Kolenc, toda tudi Hribarjeva stališča niso od muh in imajo družbeno težo. Ne mečimo vsega v en koš, da bi lahko s tem nekaj zaščitili in zakrili! Nihče ne brani OO ZK, da uvrsti na dnevni red teme, ki jih našteva Kolenc. Kolenc je že imel priložnost za tako pobudo, sprožil pa jo je prav v trenutku, ko je bila na dnevnem redu druga tema.

Kolenc sodi, da so Hribarjevi teksti filozofski in da so v njih tudi argumenti, ki bi zahtevali kontra-argumente, toda sam jih ne zmore brez globlje filozofske predizobrazbe. Občutek pomanjkanja filozofske izobrazbe pa Kolenca prav nič ne ovira pri oblikovanju odločnega stališča o razmerju filozofskih predpostavk do konkretnega raziskovanja. To mu je izhodišče za splošno sodbo, da je Hribarjev postopek znanstven. Kolenc se na splošno zavzema za strokovno razpravljanje, a konkretno se izneverja tej zahtevi. Pomanjkljiva filozofska predizobrazba Kolenca ovira, da bi bil kritičen do Hribarja, a prav nič ga ne ovira, da bi ga hvalil. Še zdaleč ne morem sprejeti Kolenčevo trditev, »da je vsaka alternativa, vsaka varianta, ki se ponuja obstoječemu in ga poskuša pozitivno (kritično) preseči, vredna pohvale, ne pa graje«. Tudi globoke konservativne kritične alternative se ponujajo obstoječemu in upam vsaj, da jih komunisti zavoljo tega ne bodo hvalili. Kolenc hoče predstaviti Hribarja kot misleca samotnih poljskih in gozdnih poti, kjer ni nobenega dopadenja, iskanja in povpraševanja po Hribarjevem ideološkem blagu. Kolenc misli, da se Hribar ne ukvarja z »ekonomijo življenja« in v svojem filozofiranju deluje kot »moralna sila«. Da, Hribar je velika moralna sila. Le tu in tam si privoščijo kakšne nemoralne udarce, ki pa jih Kolenc blagohotno spregleda. Kaj hočemo, svet je surov in tudi veliki moralni sili včasih zmanjka potrpljenje. Kolenc se zelo moti, če misli, da je Hribar predstavnik in govornik tistih ljudi, »ki so tako ali drugače na robu družbe«. Mislim, da priteguje ali pa ga pritegujejo ljudje, ki znajo politično misliti in ki hočejo svoje »mišljenje kot mišljenje« prevesti v politično moč in akcijo. V Hribarjevih tekstih nisem zasledil kakšne skrbi za narkomane, alkoholike, upokojujence, prostitutke, propadajoče kmete, bolnike, invalide itd. Kolenc je obdal Hribarja s takim moralnim in svetniškim sijajem, da se mi je milo storilo pri srcu in skoraj sram me je, da smo vsi drugi pred njim tako veliki grešniki. Kolenc ugotavlja, da je Hribarju življenje sveto. Nekaterim je življenje tako sveto, da celo piščanca ne morejo sami zaklati. Namesto njih ga morajo drugi, a pojedjo ga kljub temu. Strinjam se s Kolencem, da je Hribar mojster besede, da zna v besede preliti čustva, doživetja, predstave. Tudi na spremembo družbenega stanja skuša vplivati. O vsebini in smeri tega vpliva pa se spet lahko pogovarjamo. Kolenc apelira na strokovno razpravo in konkretno akcijo, potrudil pa se ni, da bi se spustil v analizo Hribarjevih konkretnih trditev. Brez tega težaškega dela pa si dovoljuje suvereno postaviti naslednje trditve:

1. Hribar je nesporna moralna sila
2. Hribarjev postopek je znanstven

### 3. Hribar zasluži pohvalo, ne pa grajo.

Zastavim si lahko samo vprašanje, kakšna in čigava sila pa je Kolenc in kakšno pohvalo si je s tem zaslužil? Očitno Kolenc meni, da je primerno politično in idejno razpravljati samo tedaj, ko bomo že na vsemogoče načine politično in frakcijsko porazdeljeni. Vse dotlej pa je treba do onemoglosti zganjati kult čiste strokovne razprave med komunisti. Zvezo komunistov Kolenc spreminja v generalno zvezo strokovnih društev, čeprav seveda sem med tistimi, ki sodijo, da bi neprimerno več strokovnosti v zvezi komunistov bilo zelo dobrodošlo. Kolenc prenaša razpravo med menoj in Hribarjem v pristojnost častnega razsodišča. To je prefinjen način, da se razhajanja privatizirajo, individualizirajo in se jim odvzame vsaka politična dimenzija. Ne moti me Hribar, ampak Hribarjeva stališča kot komunista, ki imajo družbeno težo in družbeni učinek. Mislim, da s svojim priznanjem, ki ga je dal Hribar Kolencu, ne prispeva k razvijanju znanstvenega etosa pri mladih raziskovalcih. Sedaj pa se naj vrnem od Hribarjevih učencev in oboževalcev k učitelju.

Hribar svoj prispevek razume kot nadaljevanje polemike o razmerju med znanostjo in ideologijo. Dosedaj niti malo ni obrazložil svojega pojmovanja ideologije, ponudil pa je kriterij za razločevanje. Dela se, kot da sta ves spor in nesporazum v niansi med razločevanjem in ločevanjem in da mu stalno razločevanje spreminjam v ločevanje. Razločevanje je imeniten labirint, v katerega je skril Hribar bistvo spora. Po tem labirintu blodi s svojo znanstveno čistostjo in objektivnostjo. Hoče, da bi mu sledili brez Ariadnine niti. Vztraja pri ponujenem kriteriju vztrajnega in načelnega razločevanja, namreč da je za znanost in umetnost bistvena diferenciacija, za ideologijo pa težnja po enotnosti. Tega razpoznavnega znaka med znanostjo in ideologijo ne morem sprejeti, ker je enostranski za znanost in za ideologijo. Mislim, da sta za znanost enakovredni deferenciacija in enotnost. Funkcionalistična interpretacija znanstvenih norm je enotnost in univerzalnost povzdignila v temeljne odlike funkcioniranja znanosti. Kritika teh norm je poudarila, da v znanosti obstojijo prav tako močni procesi diferenciacije in enotnost funkcionira samo v okviru določene znanstvene paradigme (teorije). Univerzalnost pa je nadomestila s konkretno različnostjo referenčnih okvirov. Gre za objektivnost referenčnih sistemov, ne pa za objektivnost in resnico nasploh zunaj vsakega prostora in časa neodvisno od konkretnih koordinat in zgodovinskega toposa subjekta, »raziskovalca«. V tej točki glede enotnosti in diferenciacije ni nobene velike razlike med znanostjo in ideologijo. Obstoji enotnost v določeni ideologiji in ostra diferenca nasproti drugim. Podobno je razmerje pri znanstvenih paradigmah. Enotnost znotraj določenega ideološkega zasnuka ni absolutna in večna. Vsaka ideološka enotnost se prej ali slej diferencira in poraja nove otočke ideološke enotnosti, ki v sebi tudi že nosijo kali diferenciacije. Minimalno poznavanje sociologije in zgodovine znanosti mi ne dovoljuje, da bi sprejel Hribarjev kriterij razločevanja. Razločevanje je eden izmed osnovnih spoznavno-logičnih procesov v zna-

nosti. Toda prav tako pomemben in enakovreden je proces prepoznavanja istega v različnem in razločenem.

V družboslovju je znanstveno in ideološko lahko nasprotno in izključujoče, lahko je dopolnjujoče, lahko pa je tudi prepleteno in istovetno. Moral se bo ozreti po novih kriterijih razločevanja. Hribar pušča popolnoma ob strani veliko bistvenejši kriterij razločevanja med znanostjo in ideologijo, in sicer vprašanje resničnosti in objektivnosti. Ta dimenzija žal ne razreši problema razločevanja med ideologijo in znanostjo tako elegantno kot Hribarjev kriterij diferenciacije in enotnosti. Ali je mar možno vsakršno ideologijo izenačiti z neresnico, neobjektivnostjo, znanost pa z zagotovljeno resnico in objektivnostjo? Zdi se, da Hribar prizna določeno spoznavno vrednost tudi ideologiji, saj govori o »ideološki RESNICI«. Zgodovinska znanstvena racionalnost in družbenozgodovinska narava predmeta znanosti ter njegovega subjekta vpelujeta drugačno zasnovo znanstvene objektivnosti, kot pa jo je pri porajanju novoveške znanosti meščanske civilizacije začrtala Descartesova »prirodna svetlost razuma«. Novo razumevanje znanstvene objektivnosti je že implicirano v Marxovi konceptiji zgodovinskega dejavnega odnosa med subjektom in objektom in v izpostavitvi družbene namesto »prirodne svetlosti razuma.« Naravoslovje je moralo dalj časa počakati na revolucijo klasičnega zasnutka naravoslovne znanstvene racionalnosti in objektivnosti. Kvantna fizika je potegnila za seboj drugačno razmerje med subjektom in objektom raziskovanja. Zahtevala je vse teoretsko priznanje, materialne, praktične, dejavne strani subjekta oziroma njegovih sredstev raziskovanja v spoznavnem procesu. L. Brillouin je že pred drugo svetovno vojno pisal o novem filozofskem razumevanju naravoslovne znanstvene objektivnosti. V zadnjem času pa sta Prigogine in Stengers izvrstno izluščila to filozofsko vsebino iz specifične spoznavne situacije v kvantni fiziki. Z razvojem znanosti mislim, da bo ta posebnost postajala vse bolj univerzalna in ne bo več omejena zgolj na neko področje.

»Klasična objektivnost istoveti objektivni opis sistema »po sebi« s samim sistemom. V tem smislu kvantna fizika vsekakor zahteva revizijo pojma objektivnosti, ki ne more biti več povezana s simultanim opazovanjem koordinat in momentov (količine gibanja) ... Newtonovi aksiomi sploh niso opazovalca upoštevali kot telesno bitje. Njihova objektivnost je bila definirana kot odsotnost reference za opisovanje predmeta v odnosu do opisovalca ... Relativnost temelji na omejitvi, ki velja samo za telesne opazovalce, za bitja, ki so lahko hkrati samo na enem in ne na mnogih krajih, kar dela to disciplino za *humano*. Humana fizika ne pomeni takoj subjektivistična fizika, tj. fizika, ki je nastala kot proizvod naših nagnjenj in prepričanj, ampak je predvsem teorija odvisna od imanentnih omejitev, ki človeka identificirajo kot sestavni del fizičnega sveta, ki ga sam opisuje ... Ravno kot humana fizika fizika predpostavlja opazovalca, vtopljenega v svet, medtem ko mora druga, samo teoretično zamisljiva absolutistična fizika, neprestano potrjevati samo sebe v eksperimentih. Naš dialog

z naravo se vodi iz same narave, ker narava daje pritrdilne odgovore samo tistim, ki brez sramu priznajo, da so njen del.« (I. Prigogine – I. Stengers: Novi savez. Metamorfoza znanosti, Globus, Zagreb 1982, str. 223, 213–214.)

Za družboslovca, ki ni samo telesno bitje in del narave, ampak tudi družbeno bitje, še bolj velja kot za fizika, da mora brez sramu priznati, da je del družbe, ki jo raziskuje in da ni »breztelesna inteligenca« (Prigogine-Stengers), ki si znanstveno objektivnost »po sebi« zagotavlja z neomadeževano zunaj družbeno zgodovinsko pozicijo. Vseskozi imam vtis, da Hribar hoče obnoviti klasični meščanski ideal znanstvene objektivnosti in ga kot takšnega izigrati nasproti vsaki idejno-vrednostni obremenjeni družboslovni znanosti. Hribar tudi ni pojasnil, kaj meni o spoznavni vrednosti ali nevrednosti ideologije. Je ideologija samo laž, politična propaganda ali zgolj družbeno determinirana napačna zavest v klasičnem Marxovem pomenu besede? Vseskozi poudarjam, da je idejno-vrednostna narava družbene znanstvene zavesti trajnejša in nujnejša od njene ideološke forme.

Hribarjevo »razločevanje« vedno vodi k ločevanju razločene, čiste znanosti in čiste ideologije. Hribar pa seveda dopušča, da tako razločeni čisti identiteti med seboj nista ločeni in se lahko povezujeta. To nas vrača k idealu družbene neomadeževane znanstvene racionalnosti in objektivnosti družbenih znanosti. Hribarjev koncept nas potiska nazaj pred Marxa in kvantno fiziko in progresivno meščansko misel 20. stoletja. Odvaja nas od sodobnega antipozitivističnega obrata v teoriji znanosti, ki je znanost dojel kot družbenozgodovinski proces, ne pa zgolj kot logičen sistem izjav. Ta obrat je priznal imanentno filozofičnost in vrednostno obremenjenost znanosti. Dokazal je, da obstajajo le teoretsko obremenjena znanstvena dejstva, ne pa čista empirična dejstva. Pričakujem in upam, da bo tudi Hribarjevo razločevanje še doživelo svoj antipozitivistični obrat in se obrnilo k priznanju, da ne obstoji v družboslovju idealno razločena znanstvenost in ideološkost, ampak da imamo v družboslovju opravka z idejno vrednostno obremenjeno znanostjo in znanstveno obremenjenostjo idejno vrednostnih in političnih stališč.

Hribar je bil prisiljen priznati praktično nemoč vztrajnega in načelnega razločevanja pri tako banalnem primeru, kot je prepoznavanje svojih lastnih tekstov. Vztrajno in načrtno razločevanje se je moralo zadovoljiti z »nečistim« rezultatom: »Sam menim, da v nobenem izmed predloženih tekstov politična stališča *ne prevladujejo* in da zato teh spisov ne moremo imeti za *pretežno politična*.« (Teorija in praksa, št. 7–8, str. 724, podčrtal Kirn). Torej malo več tega malo manj onega. Kaj hočemo, realnost je bogata. Izmuznila se je Hribarju iz rok in se malo poigrala z njegovim kalupom vztrajnega in načelnega razločevanja med znanostjo, ideologijo in politiko. Tudi to je praktični napredek, čeprav se Hribar upira, da bi iz tega potegnil teoretični zaključek, da tudi ni mogoče vselej in povsod aposteriorno, t. j. empirično konkretno razločevanje na čisto znanost in čisto

ideologijo. Pri srcu mi je naslednji Hribarjev korak: »sam bi šel še dalje in bi rekel: niti *apriornega* razločevanja ni mogoče zagovarjati«. (prav tam, str. 724). Resnično, to apriorno razločevanje me je res zelo motilo. Hribar ga je sedaj opustil, zadržal pa je aposteriorno ločevanje.

Kar zadeva ocene o ideologiji družbenih znanosti in zlasti sociologije in filozofije v sredini 70-ih let v Sloveniji ne želim ponavljati tistega, kar sem povedal pred dovolj strokovnim avditorijem na posvetovanju o družbenih znanosti, ki sta ga organizirali Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo spomladi 1984. Zbornik bo najbrž kmalu izšel. Nobene idejne in ideološke predpostavke niso svete in nedotakljive. Trdim, da še ni opravljena niti vsebinska kvalitativna niti analiza količinskih parametrov razvoja sociologije v Sloveniji v 70-ih letih. Moti me pa predvsem to, da najbolj vehementni kritiki ideologizacije sociologije in filozofije to počenjajo izhajajoč iz svojih ideoloških ambicij in interesov in še daleč ne v skladu z zahtevnejšimi normami znanstvenega postopka, še najmanj pa v skladu z razločevanjem na čisto znanost in čisto ideologijo.

Da se ne bi razprava med ideologijo in znanostjo izrodila v sholastično natezanje med razločevanjem in ločevanjem, mislim, da bi morala poglobljeno osvetliti naslednje centralne probleme:

1. Kakšno je razmerje znanosti sploh in zlasti še družbenih do družbeno-zgodovinskega konteksta?

2. Kakšen je odnos znanstvenega mišljenja do zgodovinske epohe in v tem smislu osvetliti znanost kot specifično družbeno zavest in prakso?

3. Kakšno je bilo in je razmerje med znanostjo in družbenopolitičnim gibanjem in v tej povezavi pojasniti razmerje med znanostjo – politiko in ideologijo?

4. Kakšen je odnos družbenopolitičnih gibanj do znanstvene resnice, koliko so zanje zainteresirane, jo iščejo, ali pa jo odrivajo, zatirajo in manipulirajo?

V Hribarjevih stališčih sem začutil nevarnost, da se pod plaščem »novih« kriterijev razločevanja ustoliči določena ideološka podoba slovenske družboslovne znanosti, ki je kot čista znanost razločena od čiste ideologije in preko te čistosti šele vstopata v medsebojne povezave, vendar se tudi v teh stikih in spojih povsod lahko in mora čutiti njuna medsebojna razločenost. Iz takšnega koncepta izhajajo določene praktične posledice za odnos znanstvene inteligence do družbenopolitične prakse in do teoretsko idejnih izhodišč Zveze komunistov. V posebno delikatno in nevzdržno situacijo pa postavlja družboslovce-komuniste. Takšna pozicija razločevanja nujno povzroča, da se zanika znanstvena dimenzija programa ZK in da se zanika možnost za njegovo znanstveno oblikovanje in rast. Program ZK ni znanstveno delo, a če hkrati ne upošteva in ne vsebuje znanstvenih spoznanj, če je samo »čista ideologija«, čista »ideološka Resnica«, nima veliko možnosti za preživetje v sodobni znanstveni kulturi. Program in člani ZK bi se znašli na pozicijah verskih sekt.

Hribarjevo »vztrajno in načelno razločevanje« med znanostjo in ideologijo vodi k iluziji, ki sta jo najbolj skrbno in vztrajno gojila pozitivizem in tehnokratizem, češ da je možno konstituirati idejno vrednostno interesno neobremenjeno, nevtrarno družbeno znanost. Že fenomenološko razumevanje znanosti, da znanost korenini v svetu življenja (*Lebenswelt*), spodbija načelno takšno možnost. Popolnoma pa razumem in sprejemam prizadevanje za dezideologizacijo v tisti meri in smeri, ko se politično-ideološke premise *vsiljujejo* znanosti in upravičeno zaslužijo odpor in kritiko. Toda družbena znanost je usodno, globlje, spontano, *svobodnejše* ideološko (idejno vrednostno) obremenjena. Vsaka kritika ideološkosti v družboslovju mora hkrati osvetliti tudi *svojo lastno idejno stališče*. Usodna idejno vrednostna obremenjenost znanosti izhaja iz tega, da je znanost družbeno zgodovinska zavest. Družboslovna znanstvena zavest pa je v potenci družbena zavest, ker je tudi njen predmet neposredno družben. Ni vsaka idejnost sovražna znanstvenosti in vsaka znanstvenost ne izključuje idejnosti.

ZK v bodoče ne bo mogla biti pobudnik ali podpornik družbenih reform na kateremkoli področju (šolstvo, zdravstvo, kultura, znanost, tehnologija), če ne bo imela ne samo široke podpore v prvi vrsti ljudi na teh delovnih sektorjih, ampak tudi vsesplošne, avtentične podpore znanosti, ki se ukvarjajo s temi področji. Ne bo si mogla več privoščiti, da izpelje neko šolsko, socialno, ekonomsko, kulturno politiko tako, da bi ignorirala znanost. Znanost se odločno upira, da bi se jo potisnilo v pasivno, apologetsko ideološko vlogo naknadnega branitelja, utemeljevalca in tolmača že sprejetih političnih stališč in rešitev. Podpiram kritiko takšne ideološke pozicije znanosti in takšnega razmerja med znanostjo in politiko. Odstranitev teh ideoloških senc pa ne pomeni, da je družbena znanost s tem postala ideološko, idejno-vrednostno čista, neobremenjena. Nasprotno, nase je prevzela večjo odgovornost za idejno-vrednostno usmeritev »znanstvenega« spreminjanja družbe. Obstoji več kot 2000-letna zgodovina razredne zavesti kot ideološke zavesti in več kot 250 let refleksije ideološke zavesti v najrazličnejših idejnih tokovih, od pozitivizma, teologije do marksizma. Upam, da bo kmalu realizirana pobuda Sekcije za znanost in filozofijo pri MC CK ZKS, da izide zbornik reprezentativnih tekstov o razmerju med znanostjo in ideologijo, ki bi predstavili osnovne prelomne zgodovinske etape tega razumevanja in njegovo sedanjo artikulacijo. Ob tem bi se samo po sebi lepo razkrili mesto in funkcija Hribarjeve ideološke pozicije, »načelnega in vztrajnega razločevanja« med znanostjo in ideologijo. V svetu je bilo opravljeno mnogo odličnih konkretnih analiz o razločevanju in povezovanju ideološkega in znanstvenega v družboslovju in tudi na drugih znanstvenih področjih. Vsaj kar zadeva družboslovje, mnoge študije ne govorijo v prid Hribarjevih ideoloških izhodišč.

Hribar je pojasnil razliko med marksisti in marksomani. Marksisti so najbrž zelo zadovoljni, da niso marksomani, saj zvedo, da je bil prvi

marksoman Lenin. Če bi bil Hribar dosleden svojemu kriteriju o markso-  
manih in svoji kritiki Marxa, bi moral za prvega marksomana proglasiti  
Marxa in ne šele Lenina. Po tej Hribarjevi obrazložitvi sem raje v družbi  
prvih marksomanov kot pa marksistov. Pri Marxu imamo po Hribarju  
opravka z absolutnimi, t. j. metafizičnimi zahtevami. Ni mi pa jasno, kje je  
Marx zahteval odpravo blagovnih odnosov v prehodnem obdobju. Ravno  
pri Marxu je znamenita naslednja misel: če nasilno odpravimo moč stvari  
nad ljudmi (t. j. blagovno proizvodnjo), moramo dati moč ljudem nad  
ljudmi. To govori o zelo realnem Marxovem pogledu na trdoživost  
blagovne proizvodnje, ne pa o njegovih metafizičnih zahtevah po takojšnji  
odpravi blagovnih odnosov.

Sklicevanje stalinistov, da marksistična-leninistična teorija ni dogma,  
ampak napotilo za akcijo, ni noben dokaz za to, da stalinizem ni tudi  
dogmatizem, čeprav se v tem ne izčrpajo politične, ekonomske, psihološke,  
etične, kulturne, znanstvene razsežnosti stalinizma. Hribarjev argument je  
podoben, kot če bi kdo iz formularij sovjetske ustave iz leta 1936 dokazo-  
val realno demokratičnost tedanje sovjetske družbe. O bistvu stalinizma so  
napisali veliko kvalitetnih knjig domači in tuji raziskovalci. Revno se mi  
zdi Hribarjevo razkritje bistva stalinizma, ki ga vidi v formulaciji: »vse  
odvisi od pogojev kraja in časa«. Mislim, da je takšna konkretnost zelo  
realno prisotna v zgodovini in v znanosti in na njej ni nič imanentno  
stalinističnega. Edino v apriornem, nadzgodovinskem izhodišču ni nič  
odvisno od prostora in časa. Hribar se je sam poslovil od apriornega, t. j.  
od konkretnosti neodvisnega razločevanja. Sedaj pa zopet uvaja ta apriori-  
zem pri razumevanju bistva stalinizma. Očitno se ni resno poslovil od  
apriorizma. Če se že obeša na jedrnatte formulacije o bistvu stalinizma,  
potem o njem, za razliko od Hribarjeve, veliko več povedo tiste, ki ga  
ožigosajo kot univerzalni etatizem, sistem, ki je povzdignil v normo  
odtujeno družbeno moč, sistem, ki se je gradil na vsesplošnem nezaupanju  
do ljudi idr.

Hribar se brani očitka, da bi imel Ziherla za popolnega stalinista, češ  
da so njegovi citati vzeti iz določenega povojnega obdobja Ziherlovega  
ustvarjanja, tj. iz konca 40-ih in začetka 50-ih let. Ta umik je dvomljive  
vrednosti. Hribar govori o indijanskem poletju diamata v sredini 70-ih let,  
ki ga označuje izid knjižice Ziherla in Majerja. Mar to ne pomeni, da  
Hribar vidi v Ziherlu čvrsto kontinuiteto stalinizma? Če Hribarjevo poja-  
snilo to opušča in se omejuje na konkreten čas, potem je naredil korak dlje  
k objektivnejši konkretniji oceni B. Ziherla. Ne zdi se mi bistvena ne  
moja in ne Hribarjeva interpretacija teh ali onih posamičnih stavkov  
Ziherla, ampak je treba celovito rekonstruirati Ziherlovo mišljenje in  
njegovo družbeno vlogo. Hribar me poziva, naj to sam naredim. Ne  
ukvarjam se z vsem mogočim kot Hribar in v tem ima prednost pred  
menoj. Toda če je že začel s kvalifikacijo Ziherla, potem je njegova  
dolžnost in odgovornost, da to delo opravi čimbolj temeljito. Navsezadnje  
pa je tu Institut za marksistične študije pri Slovenski akademiji znanosti in

umetnosti, ki izdaja Ziherlova zbrana dela. Gotovo bo prispeval k čimbolj znanstveni, celoviti podobi B. Ziherla. Hribarjeva kvalifikacija in interpretacija nekaj Ziherlovih stavkov pa nima teh atributov.

Hribar se uvršča med protagoniste heideggerjanskega obdobja v slovenski filozofiji, po drugi strani pa se otepa heideggerjanskega epigonstva. Konkretno raziskovanje bo mogoče pokazalo, da je Hribar bolj spreminjal marksizem v heideggerjanstvo kot pa se je trudil, da bi heideggerjanstvo razumel s pomočjo marksizma. Manj mu je uspelo prevajati heideggerjanske probleme v marksistični jezik, bolj srečno roko pa je imel pri prestavljanju marksističnega pojmovnega aparata v heideggerjanskega.

Hribar je naredil periodizacijo slovenske filozofije. Vsaka periodizacija pa je sistematizacija, nisem pa trdil, da je Hribar s tem hotel ustvariti sistem. Ne more pa se izmikati, da to ni sistematizacija. Svoj izključevalni postopek v tej periodizaciji je sedaj opravičil in prekril s frazo, da je to »longitudinalni pregled s poudarkom na mislih z razvojnim nabojem« (Teorija in praksa 9, str. 887). Torej vsi tisti, ki jih ni bilo vredno omeniti, so prazni patroni brez razvojnih nabojev. Kako lahkotno Hribar eno nekorektnost zamenja z drugo.

Hribar se razume na mnoge reči, tudi na psihiatrijo. Prognozira, da postajam razdvojena, tragična osebnost. Razdvojenost je lahko spoznavne, vrednostne in psihične narave. Prvi dve pogosto izkušam, s tretjo, na katero meri Hribar, pa mi je bilo do sedaj prizaneseno.

Sprašujem se, zakaj ga nisem tudi drugače podprl prek Slovenskega filozofskega društva. Ne vem, katero konkretno zadevo ima v mislih. Sem pa gotovo imel načelne razloge, zakaj nisem branil njegovih predlogov in stališč. Nisem suženj zaslepljenega apriornega predsodka, da če si z nekom v sporu v *določenih* pogledih oz. zadevah, da ga ne smeš nikoli podpreti in se z njim strinjati v mnogih drugih konkretnih rečeh. Prav rad bom Hribarja podprl v marsičem, ne iz taktičnih razlogov, ampak če bo to zahtevala sama logika in narava stvari.

Hribar se stalno brani z imaginarnim Hribarjem, ki ga baje konstruiram in napadam. Realni Hribar je torej vedno v varnem ozadju. Toda realni Hribar v nekaterih pogledih prekaša mojega imaginarnega Hribarja. Mogoče bi lahko nekatere izraze izpustil in omilil, toda narekovalo jih je tudi trdovratno Hribarjevo vseprek obtoževanje s stalinizmom in ideološko pravovernostjo s piedestala znanstvene čistosti in ideološke neomadeževanosti. Hribar sodi, da sem naredil škodo kulturi. Če so njegova stališča sinonim za kulturo, potem je moja polemika z njimi morebiti res naredila kakšno škodo »kulturi«. Hribarju se še sedaj zdi, da se nagibam k politiki, »ki skuša pluralizem samoupravnih interesov podrediti monizmu interesa, se pravi ideološkemu interesu, interesu, ki ga določi ideološka resnica.« (Teorija in praksa št. 9, str. 893.)

Ne bom se branil pred to težko politično obtožbo. Mislim, da sem pri svojem dosedanjem delovanju razkazoval dovolj tolerantnosti in širine. Hribarju, ki je velik ljubitelj čiste, tj. razločene znanosti in ideologije, pa

lahko zastavim vprašanje, ali je »pluralizem samoupravnih interesov«, ki ga sprejema, ideološki ali znanstveni interes, znanstvena ali »ideološka resnica«? Mar ima Hribar vsako idejno angažiranost članov ZK za podrejanje pluralizma ideološkemu monizmu, ideološkemu interesu in ideološki resnici? Pluralizem samoupravnih interesov bi torej bil neideološki, interesi ZK pa so nesamoupravni, neznanstveni, ideološki. Hribar bi veliko prispeval k razčiščenju in odstranitvi megle, če bi nam lahko povedal, katere resnice v našem prostoru ima in katere nima za »ideološke resnice«, katere interese ima za skladne s samoupravnim pluralizmom in katere interese za ideološke.

Za Hribarjevo politično stališče kot člana ZK sta bistveni dve stvari:

1. njegova sodba o restalinizirajočih tendencah v naši družbi in
2. njegova ocena o družbeni vlogi ZK.

Če je ZK nosilec restalinizirajočih političnih in idejnih tendenc, potem ni več avantgardni zgodovinski subjekt in bi torej svoje mesto morala prepustiti drugim političnim silam. Katerim?

Nisem slučajen sopotnik ZK in zato mi njena programska izhodišča nekaj pomenijo v idejno vrednostnem in v družboslovnem znanstvenem smislu. Ali ni pluralizem samoupravnih interesov nek minimalni idejni in praktični politični monizem, ki ga sprejema tudi Hribar? Mar Hribar ne pristaja na nek monizem (enotnost), dokler je prostovoljno član ZK? Nobena družbenopolitična organizacija, nobena družbena akcija in skupno delo nista možni brez nekega minimalnega monizma (enotnosti). Brez pluralizma pa se izgublja življenjska sila, sposobnost za spremembe, razvoj, ustvarjalnost. Protistavljanje ali podrejanje pluralizma monizmu in monizem pluralizmu se ne obnese niti v teoriji niti v praksi. Bistvena nista pluralizem in enotnost po sebi, ampak njuna konkretna vsebina. Navsezadnje bi Hribar moral priznati vsaj kot član ZK, da zanjo ni pomemben samo pluralizem, ampak tudi enotnost. Dogmatiki in centralisti radi poudarjajo samo enotnost ZK in podrejanje pluralizma monizmu, tisti, ki pa želijo čimbolj neorganizirano in družbeno-aksijsko nesposobno ZK, pa vse stavijo na pluralizem in jim je kamen spotike vsaka idejna in akcijska enotnost ZK.

Nikdar nisem umikal roke načelni tolerantnosti, če sem jo čutil tudi na drugi strani. Moja želja je istovetna s Hribarjevo, »da bi skušali živeti skupaj, kljub takim razdvojenostim... Ni treba, da bi se moral za vsako ceno kdo spremeniti«. (Teorija in praksa št. 9, 1984, str. 893.) Vsak sam se svobodno odloča, ali se bo spremenil v stiku z drugačnimi idejami. Konkretna stališča in konkretne akcije pa bodo opredeljevale možnost ali nemožnost za sožitje.

Manihejstvo je fanatična verska bojevitost. Mislim, da ZK nikdar ni imela takšnega manihejskega *koncepta*, prakticirali pa so ga posamezniki. Če Hribar dokaže, da je v koncept, t. j. v program ZK vključeno manihejstvo, potem se pridružujem njegovi želji, da se ZK oddalji od »manihejskega koncepta«. Kakšno manihejstvo neki! Prevladujeta mlačnost in

ravnodušnost v ZK. Zelo malo je odločnosti in strokovne bojevitosti. Zanimivo je, kako nekateri vsakršno minimalno načelno bojevitost članov ZK razglašajo za manihejstvo. Očitno bi svojo zmago radi izbojevali s čim manjšim naporom in odporom. Želim, da se ZK oddalji tudi od oportunistične prakse (ne koncepta, ker ta ni oportunističen), kjer se udobno vse enako tolerira, od lenobe do dela, od gospodarskega kriminala do poštenosti, od manipulacije do demokratičnega samoupravnega ravnanja, od načelnosti do sprenevedanja, od sposobnosti do nesposobnosti, od neznanja do znanja, od neodgovornosti do odgovornosti ipd. Hvala lepa za takšen pluralizem! V tem primeru imam že rajši monizem načelnosti, znanja, odločnosti, odgovornosti, revolucionarnosti ipd. Cenim pa pluralizem znotraj teh kvalitiet. V naši družbi in v sami ZK je veliko tega, česar ne bo mogoče odpraviti brez boja in poguma. V ZK je resnično malo bojevitosti. Prevladujejo ravnodušnost, prijateljsko spogledovanje in trepljanje z vsem mogočim, previdnost in dolgoročna preračunljiva horizontalna in vertikalna obzirnost. Novo ne nastaja in staro ne odмира brez boja. Tovrstne izkušnje ima tudi Hribar. Še vedno v zgodovini kraljuje Heraklitov izrek, da je boj vsemu oče in vsemu kralj. Ali bo samoupravno dogovarjanje in kulturni, strokovni pogovor lahko zgodovinsko nadomestila ta boj, ki se ne napaja samo iz konfliktnih idej, ampak predvsem iz konfliktnih življenjskih dejstev in odnosov? Dolgo bo treba čakati, da se bo, če sploh kdaj, delala zgodovina samo z vidika »mišljenja kot mišljenja«. Vredno pa je nekaj prispevati k ustvarjanju razmer, v katerih se bo tudi »politika« po Kardelju lahko uveljavljala na način umetnosti in znanosti. To pa je mogoče edinole v enakopravni, demokratični, socialistični samoupravni družbi, ko bo izginila moč in furija razredno materialnih slojevskih, birokratskih in politično strankarskih interesov nad resnico in znanjem. Do tedaj pa sožitja žal ne bodo določale samo norme in kriteriji akademskih razprav, ampak tudi konkretno politično in etično ravnanje.

JANEZ KOLENC

## O čem naj še razpravljamo

### 1. Uvod

Idejna – ideološka vprašanja so povezana z materialnimi vprašanji in medsebojnimi – medosebnimi odnosi na fakulteti. Mislim, da *samo* zahteve po *idejni diferenciaciji* na FSPN, ki so bile do sedaj večkrat poudarjene v razpravah, niso odsev dejanskih razmer na fakulteti.

Konkretno: Zakaj ne razpravljamo na sestankih OO ZK in aktivu o vročih temah, na primer:

1. o stanovanjskem vprašanju delavcev in študentov fakultete,
2. o zmanjševanju vpisa na posamezne študijske smeri,
3. o zaostrenih vprašanih kadrovske politike,
4. o položaju informacijsko dokumentacijske infrastrukturne dejavnosti,
5. o prostorskih stiskah fakultete,
6. o medosebnih in medsebojnih odnosih na fakulteti, povezanih z *ustvarjanjem dohodka*, delitvijo dohodka in osebnih dohodkov in podobno in tako naprej.

Mislim, da bi s *političnimi presojami* o teh in drugih občutljivih vprašanih našli pot do idejne diferenciacije ter s takimi *celovitimi presojami* tudi do *akcijskega in strateškega* načrta pri nadaljnjem delovanju komunistov na fakulteti.

Pri nas pa se ponavlja situacija, ki jo opisuje uvodnik v časniku »Borba« (14. 4. 84., str. 2): »Zgleda, da je mnogo lažje obračunati z določenimi imeni, kot pa pojasniti in razkrinkati vse tisto, kar otopeva komunistično ost.«

## 2. O tekstih

Pisal bom le o prvih dveh,<sup>1</sup> kajti tretji<sup>2</sup> je izrazito polemičen in bi zahteval temeljito obravnavo – morda zbornik znanstvenih razprav. Po branju vseh treh sem ugotovil naslednje:

1. Drugi tekst je nadaljevanje in razširitev prvega.
2. Prvi je programski (programatski), s tem da utemeljuje smer, globino in cilje urejanja Nove revije.
3. Drugi je teoretičen (analitski), s tem da daje odgovore na vprašanja, načeta v prejšnjem tekstu.
4. Oba teksta sta *filozofska*, tako da sta v posameznih odlomkih težko razumljiva za nefilozofsko izobraženega človeka.

Poudarki v obeh tekstih so tile:

1. *Zahteva* po novi ekonomski, kulturni in znanstveni politiki.
2. *Opredelitev* za mišljenje kot mišljenje, torej filozofijo kot filozofijo, kar pomeni, da se za sodelavce revije postavlja zahteva po inovativnem oziroma razločujočem (diferenciranem) mišljenju.

Drugi tekst teoretično utemeljuje prvega, s tem da poudarja:

- a) da se ne zavzema za teoretične zahteve, da se *ločijo* (razlikujejo, razločijo, diferencirajo) področja mišljenja kot mišljenja; torej filozofija recimo na politiko in umetnost ali kaj podobnega; ampak da se ločijo (razločijo) *pristopi* k tem problemom. To je diferenciacija v filozofiji kot

<sup>1</sup> Povojna filozofija na slovenskem (z vidika mišljenja kot mišljenja); Dve leti po pobudi.

<sup>2</sup> Družboslovje (skupna programska jedra).

mišljenju, *ne pa* diferenciacija predmetov tega mišljenja. Zahteva se torej, preden gremo v raziskovanje, razmislek o tem, kaj je kaj oziroma kdo je kaj in podobno. Zahteva se, da se misli npr. umetnost kot umetnost – na način umetnosti, politika kot politika – na način politike, ekonomija kot ekonomija itd., itd., itd.

Vse to se mi zdi sprejemljivo in edino znanstveno, kajti vsaka znanost mora najprej določiti predmet in metode, oblikovati pojme, pojasniti »govor« politike, ekonomije, umetnosti itd. ... in šele nato lahko raziskuje, sklepa in podobno. Skratka, določiti mora *filozofske predpostavke* raziskovanja.

Vulgarno bi lahko sklepali takole: Vesolje je potrebno raziskovati kot vesolje; torej že imeti neko predznanje o tem, kaj je vesolje, drugače ga gledamo ali rajsko nedolžno ali peklenško mistično in se niti za korak ne približamo njegovemu raziskovanju in razumevanju.

*Sklep:* Mislim, da je postopek, ki ga predlaga T. Hribar, znanstven in zato sprejemljiv za vsako, tudi idejno analizo družbene stvarnosti.

b) na idejni (ideološki) ravni (brez konkretno politične, to je *politično zgodovinske* razprave) je seveda takšna zahteva, vsaj zame, zahteva po upoštevanju in spoštovanju dostojanstva in svobode vsakega posameznika, kar se mi zopet ne zdi vprašljivo – posebno zaradi znanega gesla marksističnega komunizma, ki ga tudi sam nosim v srcu, da je svoboda posameznika pogoj za svobodo vseh.

c) seveda pa so v obeh tekstih tudi *argumenti*, ki bi zahtevali in nekateri kar vpijejo po kontraargumentih in polemiki.

Vendar: Brez globljega in poglobljenega študija in filozofske predizobrazbe se do takšnih kontraargumentov ne moremo prebiti. Zato se zavzemam za strokovno razpravljanje. Tudi zaradi tega, ker se v nekaterih jugoslovanskih strokovnih družboslovnih revijah (npr. Naše teme, Kulturni radnik, Pitanja, Opredeljenja, Pogledi itd.) vseskozi odpirajo tudi hujše dileme kot tiste, ki jih je poudaril T. Hribar; pa tudi idejno in politično spornejša stališča.

Ker menim, da je veliko idejno političnih nasprotovanj tudi v našem vodstvu, mislim, da je vsaka alternativa, vsaka varianta, ki se ponuja obstoječemu in ga poskuša pozitivno (kritično) preseči, vredna pohvale, ne pa graje. Zavzemam se torej za strokovno razpravo, polemiko ob vprašanju odnosa med ideologijo in znanostjo.

Razprava o tovarišu T. Hribarju ne sme biti usmerjena h graji še v enem pogledu. V njegovem filozofiranju ni nikakršne konkretne zahteve po spremembi razmerja družbenih sil – hočem reči, *ne govori* kot predstavnik določenega razreda ali sloja – *tudi ne*, če bi hoteli označiti njegovo pozicijo kot *malomeščansko* (kar se je dogajalo in se verjetno še dogaja).

Hribar se enostavno ne ukvarja z *ekonomijo življenja*, jo pušča ob strani in v svojem filozofiranju deluje kot *moralna sila*.

Z močjo besede, v besede pretopljenih čustev, doživetij, predstav in znanja poskuša vplivati na spremembo družbenega stanja.

Sklepam, da je njegovo delovanje *moralno* in ga kot takšno lahko tudi presojam. Komunistična morala pa je predvsem morala individualne in kolektivne svobode – tako da se z določeno moralo strinjamo ali ne – tudi moralo komunistov – ne moremo pa je predpisati.

Pri svojem prizadevanju poskuša Hribar uveljaviti predvsem resnico, da je vsako človeško življenje sveto in je s tem *predstavnik* in *govornik* tistih ljudi, ki so tako ali drugače na robu družbe... Govori *za njih*, o njihovi vrednosti in pravici do življenja, o enaki pravici do življenja, kot jo imajo ljudje *ustaljene* in (še vedno) *razslojene* družbe.

Kot komunist pritrjujem takšnemu delovanju in sem za to, da v zvezi komunistov več pozornosti posvetimo tudi tako imenovanim »marginalnim skupinam« (mladine, ostarelih, invalidov, narkomanov ipd.).

Skratka, da se odzovemo potrebam in zahtevam družbenega življenja, ki še zdaleč ni komunistično.

### 3. Predlog

Predlagam, da se v ZK pričnejo uveljavljati tudi načela, kot so:

- a) odprtost – demokratičnost – prehodnost;
- b) kritičnost in samokritičnost (nič ni sveto, razen človeškega življenja);
- c) ker ZK ni več kadrovska partija, naj na sestanke hodijo tudi nekomunisti in naj komunisti tudi ne hodijo na sestanke, če nimajo tam kaj početi;
- d) naj se uveljavi načelo idejnosti, povezano s praktičnim delovanjem – akcijo;
- e) naj se bolj kot do sedaj dosledno spoštuje organizacijsko načelo demokratičnega centralizma, predvsem tisti del tega načela, ki zahteva tudi odgovornost višjih organov pred nižjimi;
- f) še bolj kot do sedaj naj bo cilj delovanja Zveze komunistov sprememba obstoječih odnosov v odnose skupnosti – občutka in identitete skupnosti – komune.

Sem *za to*, da se tudi politično in idejno izkoristi potencial, ki ga nudi mišljenje kot mišljenje, umetnost kot umetnost in postane (bolj kot doslej) del strategije ZK.

Globina besed filozofije in pretresljivosti slik umetnosti nas vedno lahko premakneta bliže enega k drugemu in iskanju možnosti za skupnost.

Če je potrebna diferenciacija in diferenciacija je potrebna vedno in povsod, potem je, po mojem prepričanju, tu potrebna individualna diferenciacija. Takoj pa ko je potrebno ugotavljati *razlike* med *posamezniki*, ko to niso *politične platforme*, ki se med seboj tepejo in grozijo s frakcijskimi boji, je potrebna *strokovna*, ne pa politična razprava.

Politična je seveda že s tem, da se o tem razpravlja v ZK – ki je avantgarda delavskega razreda.

1. medsebojni odnosi tovariša Hribarja in drugih prizadetih komunistov naj rešuje *častno razsodišče* (če so tako nepomirljivo hudo nasprotujoči);

2. sporna vprašanja naj se rešujejo teoretično in strokovno v skladu s tistim Leninovim stališčem iz leta 1921, da so teoretiki vedno sposobni dati koristen nasvet partiji. Razprava naj bo povezana s celotno jugoslovansko stvarnostjo in filozofijo. Česa takega seveda ni sposoben vsak komunist, kljub zahtevi po tem, da bi moral biti. O tem naj razpravljajo komunisti, usposobljeni za ta vprašanja, drugi pa se bomo od njih poučili.

MACA JOGAN

## Pod čepico znanstvene objektivnosti

*(Nekaj pripomb k prispevku T. Hribarja »O oblikah diferenciacije«, I, Teorija in praksa št. 7–8/1984, str. 715)*

Andrej Kirn v svojem prispevku »Oblike zamegljevanja, izmikavanja in napredovanja« temeljito obravnava nekatera stališča T. Hribarja; zato bom k temu dodala le nekaj pripomb, ki se nanašajo na Hribarjev obračun z mojimi »zahtevami«.

Za T. Hribarja je vsakdo, ki bi rad zvedel utemeljitev njegovih sodb, pač blodno (če prevedemo njegovo oznako v slovenščino) usmerjen, neveden, omejen, skratka vreden največjega čudenja. Zato se T. Hribar takoj izkaže kot izvrsten podučevalec; ta vloga je zanj pravišnja, da se lahko na eleganten način izogne konkretnim odgovorom.

T. Hribarja pri mojih »zahtevah« marsikaj preseneča (»čudi«), če ne še kaj drugega (o čemer pa molči). Ker imamo ljudje nekatere podobne lastnosti, naj mi bo dovoljeno, da tudi jaz zapišem, da me marsikaj preseneča v razmišljanju T. Hribarja, pa nič drugega. Najprej me preseneča to, kako T. Hribar vztraja na uresničevanju načel o znanstvenem mišljenju in kako zlahka preskakuje iz znanstvene ravni na raven »mišljenja kot mišljenja«. Namreč le v neki očiščeni svobodni pomenski situaciji je mogoče misel »želela bi konkretna imena, da bi vedeli, kdo je 'čist znanstvenik', kdo ne...« označiti kot zahtevo. Ali pa spet ponižno željo »ali bi lahko dobili seznam, kateri so tisti znanstveniki na Slovenskem v zadnjih tridesetih, štiridesetih letih, ki nekaj veljajo...« preprosto predstaviti kot zahtevo. Ničesar ne zahtevam, samo želim, da bi T. Hribar na znanstveno neoporečen način dopolnil svoje trditve tam, kjer se mi zdi, da

jim nekaj manjka. T. Hribar se temu zelo preprosto izmakne z načelom »Greh se pove, grešnika pa ne.« Če je to načelo dopustno za mišljenje kot mišljenje in za sleherne zgodovinske določnosti oropano svobodo duha, pa je sklicevanje na to načelo v znanosti skrajno problematično in v bistvu zavira ali celo onemogoča kakršnokoli znanstveno početje.

To načelo vključuje moralno usmerjenost, ki dopušča kakršnokoli pristransko in subjektivistično ocenjevanje in sklepanje, hkrati pa tudi moraliziranje in utemeljevanje moraliziranja z grožnjo pregrešnosti. Kako bi se T. Hribar počutil (verjetno bi ga spet precej začudilo), če bi mu – denimo – miličniki ob kraji njegovega avtomobila v tolažbo zabundali »greh se pove, grešnika pa ne«; pa če bi, denimo – spet zaradi poenostavitve – ob veliki epidemiji neke bolezni zdravniki s tem načeloma tolažili bolnike. To načelo ima svojo znano zgodovino in točno izmerljivo vsebino, vendar je nekaterim še vedno pri srcu, o čemer se lahko prepričamo tudi na FSPN in sicer v vsakdanjem življenju – in vemo tudi, kdo in zakaj ga zagovarja. Preseneča me tudi, da T. Hribar moto mojega sprašujočega razmišljanja (misel ameriškega sociologa A. Gouldnerja) preprosto prevede v napad nanj. Znano je, kakšno funkcijo ima moto; z njim sem hotela navzoče zgolj opozoriti na potrebo po ozaveščanju o problematičnosti razlikovanja med čisto znanostjo (oz. »znanostjo kot znanostjo«) in ideologijo, razlikovanja (ali razločevanja ali ločevanja ali cepitve ali delitve ali itd.), ki je neločljiva sestavina pozitivističnega modela znanosti. Ker je bilo o tem v kritičnem družboslovju že precej napisanega zlasti v zadnjih dveh desetletjih, naj samo omenim, da je skupno mnogim družboslovcem spoznanje o subsumpciji vrednotne in moralne orientacije v same temeljne teoretične trditve. Zanikanje tega dejstva pa je bilo (zavedno ali nezavedno) vedno podrejeno potrebi po prikrivanju realnih vsebin in usmeritev možnega praktičnega angažiranja znanstvenikov.

Ne moremo tedaj mimo vprašanj kakovosti usmeritve konkretne znanosti – in to celostno, v vseh fazah (na ravni analize in kasneje interpretacije, če uporabim Hribarjevo delitev), ne šele nekje na koncu. Prav na potrebe po zavedanju, da znanost ni po sebi le luč razuma in napredka, kot solza čista nasproti umazani in zasvinjani politiki, je opozoril tudi A. Gouldner v svojem delu *Za sociologijo*. Gouldner sicer tu uporablja vrednotno nevtralnost znanosti in moralno indiferentnost sinonimno, ker je bil prepričan, da je težko razlikovati med znanstvenikom kot znanstvenikom ter znanstvenikom kot družbenim bitjem ter med znanostjo in znanstveniki. A. Gouldner je Auschwitz uporabil samo kot prisposodbo, s katero je hotel opozoriti na skrajno destruktivno in nehumano možno vlogo, ki jo lahko odigra znanost, kadar se oklepa načela o čistosti in moralni indiferentnosti. Če T. Hribar meni očita površnost, potem moram njemu očitati, da je z lahkoto prenesel poudarek in spremenil smisel Gouldnerjevega opozorila in ga delno celo uporabil v prid tistim stališčem, proti katerim nastopa Gouldner. Je to storjeno v imenu prizadevanj za večjo »znanstveno objektivnost«?

SONJA LOKAR

# Razredni nasledki notranje protislovnosti sodobne množične inovativne dejavnosti

V analizi družbenih okoliščin, ki zavirajo ali sproščajo množično inovativno dejavnost delavcev danes pri nas, je *ostala* v pripravi na problemsko konferenco ZKS o tej temi – pa tudi na sami konferenci – *protislovnost te dejavnosti nekako prikrita*. S tem so bile do določene mere *zamegljene tudi razredne implikacije te protislovnosti*, ki ne smejo ostati nepojasnjene, če si hočejo zveza komunistov in druge socialistične subjektivne sile priti na jasno glede tega, kako uspešneje premagovati nasprotovanja in organizirati množično inovativno dejavnost delavcev.

Kapitalske metropole delujejo danes kot ogromna črpalka za izsesavanje presežne vrednosti. Sodobne multinacionalke v njih so z znanstvenimi metodami razvile tako obrambo, in posplošenje tega temeljnega načela prek vseh državnih, nacionalnih meja kot tudi metode maksimalizacije ustvarjanja, odtujevanja in koncentracije presežne vrednosti v svetovnih merilih, upoštevajoč doseženo razvojno stopnjo tehnološkega, kulturnega, družbenoekonomskega in celo političnega razvoja vsakega okolja, v katerem delavci presežno vrednost ustvarjajo.

*Svetovna kapitalska koncentracija* in centralizacija presežne vrednosti do kritične mase, ki v današnjih tehnoloških razmerah šele omogoča načrtno spajanje temeljne znanosti z revolucioniranjem ključnih tehnologij, je hkrati tudi ekonomska *podlaga poznanstvenjenja celotnih proizvodnih procesov*, v katerih bi bilo *izsesavanje absolutne presežne vrednosti iz delavcev kapitalsko neproduktivno početje*, ki ga zato v teh proizvodnih procesih *mora nadomestiti prav množična inovacijska dejavnost delavcev*.

Zgodovinski proces razvoja samega kapitala je množično inovacijsko ustvarjalnost v kapitalskih metropolah torej razvil kot svojo lastno potenco, in to v naslednjem smislu: kot multiplikator hitrejšega in še bolj neusmiljenega izkoriščanja delavcev nerazvitih držav in držav v razvoju *množična inovacijska dejavnost delavcev v kapitalskih metropolah pomaga poglobljati tehnološki monopolizem najrazvitejših kot izjemno učinkovita metoda za ustvarjanje velike relativne presežne vrednosti krepiti tudi*

njihov investicijski monopol. Hkrati s tem *omogoča tudi nadaljnje podkupovanje delavskega razreda v metropolah* in s tem v centru kapitalizma slabi nasprotovanje nadaljnjemu uveljavljanju kapitalskega tipa tamkajšnjega in svetovnega družbenega razvoja.

Kolikor *znotraj tega procesa poteka* za kapital usodno ponovno *združevanje fizičnega in umskega dela*, spreminjanje razdrobljenega v *integrirano delo* in kolikor se novonastala revolucionarna tehnologija, ki za svoje obnavljanje *izrečno potrebuje izsesavanje* ne absolutne, ampak *relativne presežne vrednosti* iz delavcev, počasi, a neizogibno *širi s prodajo know-howa po vsem svetu*, toliko smo priče procesa, v katerem *kapital sam sebi koplje grob*.

Zal pa je pogreb kapitalizma verjetno še zelo daleč. V svetovnih družbenoekonomskih razmerah je za aktualni tip kapitalskega razvoja značilno, da je možen predvsem tako, da s posojilnimi pogoji za investicijski kapital, z načinom prodaje tehnologije in znanja nerazvitim, s političnim in celo z vojaškim pritiskom, s celo vrsto ekonomskih in neekonomskih sredstev za vsiljevanje neekvivalentne menjave, delavcev v državah v razvoju potiska v funkcijo primitivnih rok kapitala, njihove države pa spreminja v siromašna geta. *V deželah v razvoju zaposlitev in s tem preživetje ali pa smrt delavca* – od žeje, lakote, bolezni, vojne, životarjenja v nezavarovani brezposelnosti – *kapitalske metropole* obravnavajo *le kot postavke med stroški proizvodnih faktorjev ali postavke v geostrateškem blokovskem razmerju sil*.

*Enaka kapitalska logika, ki v razvitih državah kapitalizma množično inovativno dejavnost uvaža kot potenco* njihovega *pospešenega družbenega in ekonomskega razvoja*, v državah v razvoju (z ekonomsko, pravno in trgovsko strategijo najrazvitejših) načrtov in posledično *ustvarja okoliščine, v katerih se množična inovativna dejavnost delavcev ne bi mogla razviti*. Kako res je to, potrjujejo omejitvene klavzule v pogodbah ob nakupih tuje tehnologije, znan pojav skritih tehnologij itd.

Razvoj množične inovacijske dejavnosti v državah v razvoju zavirajo tudi mladost njihovega modernega delavskega razreda, pomanjkanje industrijske tradicije, splošna kulturna zaostalost, nizka tehnična kultura prebivalstva ipd. Drugi zaviralni faktor pa nastopi, če subjektivne sile v nerazvitih in novoundustrializiranih državah, ki težijo k samostojnemu družbenemu razvoju, napačno reagirajo na oderuške pogoje, pod katerimi so kapitalske metropole pripravljene podpreti njihove razvojne načrte.

*Način koncentracije kapitala v svetovnih merilih* je danes tak, da svetovne kapitalske metropole izsesavajo presežno vrednost iz dežel v razvoju do te mere, da slednjim to onemogoča samostojno koncentracijo kapitala za samobiten kulturni in tehnološki razvoj – zlasti za tistega, ki bi ga mogle nameniti za fundamentalno znanost in v še večji meri za pretvorbo rezultatov te znanosti v nove, svetovno konkurenčne tehnologije: to *ustvarja ekonomske možnosti za takšno razvojno orientacijo v deželah v razvoju, ki si zmore za nacionalni razvoj nujno potrebni kapital*

*kratkoročno pridobiti samo tako, da povečuje absolutno izkoriščanje svojih zaposlenih proizvodnih delavcev. Ne glede na to, ali revna družba v razvoju ta cilj dosega s sredstvi etatiistične koncentracije in redistribucije družbenega kapitala, ali s sredstvi skupinsko-lastninske centralizacije in koncentracije kapitala v velikih nacionalnih proizvodnih sistemih ali s kombinacijo tega dvojega, se v njej s tem obnavljajo elementi klasičnega razrednega boja med delom in kapitalom, kadar kapital skuša iztisniti absolutno presežno vrednost iz delavcev. Ne le, da ni nikakršne množične inovacijske dejavnosti delavcev, ampak se razvijejo celo: namerno upočasnjevanje dela, nemaren odnos delavcev do materiala in strojev, do proizvodnih prostorov, skratka do vseh proizvodnih stroškov, kraje in absenzizem. Dolgoročno tak »razvoj« vodi v družbene konflikte, ki jih lahko revne družbe v razvoju utišajo samo z etatiističnim nasiljem.*

*Etatiistična in skupinskolastninska razvojna logika temeljita na zgodovinsko preseženem tipu razlaščanja delavcev in koncentracije kapitala in se danes ohranjata predvsem kot najmočnejša notranja opora kapitalsko-metropolskega izsiljevanja neekvivalentne menjave, kot notranji dejavnik onemogočanja sproščanja motivacije delavcev za množično inovacijsko dejavnost v državah v razvoju.*

*Z vidika držav v razvoju se namreč razredna narava množične inovacijske dejavnosti delavcev, ravno nasprotno kot v kapitalskih metropolah, najprej izkaže kot možna potencia osvobajanja delavskega razreda samega, kot »zvižčajnost uma« delavskega razreda nerazvitih v boju zoper logiko razvoja kapitalskih metropol, a hkrati tudi zoper logiko etatiistične distribucije revščine, zoper logiko skupinskolastninskega tehnokratskega monopolizma in egoizma. Množična inovacijska dejavnost delavcev v državah v razvoju, torej tudi v naši družbi, se zato izkaže kot možna produktivna sila razširjene reprodukcije socialističnega samoupravljanja v vseh sferah in na vseh ravneh družbenega življenja.*

*Iz teh spoznanj sledi krut sklep: uspešnost ali neuspešnost zavzemanja zveze komunistov in drugih socialističnih subjektivnih sil za razvoj množične inovacijske dejavnosti delavcev ni zgolj ena izmed mnogih aktualnih družbenih nalog, ampak tista naloga, ob kateri se meri njihova dejanska razredna opredeljenost in njihov zgodovinski pomen.*

# Čigava so sredstva za financiranje delovne prakse?

## I

Že dolgo časa ni več nobenega dvoma, da je povezovanje vzgojnoizobraževalnega procesa in dela osrednje izhodišče in eno temeljnih smotrov preobrazbe vzgojno-izobraževalnega sistema pri nas. Tega cilja ni možno puščati zgolj za čas po institucionalnem šolanju, niti ga ni možno prepustiti samo šolstvu oziroma samo združenemu delu. V pedagoškem procesu je zato nujno, da delo postane tudi »sredstvo« šolanja, to je, da ga tisti, ki učijo in tisti, ki se učijo, sprejmejo kot nerazdružljivi del izvajanja vzgojno-izobraževalnega procesa.

Velik del te strateško zelo pomembne in dolgoročne družbene integracije je naložen prav proizvodnemu delu oziroma delovni praksi v posameznih družbenih dejavnostih. V sedanjem trenutku je poseben problem delovna praksa v srednjem usmerjenem izobraževanju. Kakor ugotavljamo dihotomijo, strukturalna nesorazmerja, kvantitativno in kvalitativno neusklajenost med vzgojo in izobraževanjem ter združenim delom v družbi sicer, prav tako obstaja razdvojenost med delovno prakso in med vsemi drugimi sestavnimi deli vzgojno-izobraževalnih programov v srednjem usmerjenem izobraževanju za usmeritve posameznih družbenih dejavnosti. Ni tako redko, da delovno vzgojo uresničujemo z delovno prakso le kot nekakšen dodatek, okras in ne kot organski, združujoči del, temelj in osrednjo sestavino vzgoje, ki jo razvijamo v naših razmerah. Takó delo kot družbena totaliteta in integriteta ostaja priveseček, ki ga prelagamo na dejavnike zunaj šole, kar pa povzroča vsebinsko, organizacijsko in tudi družbenogospodarsko nepovezanost izvajanja delovne prakse.

Razkorak med načeli in dejanskim stanjem je očiten. Protislovje se čedalje bolj levi v nesprijemljivo navzkrižje, tako da so se ob izvajanju delovne prakse v nekaterih družbenih dejavnostih nakopičili pereči problemi. V sedanjih zaostrenih materialnih razmerah so priplavala na površje zlasti vprašanja, povezana s financiranjem delovne prakse, ob tem pa so se kondenzirali nastavki tudi nekaterih drugih težav, kjer jih še niso obvladali. Navsezadnje niti ni presenetljivo, da je teh težav pri nekaterih družbenih dejavnostih toliko, saj je materialna stiska na tem področju združenega dela zaradi že nekaj let vedno nižjega odstotka v družbenem proizvodu več kot očitna. V takšnih razmerah so mnogi pričeli uresničevati racionalizacijske usmeritve na svojih področjih, nekateri pa so se zatekli tudi v iskanje drugačnih rešitev. Takó so očitne usmeritve, da bi

uporabniki prevzeli financiranje delovne prakse, pri čemer so mišljena dodatna materialna sredstva zunaj obstoječe prispevne stopnje. V zvezi s tem so ponekod začeli delavci v uporabniških organizacijah združenega dela, kjer so izvajali delovno prakso, postavljati delegatska vprašanja in dajati pobude za ustrezno financiranje delovne prakse.

To so le nekateri fragmenti iz javne razprave, ki sedaj poteka v srednjem usmerjenem izobraževanju na temo »čigava so sredstva za financiranje delovne prakse«. Prav gotovo je to zelo zapleteno področje naše družbene nadstavbe, prav tako pa ne bi bilo prav, da dvomimo o tem, da je treba tudi v tem primeru upoštevati in izvajati nekatere temeljne prvine našega družbenogospodarskega in družbenopolitičnega sistema. Ker smo pred tem, da delovno prakso organsko in združujoče vpnemo v vzgojo in izobraževanje in celotno združeno delo, je zato toliko bolj pomembno, da pri tem povsem sintetiziramo posebni, skupni in splošni družbeni interes. Tudi v tem primeru so družbenogospodarski odnosi temelj in vzvod za stabilno in dolgoročno razreševanje, tako da se ni možno strinjati s kritikami, da s tem probleme po nepotrebnem materializiramo.

Pomemben kompas pri obvladovanju financiranja delovne prakse je dosledno upoštevanje načela dohodkovnih odnosov v specifičnih razmerah svobodne menjave dela. To pomeni, da s sredstvi, ki jih delovni ljudje razporedimo na primer za vzgojo in izobraževanje, poravnamo vse storitve s tega področja, ki so opredeljene v planskih dokumentih ustrezne samoupravne interesne skupnosti. Težava ne sme biti niti to, da tudi uporabniki lahko sodelujejo v vlogi izvajalca. Stališče, ki to zanemarja, pehá na stranski tir načelo dohodkovnih odnosov, hkrati s tem pa se, kot bomo videli iz neposrednih primerov, oddaljujemo od temeljnega smotra – to je od povezovanja vzgojno-izobraževalnega procesa in celotnega združenega dela. Ustrezna rešitev financiranja delovne prakse je zato resnična zahteva sedanjega družbenogospodarskega in družbenopolitičnega trenutka.

## II

Lahko bi rekli, da so bile težave, povezane s financiranjem delovne prakse, doslej latentno prisotne in ponekod je takšno stanje tudi sedaj. Bolj ko so se materialne razmere zaostrovale, večja je postajala možnost za artikulacijo težav. Uporabniki v posebni izobraževalni skupnosti za pedagoško usmeritev so z delegatskimi vprašanji sprožili obravnavo financiranja delovne prakse na svojem področju, pri čemer so se osredotočili na nagrajevanje mentorskega dela v osnovnih šolah in vzgojno-varstvenih zavodih. Doslej so mentorji delali brez nagrajevanja. To pa vendarle ni sprejemljivo, še posebej če si ogledamo siceršnji družbenogospodarski položaj delavcev oziroma predvsem delavk v teh dejavnostih. Vzpodbude delegatske baze so porodile iskanje ustreznih strokovno-

organizacijskih in družbenogospodarskih rešitev. Prav pri slednjem je treba poudariti delovno usmeritev na posebni izobraževalni skupnosti za pedagoško usmeritev, saj nameravajo financiranje ustrezno izoblikovane delovne prakse vključiti v prispevno stopnjo, ki jo razporejajo uporabniki v tej samoupravni interesni skupnosti. To dejstvo je najpomembnejše. Z družbenogospodarskega aspekta bi tako delovna praksa tudi dejansko postala enakopraven sestavni del vzgojno-izobraževalnega programa. S tem bi pričela tudi vplivati in odigravati vlogo združujočega dejavnika med vzgojno-izobraževalnim procesom in združenim delom oziroma med izvajalci in uporabniki v tej samoupravni interesni skupnosti.

### III

V dosedANJI javni razpravi o financiranju delovne prakse v srednjem usmerjenem izobraževanju za zdravstveno usmeritev je bilo zahtevano, naj zdravstvene organizacije pripravijo izračun stroškov za izvajanje delovne prakse in skušajo zagotoviti sredstva z notranjo prerazporeditvijo oziroma z usklajevanjem v svojih občinskih zdravstvenih skupnostih. Takšna praktična usmeritev naj bi izhajala iz zakonskih določil, da sodi delovna praksa med oblike organiziranega vzgojno-izobraževalnega dela, ki se izvaja neposredno v delovnem procesu ter iz ugotovitev o povezovanju izobraževanja in dela, teorije in prakse ter pouka z neposrednim opravljanjem dela že med šolanjem.

Pri pregledu sistemskih ureditev, na katerih sloni financiranje delovne prakse na področju zdravstvenega varstva oziroma v vzgoji in izobraževanju za zdravstveno usmeritev, kaže ugotoviti, kakšne so vsebinske opredelitve za opravljanje storitev v posameznih družbenih dejavnostih. Ob sprejetju samoupravnih sporazumov o temeljih plana, kar predstavlja najširši družbeni konsenz, smo se dogovorili, da sodi delovna praksa v področje vzgoje in izobraževanja za zdravstveno usmeritev. Prav na tem temelji svobodna menjava dela oziroma financiranje delovne prakse, tako da ni dvoma, da delovno prakso financiramo s tistimi sredstvi, ki jih zdravstvene organizacije razporejajo za družbeno dejavnost vzgoje in izobraževanja.

Tudi če bi problematiko naslonili zgolj na črko zakona, bi ugotovili jasne opredelitve, da je delovna praksa sestavni del vzgojno-izobraževalnih programov, ki jih financiramo v posebnih izobraževalnih skupnostih s posebno prispevno stopnjo na podlagi bruto osebnega dohodka iz dohodka temeljne organizacije združenega dela. Sistemski zahtevki, naj zdravstvene organizacije oziroma zdravstvene skupnosti zagotovijo nova sredstva za delovno prakso zunaj navedene prispevne stopnje potemtako pomenijo ponovno plačevanje delovne prakse pri izvajanju vzgojno-izobraževalnega procesa za zdravstveno usmeritev. Vendar veliko bolj kot dejstvo, da gre za formalno-pravno navzkrižje, je pomembno to, da s

tovrstnimi praktičnimi rešitvami postajajo vprašljive nekatere bistvene prvine družbenogospodarskih odnosov v pogojih družbene lastnine.

1. Zaradi neupoštevanja načela dohodkovnih odnosov so zdravstvene organizacije, ki sodelujejo pri izvajanju delovne prakse, pravzaprav kaznovane. Namesto, da bi upoštevali stroške, ki jih imajo kot izvajalke vzgojno-izobraževalnih storitev, se zahteva ponovno plačevanje. Seveda so to zdravstvene organizacije vendarle spoznale in gotovo je to eden od osrednjih razlogov, da tako množično zavračajo pogodbe o financiranju delovne prakse. Pravilna rešitev in upoštevanje dohodkovnih odnosov terja, da zdravstvenim organizacijam za toliko zmanjšamo prispevno stopnjo, za kolikor se ugotovijo stroški pri opravljanju delovne prakse. To je toliko večja priložnost zavaljo tega, ker se je v javni razpravi večkrat poudarjalo, da ne gre za tako velika sredstva. Nikakršne logike pa ni v tem, da bi zaradi tega, ker ne gre za izdatnejša sredstva, ne izvajali naših sistemskih ureditev pri financiranju družbenih dejavnosti.

2. Sedanji zahtevki, naj zdravstvene organizacije oziroma zdravstvene skupnosti ponovno financirajo delovno prakso, pomenijo pravzaprav prenos dela vzgojno-izobraževalnega programa v družbeno dejavnost zdravstvenega varstva, ki je prav tako v zaostrenih materialnih razmerah in bi lahko podobno ravnalo napram neki drugi dejavnosti. To je verižna reakcija, rezultat pa je, da po tej poti ni možno usklajevati izvajanja družbenih dejavnosti z dejanskimi materialnimi možnostmi združenega dela. Le prvi videz je predlog o ponovnem plačevanju delovne prakse takšen, da vzbuja občutke povezovanja vzgojno-izobraževalnega procesa in združenega dela, vsa ostala razmišljanja so, kot je razvidno, takšna, da gre za sistemski zahtevek, ki ni v sozvočju s potrebami časa. Navsezadnje to potrjuje tudi praksa večine zdravstvenih organizacij v SR Sloveniji.

3. Poseben problem je v tem, da so v zdravstvenih organizacijah močno okrnjeni skladi skupne porabe (ponekod jih ni), tako da bi financiranje delovne prakse bremenilo osebne dohodke zdravstvenih delavcev, kar pa je v sedanjih razmerah nesprejemljiva rešitev.

4. Ker je delovna praksa neizogibni sestavni del vzgojno-izobraževalnih programov, pomeni njeno ponovno plačevanje povečanje sredstev v globalu, za kar so predvideni določeni postopki v družbenogospodarskih odnosih svobodne menjave dela.

5. Treba je še dodati, da se je v javni razpravi izkristaliziralo tudi dejstvo, ki smo ga kot splošno značilnost poudarjali uvodoma. Gre za to, da v praktičnih izpeljavah naših pedagoških konceptov še vedno pojmujejo oziroma uresničujemo delovno vzgojo kot privesek in jo, če le moremo, preložimo na dejavnike zunaj šole. V takšnih razmerah podružbljanju ne utiramo dovolj širokih poti. Zavzemanje za drugačno materialno oziroma družbenogospodarsko podlago kot za preostali del vzgojno-izobraževalnih programov, je konkretizacija teh ugotovitev. Ker je to družbenogospodarska podlaga, ki je tudi sicer temelj vsakršnih družbenih odnosov, je še toliko bolj pomembno, da tudi v tem primeru

povežemo uporabnike in izvajalce (srednje zdravstvene šole in zdravstvene organizacije v SR Sloveniji) na skupni družbenogospodarski podlagi oziroma na skupni prispevni stopnji za financiranje celotnih vzgojno-izobraževalnih programov. Smotrni so tudi predlogi, ki za financiranje delovne prakse (ne samo za zdravstveno usmeritev) povezujejo občinske in posebne izobraževalne skupnosti. Ta predlog je še posebej dragocen zaradi znanih ugotovitev, da tako rekoč ni nikakršnega sodelovanja med občinskimi in posebnimi izobraževalnimi skupnostmi.

6. Neuveljavitev ponovnega plačevanja delovne prakse nikakor ne pomeni blokade za razvoj neposredne svobodne menjave dela. Trditve iz javne razprave, da neposredne svobodne menjave dela sedaj ni oziroma je ni dovolj, je treba pojasniti. Pragmatično je uveljavljena predstava, da pomeni neposredna svobodna menjava dela samo nova materialna sredstva. Gre pa za bistveno večjo razsežnost. Za neposredno svobodno menjavo dela so ključni neposredni medsebojni odnosi med uporabniki in izvajalci. Nikakršne zapreke ni, da ne bi ob tem posegali tudi v program, ki ga pokriva prispevna stopnja. Še več. Zakonodaja za delovno prakso to izredno tudi zahteva. Očitek, da so razmišljanja o pokrivanju tudi delovne prakse s prispevno stopnjo proti neposredni svobodni menjavi dela v vzgoji in izobraževanju, je potemtakem odveč. Tudi v tem primeru se pokaže, da je siceršnja svobodna menjava dela v in prek samoupravne interesne skupnosti v neposredni funkciji razvoja neposredne svobodne menjave dela.

DAŠA BOLE-KOSMAČ

# Družbena vloga žensk – le žensko vprašanje?

*Teoretično ozadje proučevanja vloge žensk v družbenem razvoju v medrepubliško pokrajinskem raziskovalnem projektu Podjetja v družbeni lastnini v deželah v razvoju*

Ko skušajo uveljaviti svojo pravico do gospodarskega in družbenega napredovanja in si ustvariti znosnejše, neodvisno življenje, se dežele v razvoju (DVR) srečujejo s čedalje hujšimi pritiski svetovnih velesil. Zlasti v zadnjem času se krepijo, tako da ogrožajo eksistenco številnih ljudstev. V obstoječi svetovni ekonomski ureditvi kljub mnogim spremembam še vedno prevladujejo gibanja, ki temelje na kapitalskem odnosu. Ta odnos manj razvite »izloča iz igre« že vnaprej, po sami njihovi naravi, še toliko bolj pa zaradi prevlade transnacionalnega kapitala kot nosilca novih oblik rekolonizacije in vse brutalnejšega izkoriščanja. Ne le klasičnega, temveč tudi modernega kapitalističnega razvojnega modela DVR potemtakem ne morejo prevzeti. Iskati morajo alternativne možnosti za prihodnost in v svoje strategije vključevati nova merila.

Pri iskanju samostojnih poti za nacionalni napredek se DVR med raznovrstnimi novimi družbenoekonomskimi oblikami, ki pri njih nastajajo v stiku s svetovnim gospodarstvom, v prvi vrsti ponuja javna lastnina. Ta ponekod že deluje kot njihov najpomembnejši instrument za načrtno spodbujanje zelenih ekonomskih in družbenih transformacij, ponekod pa se šele komaj kaže kot perspektivna potenca. Vsekakor je javna lastnina izjemno pomembna za prihodnji razvoj teh držav, pa tudi svetovne skupnosti v celoti. Množični nosilec politike javne lastnine je podjetje v javni lasti, zato so njegove družbene funkcije in učinkovitosti povezane z uresničevanjem nekaterih bistvenih razvojnih ciljev DVR. Za to skupino dežel so značilne velike razlike v družbeno-ekonomskih in kulturnozgodovinskih razmerah, političnih sistemih in politični filozofiji, iz česar izhajajo različna pojmovanja vsebine in ciljev podjetij v javni lastnini. Kljub taki raznoličnosti pa imajo DVR skupne težave pri opredeljevanju vloge podjetja v javni lasti v novih razmerah in pri uspešnosti in konkurenčnosti podjetja v primerjavi s privatno iniciativo, ki deluje po utečenih principih

in je še vedno nezanemarljiv del družbene resničnosti v vseh DVR. Zaradi sorodnosti mnogih vprašanj se poraja nujnost po sodelovanju DVR pri njihovem teoretičnem razčlenjevanju in praktičnem razreševanju. Tovrstno sodelovanje je pomembno tudi za Jugoslavijo, ki ima pri podobnih iskanjih razmeroma največ izkušenj, hkrati pa se tudi sama sooča z vrsto neznank in odklonov od zastavljenih ciljev. Pri t. i. medrepubliško pokrajinskem raziskovalnem projektu Podjetja v družbeni lasti v deželah v razvoju (MRPP), o katerem govorimo v tem prispevku, je naša država sodelovala pri takšnih skupnih prizadevanjih DVR.

MRPP je oblika raziskovalnega projekta, ki naj bi povezal znanstvene in strokovne sile v Jugoslaviji z namenom, da bi kontinuirano in teoretično osmišljeno sodelovali pri programih Mednarodnega centra za upravljanje podjetij v javni lasti v deželah v razvoju. Ta skupna ustanova DVR, ki ima sedež v Ljubljani in katere pobudnik je Jugoslavija, povezuje teoretične in aplikativne raziskave s svetovalno, izobraževalno, dokumentacijsko in informacijsko dejavnostjo, z mednarodnimi delovnimi sestanki in posvetovanji pa spodbuja neposredno izmenjavo znanja med teoretiki in »ljudmi iz prakse«. Taka delovna metoda omogoča neposreden prenos novih spoznanj v prakso, hkrati pa tudi oblikovanje novih kadrov, ki so DVR tako zelo potrebni.<sup>1</sup>

V boju za nove mednarodne ekonomske odnose so DVR odvisne predvsem od svojih sil, svojih naravnih in človeških virov. Čeravno od razvitih zahtevajo, da bi sodelovali pri odpravljanju ovir za enakopraven razvoj vseh članic svetovne skupnosti – do česar imajo pravico brez vsakršnih pogojev – je za kaj takega še bolj malo upanja. Na lanskem zasedanju UNCTAD in po njem se je npr. to pokazalo ostro in jasno kot nikoli doslej in razblinilo še zadnje morebitne iluzije o kaki bližnji in odločilni rešitvi »od zunaj«. Kljub temu da pri zahtevah po ustreznem deležu v dosežkih sodobne tehnološke revolucije in po globalnem obvladovanju vseh drugih osnovnih razvojnih težav ne smejo odnehati, je opiranje na lastne sile za neuvrščene in druge DVR danes edina zanesljiva usmeritev.

Takšen položaj med drugim na poseben način osvetljuje tudi vloga žensk v družbah »tretjega sveta«. Dosedanji poskusi posodabljanja gospodarstva v DVR so temeljili predvsem na prenosu tehnologije in razvojnih modelov iz razvitih dežel t. i. tržne ekonomije. Ti modeli pa

<sup>1</sup> Pri delovanju Mednarodnega centra in v MRPP se pojem podjetja v družbeni oz. javni lastni uporablja za označevanje industrijskih podjetij in tudi delovnih organizacij v terciarnem in kvartarnem sektorju, zajema pa tudi kmetijske delovne organizacije. Organizacija kmetijstva je za DVR še posebej pomembna, saj to vključuje večino njihovega prebivalstva, obenem pa je v njem pretvorba lastninskih odnosov specifična. Ker se v DVR – z redkimi izjemami – razvoj družbene lastnine v pravem pomenu še ni niti začel, je nasplošno primerneje govoriti o javni lastni in o podjetjih v javni lasti (ne pa o podjetjih v družbeni lasti). Ob tem pa je danes še vedno negotovo, ali bosta res prav delovna organizacija in delovno mesto v klasičnem smislu tisto torišče, kjer se bodo razvili novi, perspektivni odnosi prihodnosti. Zatorej je v tem problemskem sklopu potrebno hkrati s klasično delovno organizacijo opazovati tudi drugačne, komplementarne in alternativne oblike ekonomske in družbeno produktivnega sodelovanja prebivalstva. Te oblike so v DVR izredno pomembne in se kažejo npr. kot različne vrste samozaposlovanja, kot kooperative in razne avtohtone proizvodne oblike – seveda take, ki so združljive z modernizacijo, napredkom v družbenem življenju.

poleg drugega dajejo prednost moški delovni sili, V takih okoliščinah v DVR ženske kot proizvodni faktor pogosto izpadejo celo iz tistih proizvodnih območij in zaposlitev, kjer so doslej v tradicionalnem gospodarstvu imele enakopravno ali celo vodilno vlogo. Modernizirala se je praviloma proizvodnja, namenjena izvozu – ta pa je zaradi položaja DVR v svetovni ekonomiji – bolj ali manj neposredno podrejen interesom najrazvitejših dežel, ne pa interesom domačega razvoja. S preusmeritvijo posameznih delov proizvodnje v izvoz so se življenjske razmere ljudi marsikje še poslabšale. V DVR je potreben drugačen razvoj in drugačen način modernizacije – tak, ki bo ustvarjanje nacionalnih materialnih in duhovnih dobrin uravnaval po potrebah lastnega prebivalstva, ženskemu delu populacije kot pomembnemu domačemu potencialu pa omogočil pri tem polnovredno udeležbo. Ustreznejša vloga žensk v tem smislu postaja v sedanjem položaju DVR njihova neposredna ekonomska, eksistencialna nuja. Vprašanje družbenega položaja žensk za te dežele potemtakem ni samo vprašanje enakopravnosti, niti samo vprašanje ozkega dela socialne politike, temveč problem nacionalne strategije, tehten element vseh področij gospodarskega in družbenega planiranja.<sup>2</sup>

Spoznanje o najširšem razvojnem pomenu družbene problematike žensk, še posebej za DVR, se je med drugim izrazilo v programu Mednarodnega centra, kjer se ta problematika uvršča med raziskovanja strateških in operativnih vprašanj javnega sektorja oz. podjetja v javni lasti v DVR, in sicer kot tema »Ženske kot faktor razvoja in vloga podjetij v družbeni lasti v tem oziru«. Analogno s programom Mednarodnega centra je ta tema vključena tudi v MRPP. Njeno proučevanje je v projektu (in v Mednarodnem centru) zastavljeno tako, da je izjemno relevantno tudi za družbene razmere v Jugoslaviji. Pomembnost MRPP za proučevanje družbenega položaja in vloge žensk je trojna:

1. Projekt je naravnán v raziskovanje področja, odločilnega za napredne zgodovinske spremembe v sodobnih družbah in zajema tudi preobrazbo odnosov, ki se zaradi zgodovinsko pogojene delitve dela med spoloma najbolj nanašajo na ženske, njihove življenjske razmere in možnosti za njihovo emancipacijo.

2. MRPP odpira vprašanje novega, drugačnega načina obravnavanja problematike žensk pri proučevanju in v praksi, takšnega, ki bolj ustreza bistvenim razvojnim smerem v sodobnem svetu.

3. Končno omogoča, da naše raziskovalne organizacije tudi s proučevanjem problematike družbene vloge žensk neposredno sodelujejo pri širših mednarodnih prizadevanjih za napredno razreševanje vprašanj družbenega razvoja.

<sup>2</sup> Različne vidike te problematike v povezavi z mednarodnimi ekonomskimi odnosi obravnavajo prispevki v posebni problemski številki zagrebške znanstvene revije *Žena* z naslovom »Novi mednarodni ekonomski poredak i uloga žene u razvoju«, *Žena*, let. 40, št. 1, 1982.

Zgodovinsko bistvo razvojnih poti, ki se danes porajajo kot objektivno nujna alternativa kapitalističnemu načinu družbene reprodukcije – ne glede na razlike v konkretnih razmerah, oblikah, tempu in obsegu njihovega izražanja v posameznih deželah – je preusmerjanje od profita kot temeljnega cilja in merila razvoja k življenjskim razmeram prebivalstva. Tako spremembo pri pojmovanju razvoja svojevrstno izraža redefinicija razvojnih ciljev, oblikovana leta 1970 v OZN, ko je bila sprejeta mednarodna strategija za drugo razvojno desetletje.

Z dejanskim preseganjem kapitalističnih meril razvojnega procesa bi se bistveno spremenila tudi vsebina delovne organizacije: ekonomska učinkovitost bi dobila funkcijo zadovoljevanja človeških potreb. Če stvar pogledamo ne z vidika doslej uresničenega, ampak v njeni osnovni zgodovinski vsebini, potem je preobrat v tem, da se pri sprejemanju odločitev v podjetju začne pojmovati delavec ne zgolj kot delovna sila, temveč kot človeka, ki dela. Potrebno je zatorej imeti pred očmi celoto njegovih avtentičnih potreb pri delu in zunaj dela. Če tako v resnici tehtamo odločitve v delovni organizaciji glede na njihove posledice za življenje zaposlenih in okolnega prebivalstva, potem ne moremo mimo ženske populacije ter njenih zgodovinskih (in naravnih) specifičnih problemov, ki terjajo v danih okoliščinah pospešeno razreševanje. K takemu odločanju sodijo tudi vprašanja družine oz. biosocialne reprodukcije družbe. Tako se začenja presegati podcenjevalno obravnavanje tistega, kar je po objektivni naravi enakovreden del celotne družbene reprodukcije. Na višji zgodovinski stopnji, pri uveljavljanju samoupravljanja, pa postane ženska-samoupravljalnica hkrati tudi enakopravni družbeni oseb, ki skupaj z vsemi delovnimi ljudmi sprejema odločitve o razmerah pri delu in o delovnih rezultatih. V takih okoliščinah njena prisotnost v delovni organizaciji odločilno prispeva k odstranjevanju tistih tradicionalnih odnosov, ki se sicer silno težko umikajo, ki pa v obstoječih konservativnih razmerah prizadevajo v prvi vrsti in neposredno prav njo, čeprav so to najširša vprašanja humanizacije življenja. Predvsem so to odnos družbene skupnosti do otrok in do biosocialne reprodukcije v celoti, humanizacija tehnologije, integriranje delovnega in življenjskega prostora in časa itn. Že sam vstop ženske v podjetje oz. delovno organizacijo v mnogih primerih spreminja politiko te organizacije zaradi naštetih in podobnih vprašanj. Tako ženska-delavka že kot taka deluje kot subjekt svoje emancipacije.

Odločanje v delovni organizaciji, ki upošteva celotne življenjske razmere zaposlenih in okoliškega prebivalstva, s tem pa tudi celoto družbenih razmer skupaj z družino, je neprimerno bolj zapleteno kot odločanje, ki se ravna izključno po gospodarskih rezultatih. Naj bo kakorkoli že, brez takšne celostne politike ni resnične alternative kapitalističnemu načinu

produkcije niti v DVR, pa tudi ne v deželah, kjer je socializem že sprejet kot razvojna usmeritev.

Pretvorba delovne organizacije iz podjetja v klasičnem smislu,<sup>3</sup> iz organizacije za proizvodnjo profita v organizacijo, ki ima poleg primarne ekonomske tudi širšo razvojno družbeno vlogo, je potemtakem proces, iz katerega izvirajo bistvene spodbude za spremembo družbenega položaja ženske tudi zunaj neposrednih proizvodnih odnosov. Zato je potrebno vlogo žensk posebno pozorno raziskovati v povezavi z družbenimi odnosi v podjetju oz. delovni organizaciji – prav to pa je naloga MRPP.

Novo vsebino delovne organizacije zavestno prikazujemo v abstraktni, idealni obliki, ki hote zanemarja odklone od take »čiste linije«. Tako skušamo doseči, da bi bile čimbolj jasno izražene zgodovinske možnosti, ki se odpirajo s preobražanjem proizvodnih odnosov v opisanem smislu. Beseda ni o nečem, kar je že doseženo, temveč o potencialnih možnostih, ki se jih je treba zavedati, ko analiziramo stvarnost, da bi lažje razbrali tisto, kar napredne smeri zavira, in tisto, kar jim odpira pot.

Pri raziskovanju možnosti za emancipacijo žensk v naši družbi (kot sicer tudi pri raziskovanju slehernega problema našega razvoja) ni torej dovolj, da samo ugotavljamo, kako obvladovanje te problematike zaozstaja za deklariranimi cilji, pa tudi ne, da se vsi negativni pojavi pripisujejo dediščini iz preteklosti. Obstoječi proces družbene reprodukcije se predvsem neprestano problematizira in preverja, saj lahko vsebuje tudi elemente, ki reproducirajo – morda v povsem novih pojavnih oblikah – odnose podrejanja in eksploatacije.<sup>4</sup> Taki zahtevi ustreza tudi zasnova MRPP, v katerem naj bi pri raziskovanju samoupravljanja v naših organizacijah združenega dela preučevali pozitivne in tudi negativne izkušnje in tendence. Takšna usmerjenost projekta postaja prav posebej aktualna v zadnjem času, ko nas naša družbena in ekonomska praksa postavlja pred niz težav in dilem, često strateških.

## 2

Kot smo že omenili, bo v MRPP, skladno s programom Mednarodnega centra, obravnavana tudi tema »Ženske kot faktor razvoja in vloga podjetij v javni lasti v tem pogledu«. Za dosedanje raziskovalno prakso pa je nenavadna točka v programu MRPP, v kateri je zahtevano, naj se ustrezni vidiki te teme raziskujejo kot integralni del problematike slehernega od podprojektov, ki v MRPP obravnavajo posamezna področja

<sup>3</sup> »Klasičnost«, ki jo imamo v mislih, se nanaša na temeljno naravo kapitalistične produkcije (primarna usmerjenost v maksimiranje dobička – podjetje je »podvig« z naložbo kapitala, ki naj lastniku prinese več kapitala), ne pa na njeno organizacijsko obliko. S »podjetjem v klasičnem smislu« zatorej ne mislimo podjetja iz obdobja klasičnega kapitalizma 19. stoletja, ampak vse različne sodobne variante (neo)kapitalistične organizacije proizvodnje, od malih podjetij do transnacionalnih korporacij. »Socialistično podjetje« je v tem smislu contradictio in adjecto.

<sup>4</sup> Več o tem (v neposredni zvezi z raziskovanjem družbene vloge žensk pri nas glej v Zoran Vidaković: O metodo proučevanja položaja zaposlene žene, Marksističke sveske, št. 1–4, 1974.

upravljanja s podjetjem. S tem je v projektu načet nov način proučevanja problematike žensk v družbi, način, ki (tudi po mišljenju, ki se čedalje širše sprejema celo v mednarodni skupnosti) izraža bistvene razvojne smeri današnjega sveta. Za kaj gre?

V zadnjem desetletju se v mnogih mednarodnih dokumentih vedno bolj poudarja, da postaja doslednejše in ustrežnejše vključevanje žensk v razvoj, v vse tokove ekonomskega in družbenega življenja, eden osrednjih pogojev za celotni nadaljnji razvoj sodobnih družb. Medtem ko je v razvitih deželah to predvsem vprašanje boljše kakovosti življenja, pomeni za DVR akutno gospodarsko potrebo. Vendar s tem ni mišljena uporaba ženske delovne sile kot sredstva za doseganje čim večjih materialnih učinkov. V bistvu je zahteva za ustrežnejšo vlogo žensk v družbi tesno povezana z novo zasnovo družbenega razvoja, ki je, vsaj deklarativno, sprejet tudi v Združenih narodih. Če priznavamo novo definicijo razvoja kot razvoja za človeka, za kakovost njegovega življenja, potem se nobena razvojna težava ne more obvladati brez upoštevanja njegovih učinkov na prebivalstvo z ženskami vred.

Pri presoji konkretnih razvojnih vprašanj in sprejemanju praktičnih razvojnih odločitev ta vidik razvojne problematike – kljub drugačnim načelnim izjavam – še vedno negiramo ali podcenjujemo.

To protislovje je nekaj, kar neposredno vpliva tudi na raziskovalno delo. Ker so za raziskovanje pretežno še vedno značilne posamezne specializirane študije o ženski, podpira taka metoda, status quo pri obravnavanju tako imenovanega »ženskega vprašanja«. To velja tudi za našo, jugoslovansko raziskovalno prakso, ki se sicer sklicuje na marksistično pojmovanje te problematike kot najširšega družbenega, razrednega vprašanja. Natančneje – povezovanje problematike žensk s širšimi družbenimi vprašanji se je pri nas sicer uveljavilo v pretežnem delu raziskav, katerih osnovno zanimanje je usmerjeno na žensko. Ni pa si ta vidik pridobil »domovinske pravice« na drugih področjih družboslovnih raziskav, niti tam, kjer objektivno pomeni nujni konstituens predmeta proučevanja (tako se npr. dogaja, da se celo v razpravah o temeljnih težavah samoupravljanja intervencije z »ženskega« vidika sprejemajo kot nekaj prisiljenega). Skratka, razvojni koncept družbene vloge žensk se pri nas prebija z »ženske« strani, to pa še ni dovolj. Če že sprejemamo spoznanje, da se razvojna problematika prepleta s problematiko družbenega položaja žensk, potem bi si bilo treba prizadevati, da se vloga žensk v razvoju upošteva tudi pri tistih raziskavah, ki se neposredno ne tičejo ženske, vendar pa se s težavami njene vloge v družbi objektivno tesneje prepletajo. Vključitev t. i. »ženskega aspekta« v druga raziskovanja je v bistvu v tem, da se v vsakem konkretnem predmetu proučevanja opazujejo tudi tisti njegovi vidiki, ki so pomembni za to specifično dimenzijo razvoja, s tem pa za celoten razvoj.

V Mednarodnem centru in v MRPP proučujejo najpomembnejša področja upravljanja in vodenja delovne organizacije: planiranje, kadrov-

sko politiko, financiranje, obveščanje in nadzor, razvoj in transfer tehnologije, delavsko udeležbo pri odločanju in samoupravljanje. Rezultati teh raziskovanj naj bi prispevali k učinkovitemu upravljanju s podjetji v javni lasti v DVR. Rešitve teh vprašanj so v programu projekta povezane s strateškimi cilji družbenega in ekonomskega napredka teh dežel. Obvladovanje teh težav ostaja namreč v bistvu funkcionistično oz. ekonomistično vse dotlej, dokler se v praktičnem raziskovanju zanemarjajo širša družbena merila posameznih konkretnih vprašanj. To bi se lahko zgodilo tudi pri raziskavah z vsebinskega področja MRPP, če se ne bi ob upravljavsko organizacijskih problemih (in problematiki podjetja kot celote) proučevala tudi populacija in celotni družbeni odnosi. Takšen širši družbeni horizont pa neposredno prinaša v MRPP zahteva, naj se konkretna vprašanja politike podjetja proučujejo z upoštevanjem nujnosti po sodelovanju žensk v razvoju. S to programsko postavko se v projekt, ki bi sicer kaj lahko ostal ujet v ekonomizem, vnaša človeška razsežnost. Potemtakem je zahteva po vključitvi »ženske dimenzije« v raziskovanje težav podjetja v javni lastnini v svojem temeljnem pomenu zahteva po vključitvi človeške dimenzije v raziskovanje razvoja.

Seveda je t. i. »integralni pristop« k problematiki žensk neposredno aktualen, tudi ko se raziskuje družbeni položaj samih žensk. Če se zavzemamo za integralni razvojni pristop, to nikakor ne pomeni, da zanikamo potrebo po posebnih študijah ali poglobljenih analizah, kadar gre za specifične probleme različnih kategorij ženske populacije v različnih konkretnih razmerah.<sup>5</sup> To zahteva spoznavni proces. Vendar pa take študije prav lahko pripeljejo do izolacije, če se s svojimi izhodišči in svojimi ugotovitvami ne vključujejo v relevantne vidike širše razvojne problematike. Celo v tem primeru še vedno ostaja nevarnost, da se rezultati takih raziskav ne upoštevajo tam, kjer je ta vprašanja moč konkretno razreševati in tako res prispevati k emancipaciji žensk. To so vsa relevantna področja in ravni družbene prakse, njeno načrtovanje in realizacija planov. Ko se sprejemajo odločitve za plan, so potrebni konkretni elementi, do takih elementov pa lahko pridemo samo s poglobljanjem v aktualne težave ženske populacije, povezane s posameznim razvojnim vprašanjem. Takšno integralno obravnavanje je npr. aktualno v urbanizmu, pri planiranju investicij in pri zaposlovanju – da naštejemo le nekatera področja. Tovrstna integracija ne pomeni, da se specifični problemi žensk utapljajo v neki drugi problematiki, ampak je, nasprotno, prvi

<sup>5</sup> Prav v tej točki je integralni razvojni koncept problematike žensk pri nas deležen največjega nerazumevanja in je še celo dobil vzdevek »integracionizem« (glej npr. Branko Burzić Burza: Publikacije u Jugoslaviji o ženskom pitanju, Dometi, let. XIII, št. 2, Rijeka 1980). V istem smislu mu očitajo tudi t. i. »lažni univerzalizem« (Vesna Pešić: Skica za kritiku ideologije o ženskom pitanju, Žena, let. 38, št. 4–5, Zagreb 1980). Pojem lažnega univerzalizma se nanaša na ne tako redke koncepte, ki s problematiko žensk opravijo preprosto tako, da jo opredelijo za sestavni del drugih družbenih procesov in vprašanj (razrednega vprašanja, razvoja samoupravljanja, socializma ipd.). Vprašanju žensk v bistvu odrekajo sleherno posebnost, ki jo kot konkretno družbeno zgodovinsko vprašanje v resnici ima in je kot taka integralna sestavina širših zgodovinskih procesov. Kritika takšnih pojmovanj je zatorej upravičena, le da integralni razvojni koncept – vsaj po svoji avtentični vsebini – ne sodi mednje.

pogoj, da s splošne deklaracije preidemo na konkretno prakso. Razumljivo je, da pri tako pojmovanem »integralnem pristopu« in ob integralnem proučevanju družbene vloge žensk ne gre za to, da ta vidik nekako tehnično dodamo, prilepimo neki »centralni« problematiki, temveč za to, da se z upoštevanjem ali neupoštevanjem tega vidika spreminjata sama vsebina te »centralne« problematike in pa seveda praksa, ki iz nje izhaja.

Tu vidimo izhod za preseganje univerzalizma v odnosu do problematike žensk, ki je tako pogost v našem vsakdanu in ki se zadovoljuje s publicami o tem, da je vprašanje novega položaja ženske v družbi v svojem jedru vprašanje novega človeka v družbi, neposredna sestavina socialističnega razvoja in zgodovinskega samoupravnega procesa. Res je, da je bistvena vsebina samoupravljanja postopno preseganje vseh oblik odtujitve človeka od njegove družbene biti in človeške narave in da je v tem smislu tudi preseganje tistih oblik odtujenosti, ki so odvisne od zgodovinske delitve dela po spolu, njegov neločljiv sestavni del – njegov pogoj in rezultat obenem. Vendar v tem procesu ni avtomatizma, saj se vse konkretne oblike osvobajanja človeka uresničujejo šele, ko postanejo sestavni del zavestnega vsakodnevnega delovanja.

### 3

Tretji razlog za aktualnost in privlačnost MRPP je njegova povezanost s projekti Mednarodnega centra. To omogoča, da se delo pri projektu neposredno vključuje v skupni raziskovalni program dežel v razvoju v Mednarodnem centru. Program Centra izhaja iz položaja DVR, zasnovan pa je na principih, ki dejavnost Centra povezujejo tudi s programi OZN in gibanjem neuvrščenih.

Načelo Mednarodnega centra je, da se opira na raziskovalne sile in na delo v samih deželah-članicah; tako so raziskave iz njegovega programa stalno in neposredno v stiku z resničnimi, živimi problemi in posebnostjo vsake konkretne družbene skupnosti. Raziskovanja iz posameznih dežel prispevajo k skupnim rezultatom. Čeravno temeljijo na svobodnih raziskovalnih pobudah, se vendarle gibljejo v okviru enotnih načel in splošnih smernic, ki izhajajo iz skupno sprejetih izhodišč Mednarodnega centra. V tem smislu je MRPP za nas priložnost, da svoja opažanja, spoznanja in ideje vnašamo v delo Centra ter jih obenem preverjamo in dopolnjujemo v soočanju s koncepti in izkušnjami drugih dežel.

Vzporedni cilj projekta, enakovreden njegovi usmerjenosti k mednarodnemu sodelovanju pa je, da s preučevanjem aktualnih vprašanj družbene prakse v organizacijah združenega dela in v njihovi povezanosti s širšim okoljem prispevamo k svojemu lastnemu razvoju. Tega že dolga leta proučujemo bodisi zelo abstraktno teoretično, bodisi le v nekaterih (ne vedno najbolj bistvenih) empiričnih fragmentih – skratka, še brez skladno uravnane težnje po oblikovanju znanstveno in praktično utemeljene sinteze.

MRPP je trajnejši projekt (na anglosaksonskem govornem področju t.i. »standing project«). Osnovan je z namenom, da razvije celovito in stalno preučevanje zgodovinskega procesa razvoja družbene lastnine v kulturno zgodovinskih in družbenoekonomskih razmerah jugoslovanskih republik in pokrajin in da hkrati zagotovi osnove za mednarodno raziskovalno sodelovanje. To je vzrok, da so njegove naloge zastavljene tako kompleksno in ambiciozno.

Cilji in merila, ki veljajo za celoto MRPP, so bili upoštevani tudi pri snovanju programa za proučevanje vloge žensk v razvoju kot dela projekta. Delovna zasnova temelji na merilih resne znanstveno raziskovalne dejavnosti in predvideva sistematičnost, širšo povezanost dela, dolgoročnost in mednarodno primerjanje rezultatov – ob hkratnem proučevanju posebnosti in razlik v naši deželi.

V MRPP je načeta še druga zahtevna naloga. Pri usmeritvi k sistematičnemu in kontinuiranemu proučevanju, ki naj bi imelo trdno bazo informacij v empiričnih podatkih, se nujno zastavlja vprašanje ustreznega sistema kazalnikov. Tretja naloga, neizbežna v tako kompleksnem raziskovanju, je osnovanje skupne dokumentacijske baze. Dokumentacijo naj bi v začetku zbirali za vsebino MRPP, v prihodnosti pa bi se lahko razširila in zajela celotno problematiko žensk v družbi in njenem razvoju. Kot nekakšna superstruktura dela pri dokumentaciji nastaja tudi analiza strokovnih in političnih dokumentov OZN in neuvrščene gibanja ter drugih pomembnih mednarodnih virov o vlogi žensk v razvoju.<sup>6</sup> Takšno strokovno in kontinuirano spremljanje mednarodnih prizadevanj in procesov, ki se tičejo udeležbe žensk v razvoju, naj bi raziskovalcem zagotovilo aktualne informacije in sintetične ocene o tendencah na tem področju v svetu. To naj bi jim pomagalo pri usmeritvi njihovega lastnega raziskovalnega dela, da bi lahko potekalo v skladu s konceptom MRPP. Seveda pa so tovrstne analize vsestransko uporabne, ne le za projekt.

V celoti vzeto so skupine problemov, predlaganih za dolgoročno obravnavo (t. j. metodologija integralnega proučevanja, sistem indikatorjev, dokumentacija), usklajeni s potrebami in naprednimi prizadevanji v širši mednarodni skupnosti. Skladajo se z Deklaracijo in Svetovnim planom akcije Svetovne konference za Mednarodno leto žensk 1975 v Ciudad de Mexico, s sklepi Konference o vlogi žensk v razvoju neuvrščene in drugih dežel v razvoju 1979. leta v Bagdadu, z Akcijskim programom Svetovne konference Dekade OZN za ženske »Enakost, razvoj in mir« 1980. leta v Köbenhavnu<sup>7</sup> in z delovnim programom osrednjega

<sup>6</sup> Rezultati tega dela so doslej objavljeni v dveh zvezkih: Pregled odabranih dokumenata Organizacije ujedinjenih nacija u Dekadi OUN za žene 1976–1985: Ravnopravnost, razvoj i mir, Međuresorska radna grupa za koordinaciju rada saveznih organa i organizacija na realizaciji odluka Svetske konferencije Međunarodne godine žena tokom Dekade UN za žene – 1. zvezek, Ljubljana 1980 in II. zvezek, Ljubljana 1982.

<sup>7</sup> Glej Enakopravnost, razvoj, mir. Izbrani dokumenti Združenih narodov, sprejeti v mednarodnem letu žensk – 1975, Knjižnica skupščine SFRJ, ser. XIV, 8. zvezek, Beograd 1977 in Dekada Ujedinjenih nacija za žene: Ravnopravnost, razvoj i mir. Odabrani dokumenti Svetske konferencije Dekade OUN za žene i Konferencije nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju o ulozi žene u razvoju, Sveske, Beograd 1981.

usklajevalca dejavnosti, povezanih s problematiko žensk v sistemu OZN – Raziskovalnega in izobraževalnega inštituta ZN za napredek žensk.<sup>8</sup> Tako se, kot že rečeno, pri dokumentaciji organizira zbiranje in analiziranje mednarodnih gradiv o tem vprašanju. Oblikovanje sistema kazalnikov se začne s kritičnim pregledom kazalnikov teh problemov, pa tudi širših sistemov kazalnikov družbenega razvoja, kakršni se danes uporabljajo v svetu (njihova splošna značilnost je, da v glavnem niso posebno uspešni pri zajemanju bistvenih sprememb v sodobnem svetu in se zatoj z njimi ne morejo meriti prav tisti elementi družbenih procesov, ki v mednarodne in nacionalne razmere prinašajo nove zgodovinske kakovosti; še posebno pomanjkljivi so pri vlogi žensk v razvojnih procesih). Osrednja tematika v MRPP je metodologija za integralno proučevanje problematike žensk. Šteje se namreč, da je njihovo razreševanje danes ena prednostnih nalog pri raziskovanjih na tem področju po svetu nasploh, zaradi samoupravnih ciljev pa še posebej v Jugoslaviji. S programom za integralno proučevanje vloge žensk kot posebne dimenzije razvojne problematike postaja MRPP za nas izziv, da se ta vedno glasnejša splošna zahteva izpelje na nekem konkretnem problemskem področju.

Zaradi tega, pa tudi zaradi kompleksnosti problematike, ki je povezana z družbeno vlogo žensk, bo morda MRPP spodbudil organizacije raziskovalcev iz naših različnih republik in pokrajin za sistematično, celovito, usklajeno in ustrežnejše proučevanje vloge in položaja žensk v družbi. To tembolj, ker je vsebinsko področje MRPP – delo in razpolaganje z delovnimi rezultati – eno bistvenih torišč družbenih sprememb v vseh zgodovinskih oblikah proizvodnje.

<sup>8</sup> Glej informacijo Gorane Šipić o Inštitutu, *Žena*, let. 40, št. 1, 1982.

# O absentizmu

## 1. Uvod

Absentizem ali odsotnost z dela\* je postal značilen problem vseh sodobnih industrijskih družb v svetu. Porast obsega absentizma je zaskrb-ljujoč zlasti zaradi ekonomskih izgub, ki jih povzroča v posameznih organi-zacijah združenega dela oz. podjetjih in nacionalnih gospodarstvih kot celotah. Absentizem pa nikakor ni samo ekonomski pojav. Hkrati je tudi pravni, sociološki, delovno organizacijski in psihološki pojav. Iz njegove interdisciplinarne narave izvirajo težavnost in zapletenost proučevanja njegovih vzrokov.

Upoštevati je potrebno, da je absentizem skupen pojem za množico dokaj raznovrstnih oblik odsotnosti z dela.

Različni avtorji absentizem definirajo različno, ker pojavu glede na konkretne razmere, v katerih ga proučujejo, dajejo različne poudarke. Neposredne pojavne oblike odsotnosti z dela, zlasti pa njihov pomen in obseg, so namreč v tesni zvezi z značilnostmi konkretno proučevanega delovnega področja.

Čeprav so definicijski poudarki absentizma pri različnih avtorjih različni in čeprav avtorji še zdaleč niso enotni v navajanju konkretnih pojavnih oblik absentizma, absentizem ni definicijsko sporen pojav. Gre za vsa-kršno izostajanje z dela, ki ga avtorji nadalje vsebinsko razčlenjujejo na opravičene in neopravičene, na subjektivno ali objektivno pogojene, na izogibne ali neizogibne izostanke.

Lahko bi rekli, da je najširše pojmovan absentizem vsakršna nepri-sotnost na delu, in sicer ne glede na konkretne pojavne oblike odsotnosti, ne glede na vzroke, ki so do absentizma pripeljali in ne glede na čas oziroma trajanje odsotnosti.

## 2. Absentizem in delo

Absentizem je pojav na področju dela. Težko bi našli vso množico raznovrstnih pojavov, ki so kakorkoli povezani s problemom človekovega dela. Absentizem je le eden od mnogih.

Menim, da absentizma ni mogoče razumeti, še manj pa je mogoče nanj vplivati in ga usmerjati, ne da bi prej razumeli sam pojav dela, njegov pomen za človeka in družbo.

\* Povzetki iz teoretičnega dela diplomske naloge »Absentizem v delovni organizaciji Sava Kranj«.

Delo je osnovna in najvažnejša oblika dejavnosti človeka v družbi. Še več – delo je dejavnost, ki jo imamo filogenetsko za odločilni dejavnik učlovečenja človeka. Delo je istočasno izvor in temelj človekove družbene eksistence, in sicer tako z vidika človeške vrste kot z vidika posameznega individuuma.

Na področju dela, produkcije uporabnih dobrin, se prepleta človekov odnos do narave s človekovim odnosom do sočloveka in človeške skupnosti kot celote. Istočasno se oblikuje tudi človekov odnos do samega sebe kot do družbenega in do prirodnega bitja hkrati. »Delo je predvsem proces med človekom in naravo, proces v katerem človek s svojo dejavnostjo posreduje, uravnava in kontrolira menjavo snovi med seboj in naravo. Nasproti naravni snovi nastopa kot naravna sila. ... S tem, da s takim gibanjem učinkuje na naravo izven sebe in je spreminja, spreminja obenem svojo lastno naravo. Razvija potence, ki spijo v njihovi naravi, in podreja igro njenih sil svoji lastni oblasti.«<sup>1</sup> Ko ljudje proizvajajo svoja življenjska sredstva, torej posredno producirajo svoje življenje samo, ga ustrezno spreminjajo in razvijajo.

Univerzalno in zavestno, ostočasno pa svobodno in ustvarjalno producirati uporabne dobrine, to je po Marxu človekovo »generično bistvo«.

Čeprav je delo »učlovečilo« človeka, se je skozi njegovo družbeno zgodovino paradoksalno dogajalo, da so ga ravno načini družbenega produciranja oddaljevali od lastnega družbenega bistva. Vse razredne družbe so človeka osiromašile za tako pojmovano človekovo bistvo. »V istem procesu, ko človek afirmira in razvija svoje generično bistvo nasproti naravi, ga družbeno življenje, zasnovano na privatni lastnini in izkoriščanju, sili v položaj, da izgublja to isto generično bistvo v raznih oblikah odtujitve.«<sup>2</sup>

Ponuja se vprašanje, kakšno je razmerje med primeri *dejansko* (dejansko poudarjam, ker se oblike neopravičene odsotnosti lahko skrivajo za razne formalno opravičene oblike odsotnosti z dela) neopravičene odsotnosti z dela in med delom kot bistvom človekove človečnosti.

Lahko se vprašamo, ali neopravičeno odsoten delavec v nekem smislu ne »izgubi« svojega bistva. V tej obliki zastavljeno vprašanje implicira neopravičeno zožanje kategorije delo (predvsem na družbeno organizirane vidike človekove produkcije, pri čemer pozablja na delo kot na proces človekovega samouresničevanja in samorazvoja), saj posledico (absenco) zamenjuje z vzrokom (odtujenost svojemu bistvu). Ustrezneje bi se bilo vprašati, ali je neopravičeno odsoten delavec v kakem primeru izostal zato, ker mu je bilo kakorkoli onemogočeno, da bi se izrazil kot celovit družbeni subjekt. Velja namreč, da je človek »potreben totalitete človeškega izkazovanja življenja«.<sup>3</sup> Zato je delo, pojmovano zgolj v smislu produciranja uporabnih dobrin, ena izmed glavnih, toda ne edinih člove-

<sup>1</sup> K. Marx: Kapital, Prvi zvezek (Proces produkcije kapitala), 1961, Cankarjeva založba v Ljubljani, stran 201 in 202.

<sup>2</sup> M. Černetič: Nekateri sociološki vidiki oblikovanja in izvajanja dela, Organizacija in kadri, 1981, št. 2–3, stran 160.

<sup>3</sup> K. Marx: Pariški rokopisi (Odtujeno delo), MEID I, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1979, stran 342.

kovih aktivnosti v družbi, medtem ko je delo, pojmovano kot generično bistvo človeka, širši pojem, ki zajame celoto človekovih aktivnosti v družbi (vključno rekreacijo, kulturo, prosti čas, itd.).

Odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje lahko iščemo samo s pomočjo konkretne analize delavčevega družbenoekonomskega, socialnega, medicinskega, psihološkega in vseh ostalih vidikov njegovega delovnega položaja, pri čemer pojmujeemo izraz delovni položaj zelo kompleksno in celovito.

Menim, da se je s pojavom razredne družbe hkrati s pojavom številnih protislovij na področju dela pojavil tudi tisti del odsotnosti z dela, ki dejansko z objektivnega vidika ni opravičljiv. Odeva se lahko v številne konkretne pojavne oblike (ki so odvisne tudi od stopnje družbenega razvoja, saj je tudi absentizem zgodovinska kategorija), njihov skupen izvor pa bi lahko našli v posledicah odtujenega dela. Zgodovina nam lahko postreže s številnimi primeri, kako si je suženj prizadeval pobegniti od dela, ki mu je bilo vsiljeno in kako je postopal kmet, da bi se izognil tlaki.

Vendar je absentizem v današnjem pomenu besede resnično lahko postal problem šele v obdobju po zmagi kapitalističnega načina produciranja uporabnih dobrin in še posebej po uvedbi stroja v proizvodnjo.

Menim, da obstajata za to trditev dva medsebojno povezana razloga. Prvi razlog je neposredne, praktične narave (in tudi vzrok pravih analiz absentizma), drugi pa je prikrit in se do njega lahko dokopljemo le z analizo razredne strukture.

Prvi razlog je v spoznanju in izkušnji, da odsotnega delavca, ki je predhodno porabil precej časa, da se je za svoje delo ustrezno izvežbal, ni več mogoče nadomestiti z drugim ne da bi pri tem trpela hitrost in (ali) kvaliteta dela. Zato absentizem zmanjšuje dobiček kot temeljni motiv in gibalo kapitalistične produkcije. Nesporno je ob vse višji stopnji razvitosti proizvodnih sil, pa naj gre za kapitalistično ali socialistično družbeno ureditev, tudi gospodarska škoda, ki jo povzroča pretirano visok absentizem, vse večja.

Tisto, kar pojmujeemo kot »pretiran« absentizem, pa v glavnem korelira s tistimi vrstami odsotnosti z dela, ki niso nujno potrebne in so ravno odraz protislovij na področju dela. Torej leži drugi razlog, da je absentizem postal problem prav v kapitalizmu, v tem, da je kapitalistični produkcijski način odtujenost dela poglobil in zaostril. Ko se namreč delavcu zaradi opravljanja delnih del izgubi izpred oči celota delovnega procesa, v njem ne more najti niti smisla produkcije same, kaj šele svojo samopotrdivitev!

Vendar je treba pripomniti, da so se protislovja na področju dela lahko odrazila med drugim tudi v »pretiranem« absentizmu šele tedaj, ko je delavec že dosegel nek relativno zadovoljiv standard, ko mu delo ni predstavljalo več zgolj sredstva za doseganje ekstenčnega minimuma in ko

si je že izbral nekaj delovnih pravic, s katerimi se je ščitil pred samovoljo delodajalca.

V mehanizirani proizvodnji je bilo izkoriščanje delavcev evidentno v dokaj neposredno obliki, kasneje pa se je z razvojem vse bolj spreminjalo v svojo relativno obliko. V primerjavi s predhodnim obdobjem je danes siromašenje delavskega razreda ne le manjše, temveč v svoji klasični obliki tudi odpravljeno. Toda dokler bo delo temeljilo na tradicionalni delitvi dela in družbe na razrednih osnovah, bodo tendence v smeri spajanja dela in človekovega bistva objektivno nerealne.<sup>4</sup>

Medtem, ko je v mehanizirani proizvodnji stres povzročala nesmiselnost in razdrobljenost dela, ga v avtomatizirani proizvodnji povzroča simbolična kontrola delovnega procesa, velika odgovornost in osamljenost človeka.<sup>5</sup>

Prek analize dela pridemo do spoznanja, da je absentizem v svojem »izogibnem« delu – to pa je ravno tisti del, ki je za sociološko proučevanje najbolj zanimiv – povezan z razrednim kontekstom. Pretirani in z objektivnega vidika »nepotrebni« del absentizma je tudi v samoupravni družbi znanilec družbeno neugodnih pojavov na področju dela in njegov posredni ali neposredni odraz. Povezan je s protislovji na področju razredne in slojevske strukture družbe.

Šele ob popolni ukinitvi negativnih nasledkov razredne družbe bi lahko pričakovali odpravo tega dela absentizma. To bi pomenilo, da je absentizem prenehal eksistirati kot problem. Tako lahko boj proti problematičnim oblikam odsotnosti z dela povežemo z bojem za dolgoročno perspektivo razvoja človeške družbe v smeri »Marxovega« komunizma.

### 3. Proučevanje absentizma

Proučevanje izostankov z dela je relativno novejšega datuma. V svetu se je začelo šele po letu 1940, in sicer v času druge svetovne vojne. Prva brošura o absentizmu je bila objavljena v Veliki Britaniji<sup>6</sup> leta 1944 in je nosila naslov: »The Recording of sickness absence in Industry«. Še istega leta je podobno delo izšlo tudi v ZDA.

<sup>4</sup> »Ilustrativen primer je znana R. Guestova študija tekočega traku, ki jo je po 24 letih ponovno izvajal v istem podjetju in v istem obratu. Ugotovil je, da se je v 24 letih bistveno povečala plača delavcev, da so se povečale tudi druge ugodnosti delavcev, da se je bistveno izboljšala zdravstvena in starostna zaščita, da so se kar za 300% povečali odmori pri delu, da se je izboljšalo orodje pri delu, da je manj ropota in da je izboljšan notranji transport. Toda kljub vsem omenjenim izboljšavam delavci niso spremenili odnosa do dela. Zadovoljstvo z delom in občutek nemoči pri delu je enak kot pred 24 leti, medtem ko je absentizem večji. Več je pritožb, slabša je kvaliteta dela in več je tudi alkoholizma med delavci, ki delajo na tekočem traku. Glavni razlog za tako nenavadno stanje je v tem, da je ostala delitev dela ista in da se niti tempo delaniti repetitivnost dela nista zmanjšala. Stara tradicionalna delitev dela je potemtakem blokirala vse tiste učinke, ki so jih managerji pričakovali od ekonomskih in tehničnih izboljšav.«

(M. Černetič: Nekateri sociološki vidiki oblikovanja in izvajanja dela, Organizacija in kadri, 1981, št. 2-3, stran 161).

<sup>5</sup> B. Petz: O nekaterih karakteristikah in pogojih dela v sodobnih delovnih razmerjih, Organizacija in kadri, 1980, št. 9-10, stran 667.

<sup>6</sup> Povzeto po O. Maček: Absentizam. Izostanci uposlenih sa rada, Novinska ustanova »Zajednica« Sarajevo, stran 9.

Proučevanje absentizma se je začelo kar četrto stoletja kasneje kot denimo proučevanje nesreč pri delu. »Medtem ko so nesreče vedno predstavljale zelo resen problem v industrijskem delu, pa so izostanki to postali šele v trenutku, ko se je, morda prvič v zgodovini, masovno manifestiral pojav, dotlej poznan samo v manjšem obsegu: pomanjkanje delovne sile.«<sup>7</sup> Svoje pa je verjetno prispevalo tudi uvajanje sistema socialnega zavarovanja (prvič po letu 1900). »Buzzard, Denerley in drugi so pokazali, da izostanki rastejo po uvedbi plačenega bolovanja.«<sup>8</sup>

Domala vse sodobne industrijske družbe v svetu danes (zlasti v povojnem obdobju) beležijo porast obsega absentizma!

Dejavniki rasti obsega absentizma so številni in za različna delovna okolja specifični. Kljub temu bi jih lahko v grobem razdelili na tiste, ki izvirajo iz dehumanizacije in alienacije dela v najširšem smislu (npr. povečan delovni ritem, slaba organizacija dela, pojavi malomarnosti in nediscipline, dotrajanost starih delovnih sredstev, itd.) in na tiste, ki izvirajo iz pojavov kot so povečana produktivnost, višji splošni družbeni in individualni standard, boljše in bolj organizirane zdravstvene službe, večje pravice iz socialnega, invalidskega in pokojninskega zavarovanja, ipd.

V Sloveniji je odsotnost z dela v obdobju od leta 1965 do 1980 porasla skoraj za 100% in se lahko uvrstimo med države z najvišjimi stopnjami rasti absentizma v evropskem merilu. Leta 1965 je povprečna odsotnost z dela v Sloveniji znašala 5,8%,<sup>9</sup> leta 1979 pa že 9,5%<sup>10</sup> (v odstotku ni upoštevan redni letni dopust). V letu 1979 je »na 100 zaposlenih prišlo na en mesec okoli 300 izgubljenih delovnih dni. Vsak zaposlen je bil torej povprečno tri dni na mesec odsoten z dela«.<sup>11</sup>

Večina avtorjev deli absentizem na dve vsebinsko različni kategoriji, in sicer na opravičene in neopravičene izostanke, najpogostejše pa kar na tako imenovani izogibni in neizogibni del absentizma.

»Neizogibni« absentizem (npr. letni dopust, prazniki) izhaja pretežno iz določb veljavnih predpisov in nanj vsaj na nivoju organizacije združenega dela ni mogoče bistveneje vplivati, kar pa seveda ne pomeni, da ga ni mogoče družbeno regulirati. »Izogibni« pa je tisti absentizem, na katerega obseg je mogoče v konkretnih delovno-organizacijskih enotah vplivati nekoliko občutneje. To je mogoče, ker specifičnosti konkretnega delovnega okolja v znatni meri vplivajo na absentizem. Sociološko zanimiv je zlasti izogibni del absentizma.

Pojavnih oblik oziroma vrst absentizma je cela paleta. Vsebinska raznorodnost oblik odsotnosti z dela proučevanje absentizma zapleta in ga dela manj primerljivega glede na to,

<sup>7</sup> B. Petz: Izostanci s posla i njihovo proučevanje u industriji, revija Produktivnost, 1959, št. 4, stran 359.

<sup>8</sup> Ibidem.

<sup>9</sup> Po A. K. Čuk (poprečne stopnje absentizma v štirih proučevanih podjetjih); raziskovalni projekt Psihosocialni aspekti absentizma v industriji, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, 1966.

<sup>10</sup> Po J. Jerovšku; Vpliv organizacijskih sprememb na odsotnost z dela, Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana, 1980, stran 25.

<sup>11</sup> Ibidem, stran 33.

– da je v različnih delovnih okoljih glede na njihove specifičnosti pomen istih oblik odsotnosti z dela lahko različen;

– da različni avtorji različne oblike odsotnosti z dela klasificirajo v različne skupine vrst odsotnosti, čeprav razlike med posameznimi avtorji vsebinsko niso bistvene.

Glede na konkretno zastavljene raziskovalne cilje so se uveljavili razni parcialni aspekti proučevanja absentizma. Proučevanje posameznih aspektov absentizma se večinoma odvija v okviru raziskovalnih projektov širših družbenih institucij, redkeje pa znotraj posameznih organizacij združenega dela. Običajno gre za enkratno raziskovalno dejanje, ki nam ponudi zanimiva in pogosto tudi zelo poglobljena spoznanja in sugestije o posameznih problemih, ki se vežejo na absentizem.

Za potrebe kontinuiranega spremljanja absentizma v organizacijah združenega dela pa takšno proučevanje kot temeljni pristop k problemu absentizma ni primerno, čeprav mu na eni strani lahko nudi številne bistvene predhodne informacije o pojavu, na drugi strani pa služi kot tudi dopolnilni pristop za razjasnjevanje problematičnejših vidikov absentizma. Če hočemo absentizem spremljati celovito in kontinuirano, je potrebno kar najširše zajeti vse pojave in oblike odsotnosti z dela in jih sproti spremljati skozi časovna obdobja.<sup>12</sup>

\* \* \*

Proučevanje vzrokov odsotnosti z dela je dokaj težavno, saj se medsebojno prepletajo različni vzroki in šele njihov splet, ki je lahko v vsakem konkretnem primeru različen in domala edinstven, sproži absenco. Poleg tega moramo posamezni pojav absentizma proučevati z več vidikov: z zdravstvenega, sociološkega, psihološkega in ekonomskega vidika (kar je npr. medicinsko pozitivno, je z ekonomskega stališča lahko negativno). Nujen je timski pristop k problemu absentizma.

Značilno je, da se v vzrokih absentizma odslikava človek kot celovita osebnost. Človekovega delovnega okolja v resnici ni mogoče strogo razdvajati od njegovega domačega okolja, saj sta skupno okolje, v katerem človek živi. Domače probleme nosi na delovno mesto in delovne težave domov. (Tudi zato je prepoznavanje vzrokov za posamezen primer tako težavno, njihovo analitično seciranje na posamezne dejavnike pa zgolj hipotetično.)

V grobem lahko vzroke odsotnosti z dela razdelimo na tri obsežne kategorije vzrokov:

1. odsotnosti zaradi delavčevih subjektivnih vzrokov,
2. odsotnosti zaradi notranje organizacijskih vzrokov v delovni organizaciji,
3. odsotnosti zaradi širših družbenih vzrokov, ki delujejo zunaj delovne organizacije.

<sup>12</sup> Izoblikovala sem predlog takšne metodologije vključno s tremi variantnimi modeli za spremljanje absentizma v organizacijah združenega dela. Metodologija je na voljo pri Centru za organizacijske vede na FSPN.

V literaturi so najbolj obdelani notranje organizacijski vzroki, manj pa širši družbeni vzroki. Eden od njih je tudi delo kot globalna družbena vrednota in njen položaj v človekovi zavesti; menim, da je ta vidik v odnosu na vzročnost absentizma relativno najmanj obdelan, verjetno zaradi svoje kompleksnosti in težavnosti empiričnega verifikiranja.

Ker praviloma šele kopičenje večih vzrokov sproži reakcijo v absentizmu, so posamični vzroki bolj in manj zgolj analitično izolirani modeli, ki bi le v izjemnem primeru lahko izzvali absenco (npr. bolezen, ki se na prvi pogled zdi »samostojen« vzrok odsotnosti z dela, je pogojena z določenimi socialnimi, psihološkimi ali tehnološkimi dejavniki). To ne pomeni, da zanikamo hierarhijo vzrokov oziroma to, da more biti eden od vzrokov primaren, ostali pa v odnosu nanj dopolnilni, spodbujevalni ali potencirajoči. Notranjo razporeditev vzrokov po pomembnosti oziroma deležu, ki ga imajo posamezni vzroki v neki konkretni odsotnosti z dela, je sicer za konkretne situacije mogoče projecirati z večjo ali manjšo zanesljivostjo, vendar ima takšna projekcija samo značaj prognoze, ne pa tudi empirične verifikacije. Vzrokov namreč ne znamo kvantificirati v tem smislu.

V spletu součinkovanj različnih vzrokov je težko potegniti jasno mejo za njihovo analitično klasifikacijo. Zato avtorji vzroke absentizma klasificirajo večinoma na globalnem pojavnem nivoju, ki ga ne precizirajo z uvrščanjem posameznih vzrokov v to ali ono kategorijo. Za posamezne vzroke pa s pomočjo analitičnih raziskovalnih postopkov ugotavljajo način (pretežno pozitivno ali negativno korelacijo) in stopnjo (resnost, indikativnost) njihove povezanosti z absentizmom.

\* \* \*

Vsakršno proučevanje absentizma, ki želi v končni fazi podati ustrezne predloge za njegovo zmanjšanje, je zaradi obsega posledic, ki jih nosi s seboj prevelika stopnja absentizma, ekonomsko povsem opravičeno. To misel so v svojih študijah zapisali mnogi raziskovalci tega pojava. »Gibanje absentizma bi moralo biti znanstveno postavljeno, strokovno vodeno, racionalno usmerjeno in družbeno opravičeno.«<sup>13</sup>

»Industrijsko razvite države so problem odsotnosti z dela razumele kot problem stroškov, ki ogroža njihovo konkurenčnost. . . . Ker so osebni dohodki pri nas nižji kot v industrijsko razvitih državah in pomenijo nižjo stroškovno postavko v celotnih stroških, obstaja prepričanje, da odsotnost z dela pri nas ni tako akutna, kot je to v najbolj razvitih industrijskih državah. Ker pa pri tem pozabljamo, da je stopnja izkoriščenosti delovnega časa pri nas nižja kot v industrijsko razvitih državah, pomenijo osebni dohodki večji strošek, kot je to videti, če stroškovno primerjamo zgolj urne postavke.«<sup>14</sup>

<sup>13</sup> V. Knežević: Prevenција absentizma, Socijalna politika, Revija za socijalno-ekonomska pitanja, Beograd, XXXVII, 1982, št. 5, stran 20.

<sup>14</sup> J. Jerovšek: Vpliv organizacijskih sprememb na odsotnost z dela, Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana, 1980, stran 18.

Podjetja v številnih industrijsko razvitih državah skušajo zmanjšati absentizem s pomočjo pomembnih organizacijskih posegov za večjo humanizacijo dela: z uvedbo avtonomnih delovnih skupin, participacije v okviru proizvodnega procesa, z rotacijo na delovnih mestih in z t. i. obogatitvijo dela. Kljub svoji radikalnosti so to vendarle ukrepi, ki zaenkrat morajo ostati znotraj dometa kapitalističnega delovno-organizacijskega procesa, čeprav ga v načelu skušajo preraščati.

V naših razmerah je uspešen nadaljnji razvoj samoupravljanja najboljše zagotovilo, da bodo neopravičeni izostanki izgubljali na pomenu. Samoupravljanje namreč zagotavlja razpolaganje z rezultati dela, omogoča samostojno reguliranje lastnega delovnega in družbenega položaja človeka. Močno razširi stopnjo človekove svobode in omogoča ustvarjalno, človeka vredno življenje. V primeru pa, če se samoupravni odnosi vežejo na pogoje zastarele tehnologije, je zveza med samoupravljanjem in absentizmom obrnjena: samoupravljanje v tem primeru vpliva na povečanje absentizma, ker razkorak med želenim in realno možnim deluje demoralizirajoče.

Zaradi omenjene zveze med samoupravljanjem in absentizmom se je tudi v okviru boja proti pretiranemu absentizmu potrebno boriti, da bodo postulirana samoupravna načela in vrednote dejansko zaživela v praksi delovnega človeka in občana, delo pa s tem vse bolj dobivalo pomen, ki mu glede na generično bistvo človeka pripada.

#### 4. Sklep

Absentizem je nadvse kompleksen in zapleten pojav:

1. ker pojem neprisotnosti delavca na delovnem mestu združuje zelo raznorodne oblike odsotnosti;

2. ker posameznih oblik odsotnosti z dela ni mogoče enakovredno vrednotiti, kadar želimo celokupni obseg absentizma zmanjšati;

3. ker na absentizem deluje cela paleta raznovrstnih vzrokov, ki segajo na področja različnih znanstvenih disciplin (psihologija, pravo, organizacija dela, ekonomija, sociologija, medicina) in ker gre v večini primerov za njihovo interakcijo;

4. ker je mogoče iste rezultate raziskav absentizma različno interpretirati (Primer: veliko pogostost izostajanja zaradi bolezni lahko pripišemo slabemu zdravstvenemu stanju delavcev, zelo neugodnim splošnim razmeram v organizaciji, zaradi česar so delavci nezadovoljni, ali pa dobri zdravstveni službi, ki je s sistematičnim in temeljitim delom odkrila veliko število bolezni.);

5. ker absentizmu v konkretni pojavnosti obliki odsotnosti pri posameznem delavcu, kljub vsemu znanju o pojavu, ni mogoče z gotovostjo priti do dna.

Glede na vsebinsko prodiranje v problem absentizma bi analizo absentizma zaradi večje nazornosti lahko razdelili na:

- *makro nivo analize* pojava absentizma, ki predstavlja predvsem procentualne prikaze odsotnosti po posameznih oblikah absentizma;
- *mezo nivo analize* pojava absentizma, ki pomeni predvsem ugotavljanje vzrokov za gibanje posameznih oblik odsotnosti z dela in načrtovanje ukrepov za eventuelno zmanjšanje absentizma;
- *mikro nivo analize* pojava absentizma (individualno socialno-psihološki nivo), ki pomeni konkreten pojav delavčeve odsotnosti z dela in za katerega je analiza pravzaprav najbolj nezanesljiva.<sup>15</sup> V dobršnem delu primerov dejanskega (!) vzroka ali interakcije vzrokov ni mogoče ugotoviti. Celo samemu odsotnemu delavcu lahko v določenih primerih ostane pravi vzrok njegove absence bolj ali manj prikrit.

Prava sociološka analiza se dotika zlasti drugega nivoja analize, pri čemer prvi nivo analize uporablja za izhodišče (ker je ponavadi znan ali pa ga lahko dobimo s preprostimi statističnimi metodami), na tretji nivo analize pa v splošnem lahko z dokajšnjo zanesljivostjo sklepamo na osnovi predhodnega poznavanja prvih dveh nivojev analize.

Menim, da je bil pri dosedanjem proučevanju absentizma pri nas premalo poudarjen globalno sociološki kontekst absentizma. S tem, ko je pri pomenu proučevanja absentizma poudarjena zgolj njegova ekonomska škoda za posamezno organizacijo združenega dela in za družbo kot celoto, je pojav absentizma zreduciran na pretežno družbeno praktično raven, zanemarjeno pa njegovo širše družbeno-teoretično ozadje. To ozadje (predvsem mislim na povezovanje absentizma z ostalimi pojavi na področju dela in na družbeno vrednotenje dela samega) za konkretno, uporabno, proučevanje absentizma (proučevanje absentizma pa mora vselej biti konkretno!) sicer nima posledic, oziroma v njegovo proučevanje ne vnaša bistvenih sprememb. Lahko pa bi nemara ob bolj globalno-analitskem pristopu k absentizmu, zlasti k »izogibnemu« delu, v njem odkrili eno od indikacij za poglobljeno analizo stanja produkcijskih odnosov v posamičnih organizacijah združenega dela in v družbi kot celoti.

Za pogoje, ko se proučevanje absentizma in njegova metodologija obravnavanja šele prav uveljavlja, so to seveda veliko preambiciozni cilji. Poleg tega absentizma ni mogoče kakorkoli izvzeti iz celote družbenih odnosov in ga osamiti; lahko pa postane zavest o pretiranem absentizmu eden od pobudnikov za njeno spreminjanje v smeri večje humanizacije dela.

<sup>15</sup> Absentizem bi lahko primerjali z impresionistično slikarijo, katere obrisi in podobe so nam jasni, če jih opazujemo nekaj korakov vstran od slike, zabrišejo pa se takoj, ko jih skušamo razbrati od blizu!

PUTNIK DAJIĆ

## Korektiv državnega upravljalkega mehanizma

*(ob zakonu o delovnih kolektivih v SZ)*

V Sovjetski zvezi so aprila 1983 dali v javno razpravo osnutek zakona o delovnih kolektivih. Iz dvomesečne razprave, v kateri je sodelovalo 110 milijonov ljudi, je prišlo 130 tisoč predlogov. Sredi junija l. 1983 je bil prvi takšen zakon v zgodovini sovjetske države sprejet.<sup>1</sup>

Zakon je izzval veliko pozornost sovjetske javnosti, pa tudi zunaj njenih meja. Vprašanja, ki se zdaj najpogosteje postavljajo so: ali se s tem bistveno spreminja položaj delovnih kolektivov, ali je to napoved tistih sprememb, ki so o njih toliko govori v zadnjih dveh letih v ZSSR, ali je mogoče ta zakon oceniti kot potrditev trditve, ki je zapisana v njegovi preambuli, da se namreč v ZSSR »uresničuje resnično socialistično samoupravljanje, ki se razvija v procesu graditve komunizma«?

V tem kontekstu velja pogledati v zgodovino sprejemanja zakona, pregledati vsebino in značaj polnomočij delovnih kolektivov, kakor sledi iz novega zakona ter njihovo mesto v sovjetskem političnem sistemu. Seveda pa bo resnični dosežek zakona mogoče oceniti šele tedaj, ko bodo znani rezultati njegovega izvajanja v praksi.

### *1. Zgodovina sprejemanja zakona*

Sprejemanje »Zakona ZSSR o delovnih kolektivih in povečanju njihove vloge v upravljanju podjetij, ustanov in organizacij« moramo proučevati v okviru družbenoekonomskih in političnih dogajanj v ZSSR v zadnjih nekaj desetletjih.

Če sprejemanje tega dokumenta proučujemo v kontinuiteti normativno-pravnih razmer te dežele, opazimo, da mu gre posebno mesto. Znano je namreč, da so bili po oktobrski revoluciji sprejeti mnogi pomembni akti s področja socialne in delovne zakonodaje, ter uredbe in zakonski predpisi,

<sup>1</sup> Zakon SSSR o trudovih kolektivih i povyšenii ih roli v upravlenii predpriiatijami, učreždenijami, organizacijami. »Pravda«, 19. VI. 1983.

ki so na določen način urejali dejavnost posameznih družbenih organizacij in njihovih organov. Tako so bile v prvih letih sovjetske oblasti sprejete uredbe o delavskem nadzoru, proizvodnih konferencah, tovarniških sindikalnih odborih, kodeksi zakona o delu (1918 in 1922), ob koncu dvajsetih let tudi pravila o razreševanju delovnih sporov in druga. S temi akti so bila posredno urejena tudi vprašanja o pravicah in funkcijah delovnega kolektiva, ki ga zastopajo sindikalne in druge družbene organizacije s svojo posredniško, transmissijsko vlogo. Res pa je, da ti akti ne uporabljajo pojma *delovni kolektiv* kot pravno kategorijo, čeprav je v rabi vsakodnevne politične terminologije, enako kot pojmi delavski kolektiv, tovarniški kolektiv ipd.

Tudi v prvih sovjetskih ustavah (Ustava RSFSR iz l. 1918 in Ustava ZSSR iz l. 1924) ni bilo posebnih določb, ki bi se nanašale na delovni kolektiv. Tudi Ustava iz l. 1936 ne govori o delovnem kolektivu in ne o kakem podobnem organu ali telesu. Samo v enem primeru, v členu 109 te ustave, je govor o instituciji sestanka delavcev in uslužbencev, in to v funkciji telesa, ki voli ljudske porotnike okrožnih (rajonskih) in mestnih sodišč. Danes sovjetska pravna literatura poudarja, da to ne pomeni, da delovni kolektivi niso sodelovali v javnem življenju, marveč samo, da njihova dejavnost ni bila ustavno urejena. To razlago le stežka sprejememo, če se nanaša na obdobje nedvomnih birokratsko-etastičnih deformacij v tridesetih letih, na vojno obdobje in na prvo povojno desetletje. Natančne določbe delovne zakonodaje in drugih aktov, ki so bili sprejeti tik pred vojno (njihova veljavnost pa se je raztegnila še na vojno obdobje in na prvo povojno) so dejansko razveljavile že tako omejene pravice sindikata in predvsem njegovo posredniško vlogo neformalnih delovnih kolektivov.

Šele po XX. kongresu KP SZ (1956) so bili storjeni pravi vsebinski ukrepi v smislu demokratizacije družbenega življenja. Tako sta bili že l. 1957 sprejeti dve pomembni uredbi (o pravicah delavskih sindikalnih odborov in o proizvodnih konferencah), ki sta izpostavljali transmissijsko vlogo sindikata pri angažiranju delovnih kolektivov za njihovo predvsem posvetovalno udeležbo v delu državnih organov in v sodelovanju z njimi. Uredba o socialističnem državnem podjetju (1965) je razširila pristojnosti delovnih kolektivov, predvsem kar zadeva sodelovanje v delitvi tovarniških skladov, namenjenih za materialno stimulacijo, stanovanjsko graditev in izvajanje socialnih in kulturnih dejavnosti. Po l. 1970 se odvija živahna normativna dejavnost, tako da je doslej sprejeto že več kot sedemdeset zakonskih določb, ki urejajo vprašanja dela, delovnih razmerij in še zlasti vlogo sindikata. Sprejeti so bili Temelji delovne zakonodaje ZSSR in zveznih republik, nove uredbe o pravicah tovarniških in krajevnih sindikalnih odborov, o proizvodnih konferencah in druge.

Toda šele Ustava ZSSR iz l. 1977 je prvič opredelila obstoj političnega sistema sovjetske družbe kot sistema, katerega sestavni element so *delovni kolektivi*. Poudarjali so, da je bil to rezultat predhodne razprave o

ustavi in družbenega spoznanja o bistvenem pomenu vloge delovnih kolektivov v sistemu družbenega upravljanja. Po uradni razlagi so dejanske pravne možnosti delovnih kolektivov, ki jih je urejala ustrezna zakonodaja, s tem dobile ustavno potrditev.

Kako je ta ustava sankcionirala institucijo delovnega kolektiva? Nekaj ustavnih določb (čl. 8, 23, 100, 101, 107, 149, 152 in 162) se nanaša neposredno na status delovnih kolektivov, čeprav ga začitujejo le v glavnih črtah. Po ustavi delovni kolektivi: sodelujejo pri obravnavanju in reševanju državnih in družbenih zadev, pri planiranju proizvodnje in družbenega razvoja, pri usposabljanju in razporejanju kadrov; pri obravnavanju in reševanju vprašanj, ki zadevajo upravljanje v podjetjih in ustanovah, v kar so vključena tudi vprašanja, ki zadevajo izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev, kakor tudi uporabo sredstev podjetja, ki so namenjena za razvoj proizvodnje, socialno-kulturnih dejavnosti in za materialno stimulacijo. Delovni kolektivi imajo pravico, da izberejo kandidate za soviete ljudskih deputatov, da sodelujejo pri organiziranju in izvajanju volitev v soviete; da dobijo poročilo o delu deputatov sovjetov, kakor tudi poročilo izvršilnih organov sovjetov; da volijo porotnike okrožnih (mestnih) sodišč; da prek svojih predstavnikov sodelujejo v civilnih in kazenskih sodnih sporih. Poleg tega je delovnim kolektivom dana naloga, da razvijajo socialistično tekmovalnost, pospešujejo proizvodnjo, krepijo delovno disciplino, izobražujejo člane delovnih kolektivov in skrbijo za kulturno in politično raven svojih članov.

Vidimo torej, da je ustava opredelila status delovnih kolektivov le v zelo splošnih formulacijah. Pozornost opazovalcev so pritegnile predvsem tiste, ki govorijo o možnostih delovnih kolektivov, da ne samo sodelujejo pri »obravnavanju« posameznih vprašanj, temveč tudi pri njih reševanju. Res je sicer težko ugotoviti, kaj so njihove pravice, kaj pa dolžnosti. Mišljenja sovjetskih pravnikov o tem so bila, po sprejetju Ustave, deljena. Nekateri so trdili, da so pravice delovnih kolektivov hkrati tudi njihove dolžnosti, medtem, ko so drugi opozarjali, da mora obstajati jasna meja med pravicami (kot *možnostmi*, da se nekaj stori) in dolžnostmi (kot nujnostjo, da se to stori) in da istovetenje pravic in dolžnosti pelje v zmedo in mrtvi učinkovitost delovnih kolektivov.<sup>2</sup> Te pripombe niso brez pomena, ker tudi v zakonu o delovnih kolektivih ni jasne meje med pravicami in dolžnostmi.

Po sprejetju ustave (1977) pa do objave osnutka zakona (april 1983) je potekala, v glavnem v strokovni literaturi, razprava o tem, kako bi bilo mogoče prevesti ustavna določila v prihodnji zakon o delovnih kolektivih. Intencije ustave, da bi delovni kolektivi lahko sodelovali ne samo pri obravnavanju, ampak tudi pri reševanju številnih vprašanj iz življenja in dela podjetja, so napeljele nekatere udeležence razprave k predlogu o

<sup>2</sup> Glej V. A. Maslennikov, Konstitucionnyj status trudovoga kolektiva v SSSR. – Prispevek na Drugem jugoslovansko-sovjetskem simpoziju na temo »Status delovnega kolektiva v političnem sistemu socializma«, Beograd, oktober 1981.

spremembi obstoječih posvetovalnih pravic v pravice odločanja, kar bi, po njihovem mnenju, precej povečalo vlogo delovnih kolektivov. Omenimo samo nekatere predloge:

- dati organom delovnega kolektiva (skupnemu sestanku, proizvodni konferenci) ne samo posvetovalne pravice, temveč tudi pravice odločanja, tj. pravice, da sprejemajo obvezne, imperativne odločitve o vprašanih upravljanja podjetja;

- proizvodne konference spremeniti v integralni organ kolektiva (delavski svet ali komite delovnega kolektiva);

- razširiti krog voljenega (in ne imenovanega) vodilnega gospodarskega kadra;

- uveljaviti načelo, da se o vseh odločitvah, ki so pomembne za dejavnost podjetja, predhodno razpravlja na sestankih delovnega kolektiva;

- razširiti število predstavnikov delovnega kolektiva v organih gospodarskega upravljanja.<sup>3</sup>

Ko je bil aprila 1983 objavljen osnutek zakona, se je pokazalo, da večina teh predlogov ni bila sprejeta, kar je pravzaprav razumljivo, kajti če bi jih sprejeli, bi postalo vprašljivo načelo »jedinonačalija«, tj. načelo neizpodbitnosti osebnega vodenja, pravica samostojnega odločanja direktorja.<sup>4</sup> V dvomesečni razpravi o osnutku je bilo danih mnogo predlogov za izboljšanje posameznih formulacij, nakar je bil zakon sprejet.

### *Vsebina in značaj pravic in dolžnosti delovnih kolektivov*

Po zakonu je delovni kolektiv temeljna celica socialistične družbe, združenje vseh zaposlenih oseb, bodisi, da nastopajo kot posamezniki ali člani družbenopolitičnih organizacij, ali kot delavci tovarniške administracije. Partijska organizacija delovnega kolektiva je njegovo politično jedro, delovni kolektiv uresničuje svoje funkcije pod njenim vodstvom.

Iz samega naslova zakona bi bilo mogoče sklepati, da je njegov namen povečati vlogo delovnih kolektivov v upravljanju s podjetji, ustanovami in organizacijami. S tem v zvezi se postavlja vprašanje, kako se bo to uresničilo. Vsebinsko povečanje vloge delovnih kolektivov na ravni podjetij in ustanov, pa tudi v družbi nasploh, bi bilo mogoče doseči tako, da bi tem kolektivom dali nove pravice, spremenili obstoječe pravice predlaganja, svetovanja, pravice odločanja in sicer na ključnih področjih dejavnosti podjetja in ustanove ter družbenega življenja sploh. To bi neizogibno pripeljalo do zožitve sfere odločanja tovarniške administracije in državnih organov, kar pa vsekakor presega okvire izpopolnjevanja obstoječega sistema upravljanja.

<sup>3</sup> »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, 1978, št. 4; 1978, št. 1; 1980, št. 1; 1981, št. 5, 8.

<sup>4</sup> Vprašanje spreminjanja posvetovalnih pravic v pravice odločanja kot močnega stimulansa za prizadevnost delavcev v upravljanju, je že l. 1968 postavljial B. V. Rakitskij v študiji »Formy hojzajstvenogo rukovodstva predprihatijem«, Moskva 1968, str. 198.

Ko je govor o vsebini pravic delovnih ljudi v upravljanju, in zakona ne sledi, da se bo položaj delovnega kolektiva v sistemu državnega upravljanja bistveno spremenil. To je mogoče ugotoviti na podlagi nekoliko dejstev. *Prvič*, večina novih pravic, ki jih dobijo delovni kolektivi, je posvetovalnega značaja, kar se kaže v formulacijah »razpravlja«, »daje predloge«, »sodeluje v pripravi«, »posluša poročila«, »začne postopek« ipd. Bistveno manj je novih pravic odločanja delovnih kolektivov, pa še te se v glavnem nanašajo na reševanje vprašanj delovne discipline ter socialnega in delovnega varstva. *Drugič*, večino pravic delovnih kolektivov (naj gre za nove ali obstoječe, posvetovalne, paritetne ali pravice odločanja) so vsebovali že prejšnji zakonski akti, najpogosteje kot delegirane pravice sindikata, ki posreduje funkcije delovnega kolektiva. Na primer, sindikati so posredovali funkcijo delovnega kolektiva pri sklepanju kolektivnih pogodb, obravnavanju gospodarskih planov, načrtov gospodarske izgradnje, itn. Na področju proizvodnje so isto vlogo opravljale proizvodne konference. Kadar je torej govor o vsebini pravic delovnih kolektivov, je v večini primerov govor o že obstoječih pravicah in polnomočjih. *Tretjič*, kadar gre za pravice delovnih kolektivov je treba reči, da te samo po sebi niso niti nove niti neznane v mnogih drugih socialističnih državah, mnoge pa so sploh že davna socialna pridobitev delovne zakonodaje in participacije v nekaterih kapitalističnih državah.

Ko pa gre za vprašanje oblik uresničevanja pravic delovnega kolektiva, v tem zakon prinaša mnogo novosti. Njih smisel je v tem, da se pomembno število pravic delovnega kolektiva poslej ne uresničuje samo s posredovalno vlogo sindikata (čeprav se mnoge še naprej tako), temveč tudi neposredno, prek sestankov in konferenc delovnega kolektiva, ki se morajo sklicati po potrebi, najmanj pa dvakrat letno, da obravnavajo in rešujejo pomembna vprašanja. Celo več, nekatere odločitve bo tovarniška administracija v prihodnje lahko polnoveljavno sprejela samo na podlagi vnapijnjega soglasja ali poznejše sankcije delovnega kolektiva.

S tem pa se vendarle ni bistveno spremenilo razmerje med tovarniško administracijo, sindikatom in delovnim kolektivom. Pravice administracije in direktorja se s tem zakonom praktično niso zmanjšale, pravice sindikata pa se niso povečale. Najpogosteje gre za nov način uresničevanja že obstoječih posredniških organov delovnega kolektiva (sindikalnega odbora, proizvodne konference), ki se bodo poslej organizirali z bolj neposrednim animiranjem celotnega delovnega kolektiva. Bojazen tovarniške administracije, da bo novi zakon omejil učinkovitost načela »jedino-načalija«, je bila neutemeljena, prav kakor tudi bojazen sindikalnih funkcionarjev, da bodo s tem aktom okrnjene pravice tovarniških (krajevnih) sindikalnih odborov.<sup>5</sup> Delovni kolektivi nimajo svojega vodstvenega organa, ampak to funkcijo med dvema sestankoma delovnih kolektivov

<sup>5</sup> A. I. Cepin, Trudovoj kolektiv kak ob'ekt trudovoga prava. ~ »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, 1981, št. 8, str. 51-54.

opravljajo tovarniška uprava ter družbene in partijske organizacije, posredno (prek svojih organov) ali neposredno.

### *Polnomočja delovnih kolektivov*

Polnomočja delovnih kolektivov so navedena v poglavju I. (čl. 3, 4 in 5 zakona), kjer je govor o pravicah delovnega kolektiva glede na organe državne oblasti in v poglavju II. (čl. 6 do 18), kjer je govor o uresničevanju polnomočja delovnih kolektivov v upravljanju s podjetji, ustanovami in organizacijami. Poglavje IV. obravnava oblike tega sodelovanja, v poglavju V. pa so dane prehodne določbe.

Kako je urejen odnos delovnih kolektivov do organov oblasti? Tako, da »obravnavajo vprašanja državne, gospodarske in socialno-kulturne graditve« – in sicer tista, ki jim jih v obravnavo dajo organi oblasti. O teh in o drugih vprašanjih, ki zadevajo socialni in ekonomski razvoj določenega območja lokalnega sovjeta, dajejo delovni kolektivi svoje predloge. Organi oblasti upoštevajo mišljenje in predloge delovnih kolektivov, ki zadevajo dejavnost teh podjetij, ustanov in organizacij. Drugi vidik sodelovanja oblasti in kolektivov je v tem, da delovni kolektivi pred sprejetjem zakona in odločitev, ki se tičejo interesov delovnih kolektivov, obravnavajo osnutke teh zakonov in uredb, in o njih dajejo mnenja in predloge. Poleg tega imajo delovni kolektivi pravico, da predlagajo kandidate za poslance sovjeta, za ljudske sodnike rajonskih (mestnih) sodišč, da volijo in odpokličejo sodnike porotnike. Imajo tudi pravico, da poslušajo poročilo izvršilnih organov lokalnih sovjetov. Zakon ne dopušča nikakršnega dvoma glede odnosov med delovnimi kolektivi in organi državne oblasti: »Organi državne oblasti in uprave, v skladu z Ustavo ZSSR in sovjetskimi zakoni, uresničujejo, v okviru svoje pristojnosti in na podlagi demokratičnega centralizma, državno vodenje dejavnosti delovnega kolektiva« (poglavje I., čl. 3, podčrtal P. D.).

Najobsežnejši del zakona tvori II. poglavje, ki ureja delo delovnega kolektiva znotraj delovne organizacije. Praktično ni vprašanja, pri katerega obravnavanju ali reševanju ne bi sodeloval delovni kolektiv. To so naslednja temeljna področja: planiranje, sklepanje kolektivnih pogodb, varstvo socialistične lastnine, delovna disciplina, razvoj znanosti in tehnike, normiranje in nagrajevanje, razvoj znanosti in tehnike, normiranje in nagrajevanje, razvoj tekmovalnosti, rast kvalifikacijske ravni in nagrajevanje, razvoj tekmovalnosti, rast kvalifikacijske ravni in razporejanje kadrov, uporaba skladov ekonomske stimulacije, socialnokulturni in stanovanjski pogoji delavcev, komunistično vzgajanje in izpopolnjevanje sistema proizvodnih brigad.

Polnomočja delovnega kolektiva so v tem oddelku različno formulirana, kar je odvisno od stopnje pravne kompetentnosti in oblik njihovega uresničevanja. Vsa polnomočja bi bilo mogoče razvrstiti v sedem skupin:

| Oblika polnomočja                                     | Število |
|-------------------------------------------------------|---------|
| 1 Sodelujejo v obravnavi in razpravi, dajejo predloge | 28      |
| 2 Sodelujejo pri odločanju in realizaciji sklepov     | 12      |
| 3 Sprejemajo sklepe                                   | 16      |
| 4 Nadzorujejo delo administracije                     | 3       |
| 5 Poslušajo poročila o delu organov                   | 6       |
| 6 Sprožijo postopek za zamenjavo in kaznovanje        | 6       |
| 7 Skrbijo, podpirajo, prispevajo                      | 4       |

Iz tega kvantitativnega pregleda značaja posameznih polnomočij vidimo, da se največje število (*prva skupina*) nanaša na pripravljalno fazo sprejemanja sklepov. Tu se pravice delovnih kolektivov kažejo v tem, da delovni kolektiv obravnava neko vprašanje in o njem da predlog. O tem vprašanju kolektiv ne sprejema sklepa, odločitve, temveč daje predlog, sugestijo, ki nima pravnega učinka na prihodnje sprejemanje sklepa s strani državnega organa, temveč le naravo moralnega sporočila in priporočila. Edini učinek teh priporočil je v tem, da je pristojni organ (tovarniška uprava, izvršilni organ sovjeta, sindikat) dolžan obvestiti delovni kolektiv o usodi danih predlogov – in sicer v enem mesecu. Zakon ne določa, da bi to morali storiti pred sprejetjem sklepa. Ta polnomočja bi lahko označili kot posvetovalna. Med njimi so tudi nekatera temeljna vprašanja dela podjetja (izdelava in obravnava perspektivnih in kratkoročnih planov dela podjetja, uporaba notranjih rezerv, uporaba znanstvenih dosežkov, povečanje produktivnosti dela, izpopolnjevanje normiranja in nagrajevanja in drugo).

Drugo in tretjo skupino tvorijo polnomočja delovnega kolektiva, ko ne sodeluje samo v pripravi, temveč tudi v sprejemanju sklepov, posredno ali neposredno.

V *drugi skupini* so razvrščena polnomočja delovnega kolektiva, na podlagi katerih participira pri odločanju. V teh primerih odločitev sprejme tovarniška uprava ali drug državni organ, vendar ob sodelovanju kolektiva (potrjevanje sklepov, sodelovanje predstnikov pri sprejemanju sklepov ipd.). V primeru, da kolektiv ne soglaša s sprejetim sklepom, arbitrirajo višji državni in sindikalni organi. Tu gre za paritetne pravice delovnih kolektivov.

Zanimiva je *tretja skupina* polnomočij, na podlagi katerih delovni kolektivi sprejemajo odločitve samostojno in so potem »obvezne za člane kolektiva in člane administracije« (poglavje III., čl. 21). Tako lahko delovni kolektiv samostojno odloča o sprejemanju dodatnih planov proizvodnje, o ukrepih za povečanje produktivnosti dela, o podpisu kolektivne pogodbe, o pravilih notranjega reda v podjetju, o dopolnilnih beneficijah za posamezne delavce ali kategorije iz računa obstoječih sredstev, o ukinitvi disciplinske kazni (ukora) pred določenim rokom, o pogojih socialističnega tekmovanja, o proračunih skladov za spodbujanje

delavnosti, o sprejemanju kompleksnih ukrepov za varstvo pri delu, o planih socialno-kulturnih dejavnosti in stanovanjske graditve, o dajanju soglasja za izvolitev ali zamenjavo brigadirjev, o izvolitvi sveta brigade.

*Četrto in peto skupino tvorijo tista polnomočja delovnih kolektivov, na podlagi katerih je mogoče opravljati nadzor nad izvrševanjem sklepov. Delovni kolektiv to počne prek svojih organov (sindikato) ali pa je obveščen o stanju v posameznih področjih dejavnosti podjetja. Te funkcije nimajo pravnega učinka na ravnanje administracije. Sam akt informiranja kolektiva o delu posameznih organov ne vpliva neposredno na uresničevanje že sprejetih sklepov, lahko pa spodbudi kolektiv, da sprejme dodatne ukrepe v okviru pravic, s katerimi razpolaga. Gre torej za nadzorne funkcije kolektiva.*

Iz zakona je videti, da niso bili upoštevani predlogi o razširitvi kroga odgovornih voljenih vodstvenih delavcev. Kolektiv ima pravico, da imenuje in zamenjuje samo brigadirje, v šestih primerih pa mu je dana pravica, da sproži postopek klicanja na odgovornost (*šesta skupina*) posameznih oseb zaradi kršitve delovnih predpisov, spreminjanja vrstnega reda na stanovanjski rang listi, zaradi izmečka v proizvodnji, povzročene materialne škode podjetju, kršenja pravil varnosti pri delu in podobno. V teh primerih lahko delovni kolektivi sprožijo postopek, končno odločitev pa sprejme pristojni organ, upoštevajoč pobudo delovnega kolektiva.

In končno, zadnjo skupino (*sedmo*) tvorijo tista polnomočja delovnih kolektivov, ki so izražena v abstraktnih formulacijah »skrbi za«, »zavzema se za«, »prispeva k« in podobno. Tu ne gre za pravice, temveč bolj za obveznosti delovnih kolektivov, predvsem moralne obveznosti.

Če bi polnomočja delovnih kolektivov razvrstili po stopnji njihovih pravnih kompetenc in glede na to, če imajo kakšen pravni učinek na tovarniško administracijo in državne organe, ter kakšen je ta učinek, bi dobili naslednjo podobo:

| Kategorija polnomočja         | Pravni učinek na administracijo                                               | Število polnomočij |
|-------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| 1 Svetovalno-nadzorne pravice | Sklep sprejme administracija, o predlogih obvesti kolektiv                    | 43                 |
| 2 Pravice odločanja           | Sklep sprejme kolektiv                                                        | 16                 |
| 3 Paritetne pravice           | Sklep sprejme administracija s sodelovanjem (sankcijo, potrditvijo) kolektiva | 12                 |
| 4 Moralne dolžnosti (pravice) | —                                                                             | 4                  |

Iz tega pregleda vidimo, da v največjem številu primerov (55) administracija odloča o obravnavanih vprašanjih, ki so v pristojnosti delovnih kolektivov in sicer najpogosteje samostojno (43) in z obveznostjo, da obvesti kolektiv o usodi predlogov, ki jih je dal v zvezi z obravnavanim vprašanjem (sklepom) ali pa z obveznostjo, da o sprejetem sklepu pridobijo soglasje delovnega kolektiva ali zagotovijo sodelovanje njegovega predstavnika pri sprejemanju sklepa (12). V zvezi z moralnimi dolžnostmi delovnega kolektiva (4) administracija nima nikakršnih pravnih dolžnosti.

### *Delovni kolektivi – gibalno upravljalnega mehanizma*

Delovni kolektivi so prvič v zgodovini ZSSR uvedeni na podlagi ustave kot konstitutivni del političnega sistema. Novi zakon pomeni izpopolnitev ustavnih določb o vlogi in perspektivi delovnih kolektivov v sistemu socialistične demokracije. To dejstvo ni brez družbenega in političnega pomena.

Razlogi za sprejem zakona očitno niso samo formalne narave (usklajevanje veljavne zakonodaje z ustavnimi določbami). Ni mogoče zanemariti nekaterih novih poudarkov v zadnjih dveh letih, ki opozarjajo na potrebo po učinkovitejšem gospodarjenju in hitrejši demokratizaciji sovjetske družbe, ki naj bi pomenili poskus razreševanja nekaterih protislovij med produktivnimi silami in družbenimi odnosi, o katerih odkrito govorijo. Kot je znano, je prejšnja teoretska teza o »zrelem socializmu« kot neposrednem predpogoj za komunizma v zadnjem času dodelana z novimi, bolj realističnimi razlagami: ta faza socializma bo trajala mnogo dlje kot se je domnevalo. Na te teoretske vidike se navezuje tudi praktična potreba po preseganju mnogih težav v delovanju sistema upravljanja. V zadnjih letih je prišlo do zmanjševanja ritma rasti industrijske proizvodnje in država se sooča s številnimi težavami pri vzpostavljanju stabilnega gospodarstva. Prizadevajo si za uresničitev državnih planov, izjemno pozornost pa namenja vzpostavljanju delovne in ekonomske discipline. Uvedba institucije delovnega kolektiva bi morala odigrati pomembno vlogo pri mobilizaciji množic za izvrševanje gospodarskih načrtov. Tudi nekateri dogodki in pretresi v drugih socialističnih državah niso ostali brez odmeva. V času znanih poljskih dogodkov so v ZSSR zlasti poudarjali demokratični značaj sovjetske družbe in obsežne pravice sovjetskih sindikatov, s pripombo, da le-te še zdaleč niso dovolj izkoriščene, pa tudi z dodatno pripombo, da sindikati v sovjetskem sistemu nikoli ne bodo enakopravni partner partije in njihovo delovanje ne more biti v neskladju z državnim interesom.

V kontekstu teh dejstev bi lahko iskali tudi razloge za sprejetje Zakona o delovnih kolektivih in mesto, ki jim je namenjeno v sovjetski družbi. Uvedba delovnih kolektivov kot ustavnopravne kategorije ne more pomeniti vsebinskega premika v teoretični koncepciji politične orga-

nizacije družbe, ki se mora uresničevati v sedanjem in naslednjem obdobju. Institucija delovnega kolektiva ne postavlja pod vprašaj modela državne, centralizirane družbene ureditve, v kateri se bistvena vprašanja še naprej rešujejo v okviru državne regulative. Ta model je utemeljen na upravljanju z družbo na podlagi demokratičnega centralizma, ki se, po veljavnih razlagah, zvaža na načelo »jedinonačalija«, ki je izpopolnjeno in izboljšano z družbeno pobudo od spodaj.

Takšen sistem se nenehno sooča s krizo vsebine in oblike strukturnih delov, ki je posledica nakopičenih protislovij. Krizo v delovanju sistema »jedinonačalija« poskušajo reševati z delnimi spremembami modela, z njegovim »izpopolnjevanjem«. Krizo družbene pobude prikrivajo z nenehnimi pozivi za večje angažiranje širokih delavskih slojev, ki so bolj objekt kot subjekt upravljalске politike. Pri tem izhajajo iz trdnega prepričanja, da sistema upravljanja ni treba spreminjati v smeri prerazdelitve upravljalških funkcij, temveč da je treba izpopolnjevati transmisijski koncept, po katerem so družbene organizacije in njihovi organi (in zdaj tudi delovni kolektivi) realizatorji državnih odločitev, pa tudi dejavnik svetovalnega družbenega vpliva v postopku pripravljanja sklepov, nadzora nad njihovim izvajanjem in včasih tudi udeleženec v odločanju. Nadaljnjih sprememb potemtakem ni mogoče pričakovati v obliki spektakularnih premikov, temveč bolj v obliki družbenoekonomskega eksperimenta, ki ima omejene razsežnosti.

V sistemu transmisijskega mehanizma bodo delovni kolektivi nedvomno zasedli pomembno mesto kot važen člen med državnim upravnim aparatom in delavskimi množicami, ko delujejo v funkciji izpolnjevanja njihovih obveznosti, pa tudi kot njihov posvetovalni partner, korektiv in zavest. Družbena pobuda mnogomilijonskih delovnih kolektivov in njihov angažma bi morala potrditi praktično izpopolnjevanje principa »jedinonačalije« in demokratizacijo sovjetske družbe v skladu z ohranjanjem nevprašljivosti tega načela. Delovanje delovnih kolektivov bo v središču javne pozornosti tudi zato, ker se morajo potrjevati v praksi in sicer, – po tolmačenju sovjetske politične teorije – ne samo kot temeljne celice gospodarskega, temveč tudi političnega mehanizma in kot take tudi kot pomemben dejavnik demokratizacije družbenih odnosov.

BOJAN GROBOVŠEK

# Evropa brez blokov je edina perspektiva

(pogovor z Zdenekom Mlynařom<sup>1</sup>)

B. G.: Tovariš Mlynař, v Perugiji sva opazovalca 3. konvencije END<sup>2</sup> (European Nuclear Disarmament) ali z drugimi besedami 3. shoda neodvisnih mirovnihi gibanj praktično vsega sveta. Prvo vprašanje se zato lahko samo glasi, kako presojate predvsem evropsko mirovno gibanje v t.i. postdeployment obdobju, t.j. potem, ko so ponekod po zahodni Evropi že začeli postavljati Pershing II in manevrirne rakete? Se vam zdi, da bo gibanje zaradi tega izgubilo zagon?

Z. M.: Da, v vrstah mirovnega gibanja je bilo v zadnjih mesecih opaziti zmedenost zaradi bodoče usmeritve. Kot ste rekli, rakete so sedaj tu in zastavlja se vprašanje, kam in kako usmeriti svoja prizadevanja, ko osnovni neposredni integralni dejavnik, t. j. rakete in raketno vprašanje, nimajo več iste teže kot prej. Jedro vprašanja oziroma odgovora na vprašanje o bodočnosti mirovnega gibanja pa je ravno ugotovitev, da je bilo raketno vprašanje sicer zelo pomemben integrativni dejavnik, vzroki za množičnost »gibanja« pa so globlji. Poenostavljeno povedano bi rekli, da gibanje kaže na nezadovoljstvo predvsem mladih s posledicami kapitalističnega reprodukcijskega sistema v razvitih državah Zahoda. To nezadovoljstvo je različno in se izraža bodisi kot ekološko gibanje, feministično gibanje, mirovno oziroma protiraketno gibanje, zadnje pa je bilo v določenem obdobju nasploh zelo močno in vprašanje raket je emocionalno zelo učinkovito.

<sup>1</sup> Zdenek Mlynař, do leta 1968 sekretar CK KP Češkoslovaške in član prezidija CK KPČ, sodi med osrednje osebnosti »praške pomladi«. Po sovjetski invaziji je Mlynař izgubil svoje funkcije, 1977 pa je bil med podpisniki Charte 77. Od junija 1977 živi v emigraciji na Dunaju, kjer je zaposlen kot raziskovalec v Avstrijskem Inštitutu za mednarodne odnose v Laxenburgu. Sicer pa je med izdajatelji revije Listy, ki zastopa evrokomunistično usmeritev in sodi med predstavnike Charte 77 v tujini.

<sup>2</sup> 3. konvencija END (European Nuclear Disarmament – Jedrska razorožitev v Evropi) je bila od 17. do 21. julija v Perugiji. END je zbirna organizacija mirovnihi skupin in organizacij, ki so se odzvale apelu Russellove organizacije leta 1980, ki je bil uperjen proti jedrskemu oboroževanju na Zahodu in Vzhodu. Priprave na 3. konvencijo je vodil Mednarodni komite za zvezo, ki ima sedež v Bruslju. 3. konvencije se je udeležilo približno 1200 članov mirovnihi organizacij z vsega sveta.

No, sedaj ko so rakete Pershing II in manevrirane rakete že začeli nameščati, so vzroki za omenjeno nezadovoljstvo še vedno tu. Emocionalna akcija se je zato začela umikati vse globlji razpravi in analizi vzroka, zakaj se povečujejo stroški za oboroževanje, zakaj narašča nevarnost izbruha svetovnega konflikta opd. Gibanje se zaradi tega politizira.

B. G.: Ali pomeni po vaše politizacija tudi institucionalizacijo gibanja? Nasploh je slišati v zadnjem času precej namigov, češ da postaja gibanje skorajda podružnica nekaterih socialnodemokratskih strank, konkretno recimo SPD.

Z. M.: Naj začnem odgovarjati na vprašanje o institucionalizaciji v pomenu, da postaja gibanje nekakšna podružnica nekaterih etabliranih ustanov, t. j. strank.

Ne, menim, da to ni res. Gibanje je ohranilo svojo avtonomijo, kar se mi zdi povsem prav, saj mora obdržati svojo funkcijo, da deluje med drugim tudi kot skupina pritiska v etabliranih organizacijah ter nanje. Če pa hoče to funkcijo uresničevati in vplivati na stranke, mora z njimi voditi dialog, ne pa jih že načeloma zavračati kot partnerje v dialogu. Stvari so se v zadnjem obdobju res spremenile in veliko predstavnikov in članov gibanja je danes bolj pripravljenih na dialog z nekaterimi strankami. Zavzemajo stališče, da pač ne škodi, če povedo svoje tudi nekateri predstavniki strank. Hkrati pa seveda ne smemo pozabiti, da je marsikatera stranka, konkretno SPD, spremenila svoje stališče do raketnega vprašanja in do mirovnega gibanja.

S tem se mi zdi, da sem deloma odgovoril tudi na vprašanje o institucionalizaciji gibanja. Povsem konkretno pa mislim, da bi moralo gibanje začeti tudi zastavljati vprašanja, povezana z zunanjo politiko posameznih evropskih držav ter mednarodnimi odnosi.

B. G.: Katera naj bi bila ta vprašanja ter zahteve?

Z. M.: Povsem logično se mi zdi, da bi moralo gibanje še veliko več pozornosti nameniti Tretjemu svetu<sup>3</sup> in blokovski razdelitvi sveta, še prav posebno pa Evrope. Usmeritev k blokovski razdelitvi Evrope, blokovstvu in logiki blokov se mi zdi konkretno v tem trenutku najpomembnejša naloga gibanja. Tokrat je bilo v Perugiji o tem precej razprav, vsekakor pa precej več kot denimo pred dvema letoma<sup>4</sup> ali pa pred letom dni<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> Problematika Tretjega sveta je bila v Perugiji prisotna še vedno bolj posredno, predvsem v analizah in ugotovitvah o militarizaciji Tretjega sveta ter ekonomskih učinkih izvoza orožja iz Prvega in Drugega v Tretji svet. Precejšen poudarek je bil med drugim na pomembnosti solidarnosti z deželami, ki so žrtve imperialistične agresije, ter na narodnoosvobodilnih gibanjih.

<sup>4,5</sup> 1. konvencija END je potekala julija 1982 v Bruslju, 2. pa maja 1983 v Berlinu. O vsebinskih razlikah in posebnostih vseh treh konvencij glej Bogdan Osolnik: Od raket k celoviti strategiji boja za mir, Naši Razgledi, 10. avgust 1984.

B G: Usmeritev k blokovski razdelitvi Evrope naj bi torej bila po vaše prednostna naloga zahodnoevropskega mirovnega gibanja. Kako pomembno pa je to za blokovsko vezane države Vzhodne Evrope? ... Sodeč po pozornosti, ki jo mirovnemu gibanju in 3. konvenciji END posveča revija Listy, in precejšnjemu številu osebnosti<sup>6</sup> iz držav Vzhodne Evrope, ki sedaj živijo na Zahodu, bi skorajda lahko sklepali, da je to za vas zelo pomembno vprašanje.

Z. M.: Seveda je pomembno. Kako je pomembno, pa naj na kratko pojasnim z ugotovitvijo, da je ukinitve blokovske razdelitve Evrope za blokovsko vezane države Vzhodne Evrope sploh edina perspektiva. Sicer pa je bilo »raketno vprašanje« v Vzhodni Evropi »novum«, ki ga po mojem ne bo tako lahko izbrisati. Pri tem pa ne mislim toliko na neko neuradno mirovno gibanje ali – če hočete – opozicijo, do česar je marsikje v Vzhodni Evropi – nekje bolj, nekje manj – prišlo. Ne, tisto, kar je najbolj pomembno, je dejstvo, da je raketno vprašanje zdramilo ljudi iz apatije in resignacije, ki sta bili žal v zadnjem obdobju tako značilni za blokovsko vezane države Vzhodne Evrope. Povprečen državljani Češkoslovaške je npr. dobesedno bežal od političnih problemov in se – metaforično povedano ob koncu tedna apatično in resignirano zapiral v svojo počitniško hišico. No, »raketno vprašanje« oziroma še posebno napoved sovjetskih protiukrepov, t. j. napoved, da bo SZ namestila rakete tudi v NDR ter na Češkoslovaškem, če NATO ne prekliče sklepa o namestitvi pershingov II in manevrirnih raket, je bila dejansko dokajšen šok. Povprečnega državljana je bilo »strah«, pri tem pa ne govorim na pamet in ne ugibam, saj smo vendarle seznanjeni s tem, kar se dogaja na »drugi strani«. Pri tem naj povem, da je ta »strah« sedaj, ko posameznik ugotavlja, da kljub namestitvi raket ni prišlo do svetovnega konflikta, nekoliko popustil. Vendar pa je zdramilni učinek še vedno prisoten, raketno vprašanje in omenjeni zdramilni učinek pa moramo seveda še povezati z nadaljnjimi premiki in spremembami, do katerih prihaja in bo še prihajalo v blokovsko vezanih državah Vzhodne Evrope.

B. G.: Kam sodi torej po vašem mnenju dejstvo, da so tokrat v Perugiji, t. j. na tretji konvenciji END, prvič sodelovale delegacije uradnih mirovnih organizacij blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope.<sup>7</sup> Že ob objavi, da so jih organizatorji letos povabili,

<sup>6</sup> Najmočnejša skupina osebnosti iz Vzhodne Evrope, ki sedaj živijo na Zahodu, ki je prisostvovala 3. konvenciji END v Perugiji, je bila skupina predstavnikov Charte 77 in revije Listy, t. j. Jiří Pelikan, Zdeněk Mlynář, Zdeněk Hajzlér, Zdena Tomin, Jan Kavan idr. Relativno številna je bila tudi skupina nekdanjih predstavnikov neuradnega mirovnega gibanja iz NDR, ki jo je vodil Roland Jahn, in pa predstavnikov poljskega KOS (Komite za družbeno samozaščito), ki ga je vodil Wlodek Goldkorn.

<sup>7,12</sup> Delegacije uradnih mirovnih organizacij blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope so tokrat v Perugiji prvič sodelovale na konvenciji END. Razlog, da niso sodelovale že v preteklosti, je predvsem njihovo načelno nestrinjanje z nekaterimi najpomembnejšimi točkami apela END oziroma Rusellove fundacije, ki med drugim izrecno poudarja, da END

je bilo slišati precej polemik. Ko pa je prvi dan konvencije postalo jasno, da so oblasti vzhodnoevropskih držav onemogočile prihod večini predstavnikov neodvisnega mirovnega gibanja<sup>8</sup> iz blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope, ki so jih bili organizatorji srečanja v Perugiji sicer izrecno povabili, pa so nekateri predstavniki zahodnega mirovnega gibanja demonstrirali<sup>9</sup>. To je že prvi dan povzročilo napetost in celotna razprava je še posebno v sredstvih javnega obveščanja dobila zaradi tega primesi, ki so značilne za brezplodno in neskončno očitane na osi Vzhod-Zahod.

Z. M.: Načeloma menim, da je vsaka demonstracija moralna podpora in akt solidarnosti z žrtvijo ali žrtvami preganjanja. Obenem pa drži, da ni vseeno, kdaj, kako in kje so demonstracije. Organizatorji konvencije v Perugiji so pač menili, da je bila demonstracija spektakularna in ob nepravem času.<sup>10</sup> Zaradi tega je npr. sovjetska delegacija zagrozila, da bo odšla, nekateri mediji, ki prej iščejo senzacijo kot pa vsebino, pa so skorajda celotno poročanje o konvenciji zožili na vprašanje svoboščin na Vzhodu, čeprav so mirovniki v Perugiji protestirali tudi proti nekaterim »zahodnim« vladam<sup>11</sup> ...

B. G.: Se torej strinjate s tistimi, ki so menili, da je bilo povabilo uradnim vzhodnim mirovnim organizacijam napaka oziroma da zahodno mirovno gibanje načeloma ne bi smelo sploh imeti stikov z uradnimi organizacijami na Vzhodu?

Z. M.: Ne, ne strinjam se s takšnim mnenjem. Dialoga načeloma ne bi smeli in ne smemo zavračati, saj ne glede na to kako pomembni so posamezniki oziroma kako pomembno je biti solidaren z žrtvami preganjanja, pa gre za mir v celoti, z našega vidika pa še posebej za usodo in interese vseh narodov Vzhodne Evrope, ne pa samo nekaterih posameznikov.

Sicer pa je bilo jasno, da bodo prišli predstavniki uradnih mirovnih organizacij iz Vzhodne Evrope<sup>12</sup> v Perugijo, t. j. na prvo konvencijo

---

ne sme postati organizacija, ki bi uveljavljala bodisi interese Vzhoda ali Zahoda, in da sta za atomsko grožnjo kriva NATO in Varšavski pakt. Organizatorji pa so letos povabili predstavnike uradnih mirovnih organizacij iz Vzhodne Evrope zaradi potrebe po dialogu, uradne mirovne organizacije iz Vzhodne Evrope pa so – razen Sveta za mir Češkoslovaške ter Sveta za mir NDR – povabilo sprejele zaradi nove situacije pri »raketnem vprašanju«, t. j. zaradi začetka postavljanja pershingov II in manevrirnih raket.

Sicer pa je bilo v Perugiji približno 60 predstavnikov uradnih mirovnih organizacij Vzhodne Evrope (SZ, Poljska, Bolgarija, Madžarska, Romunija), od tega kar 25 predstavnikov iz SZ.

<sup>8</sup> Organizatorji konvencije v Perugiji so izrecno povabili 59 predstavnikov neuradnih mirovnih gibanj iz blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope, prišli pa so le nekateri madžarski predstavniki, glej op. 14, 15.

<sup>9,10</sup> Skupina mirovnikov je s simbolično zavezanimi usti za krajši čas zasedla govorniški oder kmalu po uradnem začetku 3. konvencije END ter s plakati protestirala, ker niso prišli predstavniki neuradnih mirovnih gibanj iz blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope.

<sup>11</sup> Praktično isti mirovniki so protestirali proti izraelskim in turškim oblastem, ki niso dovolile, da bi v Perugijo prišli nekateri predstavniki na zasedenih območjih živečih Palestincev ter turški predstavniki mirovnega gibanja, čeprav so jih organizatorji prav tako povabili.

END, da bi zastopali znana uradna stališča, da je za ogrožanje miru kriv samo pakt NATO in da so zaradi tega odgovorne za izboljšanje odnosov v mednarodni skupnosti članice pakta NATO.

Kot je bilo pričakovati, se je to v Perugiji zgodilo, zato pa so ti predstavniki uradnih mirovnih gibanj Vzhodne Evrope morali ugotoviti, da se velika večina prisotnih zahodnih mirovnikov ne strinja z mnogimi njihovimi argumenti. Še več: predstavniki uradnih mirovnih gibanj Vzhodne Evrope so v Perugiji morali prisluhnuti mnogim očitkom zaradi politike blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope. Najpomembnejše pa je dejstvo, da so te očitke izrekli zahodni mirovniki, ki so sicer prav tako večinoma zelo kritični do NATA, sedanje politike ZDA in – če hočemo – do kapitalizma ...

B. G.: Kako so učinkovali ti očitki? Kot smo namreč lahko videli in slišali v Perugiji je npr. sovjetska delegacija ponavadi ostro reagirala nanje.

Z. M.: Za ostre reakcije so značilna reakcija sovjetskih delegacij, potem ko jim postane jasno, da njihovi argumenti niso sprejeti. Značilno za njihove reakcije v takih primerih so tudi ugotovitve, da je to vse skupaj protisovjetska propaganda v slogu hladne vojne ipd. Ne glede na takšne reakcije pa je v Perugiji tudi predstavnikom sovjetskega Sveta za mir postalo jasno, da mirovniki na Zahodu niso pripravljeni delovati v funkciji zunanje politike in zunanjepolitičnih interesov SZ oziroma Varšavskega pakta. Prav tako jim je postalo jasno, da drugič na podoben shod ne bodo mogli priti s starimi argumenti in frazami. Svoje vtise bodo skratka povedali v domovini tistim, ki odločajo: to pa je zelo pomembno, čeprav ne vemo, kakšen bo rezultat oziroma učinek tega poročanja. Kajti povsem zmotno bi bilo že a priori ugotoviti, da se »na drugi strani« prav nič in nikoli ne premika, ne glede nato da drži, da so spremembe na »drugi strani« – če že – izredno počasne.

Prav tako pa je nadvse zmotno nediferencirano obravnavanje blokovsko vezanih držav Vzhodne Evrope. Tudi tokrat v Perugiji je bilo opaziti razlike, čeprav so vse delegacije iz Vzhodne Evrope uradno branile ista stališča. Vendar pa je bila sovjetska delegacija kot ponavadi v razpravah najbolj militantna; poljska delegacija, ki je bila v zadnjih letih na podobnih shodih sicer tudi dokaj militantna, je bila tokrat v Perugiji bolj pripravljena na dialog; vzhodnonemška in češkoslovaška delegacija v Perugijo sploh nista prišli. Verjetno zato, ker so se njuni predstavniki želeli izogniti poplavi kritik zaradi represalij, ki jih v NDR in ČSSR izvajajo nad predstavniki neodvisnega mirovnega gibanja; najbolj je bila pripravljena razpravljati madžarska delegacija. Med njenimi člani pa so bile tudi t. i. neodvisne osebnosti, kot npr. nekdanji ministrski predsednik Andras Hegedüs<sup>13</sup> in pa Ferenc Koeszegy<sup>14</sup>, ki je bil med ustanovitelji neodvisne Mirovne skupine za dialog ...

B.G.: Prav zaradi te »odprtosti« za dialog je bila madžarska delegacija močno v ospredju pozornosti. Špekulacije v zvezi z madžarsko odprtostjo pa so se še povečale, ko je v Perugiji postalo znano, da se bodo jeseni v Budimpešti srečali predstavniki vzhodnoevropskih uradnih mirovnih organizacij ter predstavniki socialističnih in socialnodemokratskih strank Zahodne Evrope<sup>15</sup>, ki so imele svoje zastopnike v organizacijskem odboru 3. konvencije END.

Z. M.: Da, slišati je bilo, denimo, da je madžarski Svet za mir nekakšen posrednik v dialogu med zahodnoevropsko socialdemokracijo oziroma »evrolevico« ter socialističnimi državami Vzhodne Evrope. No, osebno mislim, da ima madžarska zunanja politika določeno mero manevrskega prostora in da zato Madžari danes verjetno najlažje organizirajo takšno srečanje. Hkrati pa bi bilo iluzorno misliti, da so povsem neodvisni, da govorijo brez cenzure ipd. Nasploh pa ne pozabimo, da je bil govor o pripravah na srečanje, kjer naj bi bili ob madžarskih prisotni tudi predstavniki drugih uradnih mirovnih organizacij Vzhodne Evrope. Kakorkoli: menim, da je posebna vloga madžarskega Sveta za mir vsekakor vredna pozornosti, še zanimivejša pa je zamisel o srečanjih med predstavniki nekaterih zahodnoevropskih socialdemokratskih strank in predstavniki vzhodnoevropskih uradnih mirovnih organizacij. Menim, da je to iskanje dialoga preko drugačnih kanalov, iskanje dialoga pa se mi zdi še posebno zaradi mednarodne napetosti načeloma pravilno. Ne strinjam pa se s špekulacijami in ugotovitvami, da postaja zahodno mirovno gibanje podružnica socialnodemokratskih strank, kar je bilo v Perugiji najbolj slišati prav v trenutku, ko so postale znane priprave na omenjeni shod. Zadnji je – kot rečeno – zanimiv postranski vidik, vendar pa mora ostati gibanje avtonomno in o njegovi usodi ne bi smele odločati etabrirane in profesionalne politične strukture, saj je gibanje prav iz te avtonomnosti črpalo velik del svoje udarnosti...

B. G.: Kot kaže, z optimizmom gledate na bodočnost gibanja v Zahodni Evropi?

Z. M.: Nisem profet in sploh je danes zelo težko predvidevati razvoj dogodkov, ki so odvisni od nešteto dejavnikov. Vem pa, da je kopica

<sup>13,14</sup> Andras Hegedüs, nekdanji ministrski predsednik Madžarske, je na tiskovni konferenci v Perugiji v prisotnosti tudi povsem uradnih predstavnikov madžarskega Sveta za mir spregovoril o tistih, ki na Madžarskem odklanjajo služenje vojaškega roka, o povsem neuradnem mirovnem gibanju na Madžarskem ter o potrebi, da bi bil madžarski Svet za mir bolj demokratičen. Ferenc Koeszegy je bil med ustanovitelji Mirovne skupine za dialog, ki se je pred nekaj meseci neformalno razcepila. Del njenih aktivistov, med njimi tudi Koeszegy, deluje kot skupina 4-6-0 (prva svetovna vojna je trajala 4 leta, druga je trajala 6 let, tretja bo trajala 0 let) v madžarskem Svetu za mir. Stališča skupine 4-6-0 se razlikujejo od stališč madžarskega Sveta za mir predvsem do vprašanj, ki se nanašajo na sovjetske protiukrepe, povezane z namestitvijo pershingov II in manevrskih raket v Zahodni Evropi. Predstavniki Mirovne skupine za dialog, ki niso želeli integracije v uradni Svet za mir, pa so še posebno kritični zlasti do uradne državne politike do tistih, ki odklanjajo služenje vojaškega roka.

<sup>15</sup> Te so: SPD, nizozemska PvdA, flamski socialisti ter predstavniki socialdemokratskih strank Skandinavije.

analitikov in teoretikov v zadnjih letih že nekajkrat odpisala alternativno in mirovno gibanje, kljub temu pa gibanje še vedno živi. Dejstvo je namreč, da alternativnega oziroma mirovnega gibanja ne moremo presojati z znanimi obrazci in kategorijami, kar je obenem odraz celote sprememb v sodobnih političnih in socialnih tokovih. Vendar pa temelji optimizem glede bodočnosti mirovnega gibanja ravno na že omenjeni ugotovitvi, da so vzroki za tisto »globlje« nezadovoljstvo, zaradi česar je sploh izbruhnilo alternativnomirovno gibanje, še vedno tu. Alternativno in mirovno gibanje bo imelo zato določene težave, kar zadeva njegove prioritete znotraj posameznih družb. O zunanji politiki in zunanjepolitičnih zahtevah pa menim, da ima prednost boj za ukinitve blokov in blokofske razdelitve Evrope.

FRANZ MAREK

## O Stalinovi duhovni zgradbi

Ali je Stalina moč označiti za marksista?<sup>1</sup> Po letu 1956 je bilo to vprašanje večkrat postavljeno in nosi – po našem mnenju – pečat tiste Stalinove duhovne zgradbe, ki so ji bili tuji odtenki in posredovanja in ki je v vseh razpravah in vprašanjih dopuščala le ali-ali. Brez dvoma je Stalin poznal velik del spisov Marxa (čeprav očitno ni poznal njegovih mladostnih del in pa *Grundrisse*) in je po vsej priliki prebral vse pomembne spise Engelsa; po drugi plati pa je tako kot večina revolucionarjev njegove dobe in njegove dežele pojmovno celovitost misli Marxa in Engelsa spoznaval preko posredovanja Kautskega: družbeni darvinizem Kautskega ter njegov pozitivistični in pragmatistični slog sta mu ustrezala in sta ga podpirala pri njegovih prvih prizadevanjih v prid širjenju marksizma; tako je v polemiki proti opredelitvi bistva naroda, kot jo je bil predlagal Otto Bauer, Stalin v veliki meri privzel ugovore Kautskega, vendar pa tako, da ga ni navajal.

Praktično potrjeno je tudi dejstvo, da je Stalin poznal Leninova dela. Njegov vzpon se je odvijal v znamenju nenehnega sklicevanja na Lenina in navajanje njegovih spisov je predstavljalo takorekoč stopničke njegove kariere. Vendar pa je docela mogoče, da vseh Leninovih del ni cenil: *Filozofski zvezki* so bili navzkriž z njegovo težnjo po shematiziranju in prav lahko si je predstavljati, da ga je Leninova misel, češ da človek ne more razumeti Marxovega *Kapitala*, če poprej ni preučil Hegla, naravnost zmedla.

Herbert Marcuse je – v raziskavi o sovjetskem marksizmu (1958) – govoril o težnji po »poobredenju teorije«, kar bi morda lahko pripisali duhovnemu urjenju, ki ga je bil Stalin prestal kot gojenec v semenišču (navzočem do te mere, da se je v slovitem govoru 3. julija 1941 po nemškem napadu pojavlja določena cerkvena maziljenost že od prvega poziva poslušalcem z vokativom: »Bratje in sestre!«); kot tudi o nekakšni dogmatski neovrznosti sklepov – ki so brezpogojni kot amen v molitvi – in

<sup>1</sup> Objavljeni tekst je poglavje iz »Zgodovine marksizma« (urednik Eric Hobsbawm), ki bo izšla v petih zvezkih pri Cankarjevi založbi. Avtor eseja Franz Marek sodi v prvo generacijo avstrijskih komunistov in je bil dolga leta v vodstveni skupini avstrijske komunistične partije. Kot družboslovec je bil tesen sodelavec marksističnega filozofa Ernsta Fischerja. Iz partije je izstopil potem, ko so iz nje izključili Fischerja, dodaten razlog za izstop pa je bila podpora, ki jo je vodstvo avstrijske komunistične partije – po ostrem notranjem spopadu – nudilo sovjetski invaziji na Češkoslovaškem avgusta leta 1968. Do svoje smrti leta 1979 – tedaj je bil star 67 let – je bil Marek glavni urednik dunajskega mesečnika Wiener Tagebuch.

o določeni obliki značilnega manihejstva njegove misli. Potem ko je privzel pojem marksizma-leninizma, ki ga je predlagal Zinovjev, je Stalin oklical, da predstavlja le-ta »marksizem obdobja imperializma in proletarskih revolucij«; in kolikor bolj se je v svojem razvoju čutil misleca, ki je dorasel klasikom, toliko bolj je težil k poistovetenju marksizma s svojim lastnim posebnim gledanjem (pri tem velja pomisliti na predstavitev njegovih mnenj o jezikoslovju: »Marksizem je pojmovanje«, itd.). Sleherno drugačno pojmovanje je odpravljeno že vnaprej, ker je protimarksistično in nesmiselno.

To manihejstvo, ki so ga utrdili boji in uspehi, je vplivalo na stanje duševnosti stotisočev ljudi. V Malrauxovem *L'Espoir* pravi komunist Manuel:

»Velik razumnik je človek odtenkov, stopenj, človek kakovosti, resnice same po sebi, zapletenosti. Že po opredelitvi in po svoji naravi je protimanihejski. Toda sredstva akcije so manihejska, kajti sleherna akcija je manihejska: takšna je z največjo nasilnostjo vse od trenutka, ko se dotakne množic. Narava slehernega resničnega revolucionarja je manihejska. In slehernega politika.«

Stalinovi duhovni zgradbi so tuji odtenki, napetosti, omejitve in pridržki. Seveda pa je tudi res, da se v Manuelovih besedah odražajo zgodovinske razmere, ki so olajšale manihejsko sprevrženost v marksizmu.

V svoji raziskavi *Partija v Sovjetski zvezi, 1917–1945* je Giuliano Procacci pokazal, kako je v državljanski vojni in v obrambni vojni zoper tujo intervencijo prišlo do militarizacije partije, ki se je razvijala vzporedno z njeno hierarhizacijo in ki se je potem izrazila tudi v togem uravnavanju partijskega izrazoslovja; hkrati pa je v tem procesu – zaradi katerega imajo izvrševalne in upravne plati vse večji pomen, in sicer na račun načela kolegalnosti – moč odkriti enega od odločilnih pogojev za nastanek stalinizma. Na vseh področjih, v gospodarstvu in v ideologiji, so odkrili »fronte«, na katerih so se bile številne »bitke«, pri čemer so pogosto zamenjevali poveljnike in nenehoma iskali tuje vdore in vplive. Stalin je težnjo po uporabljanju vojaških metafor prignal do vrha in takšno duševno razpoloženje se je docela razkrilo v sloviti razpravi Ždanova leta 1946, razpravi, v kateri je sleherno uspelo književno delo primerjal z zmago v bitki ali z uspehom, ki bi bil dosežen na gospodarski fronti in sleherno smernico na področju proizvodnje s smernico za »vzgojo človekove duše«, pojmovanje »filozofske fronte« pa je bilo povezano z »zamislijo o organiziranem oddelku bojaželjnih filozofov, ki so opremljeni s tisto popolno opremo, ki jo predstavlja marksistična teorija, ki bijejo obširno ofenzivo zoper sovražne ideologije tujih držav in zoper usedline meščanske ideologije, ki se je ohranila v zavesti sovjetskih državljanov in v naši državi«, ki mobilizirajo vse rezerve itd.

Če sta državljanska vojna in vojna zoper tujo intervencijo razvijali militarizacijo partije in njenega izrazoslovja – to pa tako, da sta ustvarjali

ugodne razmere za težnjo po poenostavljanju zadev, kar je bilo kasneje značilno za Stalinovo politiko –, pa so v nadaljnjem razvoju odsotnost zmagovitih revolucij po svetu in pa velike zmage, ki so bile dosežene v drugi svetovni vojni, utrdile prepričanje, da se bo svetovna revolucija poistovetila predvsem z napredovanjem Rdeče armade in se bo povsem naravno širila z njo kot oljni madež na vodi. Težnja po razmišljanju v vojaških izrazih pa je brez dvoma dobila novo hrano in novo potrditev v zunanji politiki, ki si brez dvoma ni zastavljala vprašanja, kakršnega si je zastavil Bertolt Brecht neposredno po podpisu sporazuma Ribbentrop-Molotov: »Ali dejstvo, da si je odtujila naklonjenost delavskega razreda vsega sveta, odtehta garancije na vojaški ravni«? (*Delovni dnevnik*, 24. decembra 1939).

Tej vojaško-avtoritarno-manihejski misli je sledila tudi logika, ki jo je ubiral Stalin v svojem dokazovanju: preprosta, nujna in prepričljiva, seveda potem, ko je bilo sprejeto izhodišče. Iz tega je izhajala tudi neizogibnost zaključka: ali-ali, »tertium non datur«. Ali s Sovjetsko zvezo proti opoziciji ali pa z opozicijo proti Sovjetski zvezi. Ali izgradnja socializma v eni sami državi ali izguba oblasti, tako da tisti, ki ugovarja možnosti glede izgradnje socializma v eni sami državi, dvomi tudi v upravičenost oktobrske revolucije. Ali za nasilno podružbljenje proizvodjalnih sredstev ali pa za ohranjanje in pravzaprav obnavljanje zasebnega gospodarstva. Ali za kolektivizacijo ali pa za vračanje v kapitalizem. In tako naprej. Ne obstojajo srednja stanja in tudi ne različne možnosti in sama teoretična vprašanja dopuščajo možnost odgovoriti le z da ali ne. Dokazovanje nujnosti ne dopušča druge rešitve razen soglasja ali obsodbe in Stalin se neusmiljeno posmehuje vsakomur, ki ponuja in zagovarja drugačna pojmovanja, pa naj gre za idealistične filozofe, socialne demokratske stranke ali pa »oportuniste« v partiji. *Kratki tečaj zgodovine KP(b) ZSSR* je ena sama veriga zmag, zmagoslavja boljševeikov nad cepci, zločinci in vohuni, pri čemer so kritizirana pojmovanja predstavljena v popačeni in karikirani obliki, njihovi zagovorniki pa so vsi v enem kotlu s takšno ali drugačno posmehljivo nalepko; tačas pa slovito četrto poglavje sploh ne razlikuje med objektivnim in subjektivnim idealizmom. Stalin včasih polemizira z »bednimi marksističnimi« pojmovanji, ki pa jih v resnici nihče ni zagovarjal. Toliko bolj pa je zato nedotakljivo manihejsko postavljanje nasprotij in toliko bolj so neizogibne poenostavitve, shematizacije in vulgarizacije.

Predvsem je značilna Stalinova navada, da združi svoje zamisli v opredeljeno število neovrznih točk: tri temeljne značilnosti materializma, štiri temeljne značilnosti dialektike, tri lastnosti Rdeče armade, tri družbene korenine oportunistizma, tri naloge dežele, pet ciljev sovjetskih čet, en temeljni zakon kapitalizma in en temeljni zakon socializma. In k temu pogosti sklep, ki je nepriziven: »Takšne so te reči«. Stavki so preprosti, besednjak omejen, sem in tja kakšna anekdota, osebnost iz književnosti, zgovorna metafora, vendar pa nenehoma isti način pripovedovanja z istim

ponavljajočim se sklepom, naprimer: »Dokler teh ljudi ne bomo spravili v primež, ne bomo iz njih izcedili ničesar« (1930, XVI. kongres, proti privržencem Buharina); »Vsi vidijo, da je partija zmagala... Kako je mogoče ugovarjati temu dejstvu?« (1934, XVII. kongres, proti opozicijskim frakcijam). Potem pa v govorih in dnevnikih poveljih med vojno: »Večna slava junakom, ki so padli v boju za osvoboditev naše domovine, in smrt nemškimi napadalcem.«

Osnovo stalinskih poenostavitev predstavlja popolno poistovetenje zakonov družbenega razvoja z naravnimi zakoni. Sklicujoč se na nekatere namige Engelsa in Lenina je Stalin sprevrgel filozofijo revolucionarne prakse v pogled na svet, ki naj bi veljal za vsa področja spoznavanja. Dialektični materializem postane *Weltanschauung* partije in opredeljuje raziskovanje in razlago vseh naravnih pojavov, zgodovinski materializem pa je uporaba dialektičnega materializma na področju družbenih in zgodovinskih pojavov. Zatorej lahko – tako je rečeno v IV. poglavju *Kratkega tečaja* – veda o zgodovini družbe ne glede na vso zapletenost pojavov družbenega življenja postane znanost, ki ni nič manj natančna, kot je na primer biologija. To popolno poistovetenje narave in družbe v dialektičnem materializmu je Stalin strnil v svojem spisu o jezikoslovju v formuli, po kateri je marksizem znanost o zakonih razvoja narave in družbe.

Stalin razrešuje s tem temeljno vprašanje marksistične dialektike, področje napetosti med odločitvijo volje in zakonitostjo, in sicer tako, da po eni plati razglasi, da so zgodovinske razvojne težnje železni zakoni narave, po drugi pa tako, da uveljavlja čisti voluntarizem in subjektivizem, brez sleherne vmesne povezave ali posredovanja. Že v svojem prvem popularnem spisu *Anarhizem ali socializem* je naravna nuja zgodovinskega razvoja zagotovilo za neizogibnost socialistične revolucije. Socialistična ureditev – tako zatrjuje – bo sledila kapitalistični ureditvi prav tako, kot dan sledi noči. Delavsko gibanje je kompas na ladji, ki bo v vsakem primeru pristala na drugem bregu, ki pa bo ta breg dosegla hitreje in z manj tveganja, če bo opremljena s kompasom. Marxov zgodovinski zakon, po katerem sproža družbene krize in revolucije protislovje med proizvodjalnimi silami in proizvodnimi odnosi (pri čemer *Manifest komunistične partije* nikakor ne izključi možnosti, da bi prišlo do splošnega sovpadanja vseh razredov neke družbe), se v poenostavljeni razlagi zadnjega stalinskega spisa *Gospodarska vprašanja socializma v ZSSR* sprevrže v zakon o brezpogojnem sovpadanju med proizvodjalnimi silami in proizvodnimi odnosi, ne da bi avtor posvetil kakršnokoli pozornost možnosti, da bi obstajale družbene formacije v zastoju ali da bi prišlo do odmiranja celotnih družbenih formacij. Natanko tako, kot je moč spoznati in izrabit naravne zakone, je Sovjetska zveza izrabila zakon »brezpogojnega sovpadanja« in zgradila socializem: pravzaprav je ta »znani« zakon v veliki revoluciji izkoristilo že francosko meščanstvo, da bi fevdalne proizvodjalne odnose nadomestilo z meščanskimi proizvodjalnimi odnosi.

Takšna usodnostna razlaga zgodovinskih teženj je za Stalinov duševni ustroj tako značilna, da je skušal vsepovsod odkrivati zakone nujnosti. Vse je zakon, dozdevalo bi se, da je človekova volja povsem izginila, če se ne bi v ospredju hkrati pojavil – brez sleherne napetosti in problematičnosti – skrajn voluntarizem, ki je segal vse tja do trditve, da ni takšnih utrd, ki bi jih boljševiki ne mogli zavzeti. Prehod je skrajno preprost, vse se odvija v skladu z zakoni nujnosti, kar je dobro, naj se uresniči in se tudi nujno bo.

Stalin se je na železne zakone razvoja skliceval ob sleherni priložnosti. Ali je lahko upravičena obdolžitev, po kateri naj bi bili kmetje v Sovjetski zvezi izkoriščani? Ne, to je izključeno, kajti nenehno naraščanje blaginje kmetov je zakon razvoja (govor na plenumu centralnega komiteja, posvečenem desni zablodi, april 1929). Ali je zgolj naključje, da je vodstvo partije z zamudo prepoznalo nekatere dejavnike? Ne, ni naključje, marveč zakon razvoja. Kar je moč uresničiti, je zakon (zaključek njegovega govora na XIII. konferenci komunistične partije, januar 1924). Mar so spopadi med različnimi partijskimi frakcijami, razlike v stališčih s Trockim in njihovo preseganje morda samo naključje? Kje pa: gre za zakon razvoja na poti boja, razvoja, ki je nujen (govor na VII. razširjenem plenumu izvršilnega odbora Kominterne, 7. december 1926). Zaradi železne nujnosti bo nastanek socialnodemokratskih vlad v dvajsetih letih povzročil razpad socialnih demokratskih strank (*O mednarodnem položaju*, v »Bolševik«, september 1924). Tudi ko je odgovarjal na Churchillov govor v Fultonu, je Stalin krepitev komunističnih partij opredelil kot neizogiben »razvojni zakon«.

V poenostavljeni stalinski razlagi marksistične analize zgodovinskih teženj se fatalizem prepleta s skrajnim voluntarizmom. Rešitev, ki jo nalagajo okoliščine, povzdiguje kot izraz zgodovinskega razvoja in jo zato okliče za nezmotljivo; posamično odločitev izenači s splošnim zakonom zgodovinskega razvoja do te mere, da se sleherni dvom in sleherna kritika pokazeta za že vnaprej smešna prav zato, ker sta navzkrižju z železno nujno zgodovino. Spričo tega se takšni kritiki po eni plati smešijo, po drugi pa so zločinci.

»Težave pri izgradnji socializma so zakonitost, ker pa smo boljševiki, jih bomo premagali« (politično poročilo na XV. kongresu komunistične partije, 3. december 1927). Vse odločitve v zvezi z izgradnjo socializma, s kolektivizacijo kmetijstva in z načrtovanjem so bile odete v veličastno ogrinjalo zakonitosti, ki »obstojajo zunaj nas« (*Gospodarska vprašanja socializma v ZSSR*), tako da so bili tudi fantazijski zakon o uravnoveženem načrtnem razvoju sovjetskega nacionalnega gospodarstva ali pa merila, ki so bila navedena v *Temeljnem zakonu socializma*, kar vse je bilo povezano s samim pojmovanjem socializma, predstavljeni preprosto kot nekaj, kar pač je.

Soočeni smo s tisto platjo Stalinovega duševnega ustroja, ki je tesno povezana s težnjo po manihejstvu. »Stalinska težnja,« je pisal Lukács (*Nuovi Argomenti*, 1962), »je bila vselej ta, da je, kjerkoli je bilo

mogoče, ukinjala vsa posredovanja in vzpostavljala neposredno povezavo med najbolj grobimi stvarnimi dejstvi in bolj splošnimi teoretičnimi stališči. « Prav v želji, da bi »dajala neposredno razvidno upravičenost vsem njegovim ukrepom in jih predstavila kot neposredno in neizogibno posledico marksistično-leninističnih doktrin«, je težila k robatemu združevanju teorije in prakse ter je poenostavljala načela na temelju potreb vsakodnevne prakse – neredko povsem domnevnih potreb – tako daleč, da jih je vulgarizirala, pri čemer se v nekaterih primerih ni odrekla temu, da je, »če je bilo potrebno, spreminjala tudi teorijo, da bi ustregla svoji zahtevi po obvladovanju«.

K načelu legitimnosti in k njegovemu pomenu v zvezi s Stalinovim duševnim ustrojem se bomo še vrnili. To načelo je bilo bistveno za tisto stalinsko razkrivanje zgodovinskih pojavov, glede katerega je bil Brecht po branju *Kratkega tečaja* tako ironičen v svojem *Delovnem dnevniku* (29. januarja 1940):

»Pisec te zgodbe je, če lahko tako rečemo, hkrati jasen in zmeden, cepi svoje izreke s sekiro in mu vedno uspe, da se kresne po prstih. Revolucije zastavi tako, da izvirajo iz metafizike, se uresničujejo zato, ker se staro umika pred novim, nezadržno pa je samo tisto, kar se rodi in razvija. Vse je odvisno od vsega, razvoj pa gre naprej v skokih, ki dišijo po čudežu. Načelo identičnosti velja predvsem za ‚naravne zadeve‘ in zadnja protislovja, ki jih ni dopustno ‚krpati‘, so tista, ki veljajo za kapitalistične razmere. Razrednega boja ne kaže brzdati, marveč ga je treba bítí do konca. Potem se človek loti pisanja spominov, ki so posvečeni razrednemu boju, in nameni hvaležno misel dialektiki. Vse teži kvišku, staro odмира in novo zmaguje, gre za ‚prehod iz starega stanja kakovosti v novo stanje kakovosti‘. Novo je seveda boljše kakovosti.«

Ko je potem (13. januarja 1940) pripomnil, da »dialeksična misel ustreza razslojeni družbi, ki ima na voljo velike proizvodjalne sile, ki se naglo razvijajo«, je menil:

»Napočil je čas, ko naj dialektika izvira iz stvarnosti, namesto da izvira iz zgodovine idej in se omejuje zgolj na to, da jemlje iz stvarnosti le primere za zakonitosti.«

Skrčenje zgodovinskih teženj na nujne in mehanicistične naravne zakonitosti je neizogibno zvezano z grobimi poenostavitvami. Poenostavljena razlaga marksističnih zakonov gibanja je Stalina privedla do tega, da je v *Kratkem tečaju* razlikoval le pet temeljnih družbenih formacij (prvobitna družba, suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem in socializem), zaradi česar ni spregledal le mešanih oblik, marveč je preprosto prezrl tudi tisti azijski način proizvodnje, o katerem je razglabljal Marx in pri katerem ni lahko dokazati neizogibnosti zakonov gibanja. Tudi razmerje med bazo in vrhno stavbo je Stalin predstavil na način, ki je zgolj mehaničen in v eni razsežnosti. V mladostnem spisu *Anarhija ali socializem* (1906–1907) so »gmotna plat, vnanje okoliščine, bit in podobni pojavi« navedeni kot vsebina, medtem ko so »plat idej, zavest in drugi podobni pojavi« iz-

enačeni z obliko, pri čemer je jedrnato napisano: »Iz tega izvira znana materialistična teza: v procesu razvoja je vsebina pred obliko, oblika zaostaja v primerjavi z vsebino.« Tako v *Spisu o lingvistiki* baza ustvari vrhno stavbo zato, da bi ji ta slednja služila, pri čemer preneha biti vrhnja stavba, brž ko več ne brani aktivno baze.

Najpomembnejše in najbolj usodno dejstvo pa je bilo, da je Stalin v razpravljanju o socializmu v eni sami deželi – ki se ga je udeleževal na vladarski način – pojem socializma vse bolj krčil na možnost organiziranja sodobne proizvodnje, ki bi se opirala na podružbljena proizvodjalna sredstva. Dejstvo, da je bilo v razpravi o možnostih izgradnje socializma v Rusiji vprašanje proizvodnje prevladujoče, je treba pripisati tragični zaostalosti te dežele, vendar pa se je Stalin nenehoma vračal k tezi, po kateri je povsod tam, kjer obstaja socialistična lastnina nad proizvodjalnimi sredstvi, socializem že uveljavljen. Res je sicer, da je Stalin še leta 1928 zatrjeval, da je nujen pogoj za uresničitev socializma odmiranje države (odgovor Kujbiševu, 28. december 1928); vendar pa naj bi bil po kolektivizaciji kmetijstva socializem v bistvu uresničen, kot je pisal v pismu tovarišu Ivanovu 12. februarja 1938 in kot je ponovno potrdil v svoji zadnji knjigi *Gospodarska vprašanja v ZSSR*. Kar zadeva odmiranje države, je nasprotno že na XVIII. kongresu partije marca 1939 Stalin s posmehom in zajedljivostjo obravnaval tiste, ki so ostajali zvesti tej Engelsovi formulaciji v času, ko je bila Sovjetska zveza še vedno v obroču sovražnikov. O drugih merilih, ki so jih klasiki povezovali s pojmovanjem socializma – kot na primer o prevratu v vseh družbenih odnosih – ni Stalin nikoli govoril.

Na tej točki je brez dvoma prav, če razpravljamo o tisti odločilni plati Stalinovega duhovnega ustroja, ki jo je Lukács opredelil kot »sistem subjektivističnih dogem« (Pripis 1957 k *Moji poti k marksizmu*) oziroma tudi kot sprevračanje propagandistične prakse v politični optimizem (*O razpravi med Kitajsko in Sovjetsko zvezo*) in ki jo je Oscar Negt označil kot »revolucionarno potrebo po legitimiranju porevolucionarne družbe«: gre za izzivalno protislovje med pojmovanjem in stvarnostjo ter med teorijo in prakso v tistem značilno dvoumnem načinu razmišljanja, ki je vtisnil pečat na duhovne navade stotih tisočev ljudi.

V resnici je prav v tem jedro Stalinovega duhovnega sveta. Gre za protislovje in za povezavo med tistim, kar je Stalin dejal, in tistim, kar je storil; za protislovje in povezavo med besedo in dejanjem, med teorijo in prakso, med izrazoslovjem in zločinom. Razlaga, ki bi govorila o laži, prevari, pretvarjanju itd., bi bila preveč preprosta. Vprašanje je bolj zapleteno. Gre po eni plati za povezanost med doktrino, v kateri so pustile globoko sled humanistične ideje in mreža pojmovanj, ki se je bila razvila iz njih, po drugi plati pa za grobo sprevračanje in spreminjanje te doktrine z namenom, da bi opravičevala protihumanistično prakso.

Osnova tega protislovja je črpala moč iz napetosti, ki je nastala med socialističnimi nazori in razmerami, v katerih naj bi se ti nazori uresničili v

tako zelo zaostali deželi. Stalin je posadil marksistično teorijo v Prokurstovo posteljo ruske stvarnosti in jo tako skrčil na uradno ideologijo: stvarnost je bila sublimirana tako, da se je prilagodila teoriji, teorija pa je bila mistificirana tako, da je prekrila in prikrila vsa protislovja in navzkrižja. Tisto, kar je bilo postavljeno teoretično, je moralo takoj postati oprijemljiva stvarnost, tisto, kar je predstavljalo dejstvo, pa je moralo takoj ustrezati teoriji. Teorija je morala najti takojšnjo potrditev v navideznem svetu, stvarnost pa je morala dobiti neposredno upravičenje v navidezni teoriji. Teorija je morala imeti možnost kazati se tako, kot da bi ne bilo stvarnosti; treba jo je bilo spreminjati in preoblikovati tako, da je ustrezala stvarnosti. Preobrazba »celotne revolucionarne partije v vojsko birokratov« (Brecht, *Delovni dnevnik*, 19. julija 1943) je tako ustvarila tisto popačeno zavest, tisto ideologijo (v slabem pomenu besede, v katerem je izraz uporabljal mladi Marx), ki je lahko povezala z ene strani sprevrčanje in popačenje, z druge pa tisto pojmovanje, pri katerem ima že sama terminologija normativni značaj. Tako se je lahko razvil tisti neoprijemljiv in dvoumen način razmišljanja, ki je vtisnil pečat načinu razmišljanja celotnemu in velikemu gibanju.

Stalinska ustava iz leta 1936 tako resno potrjuje pravico narodov do samoodločbe; Stalin je lahko tako nenehoma opozarjal na svobodo znanstvenega raziskovanja, kot na primer v svojem pismu tovarišu Ivanovu ali v spisu o jezikoslovju, in tako je lahko v svojem zadnjem spisu *Gospodarska vprašanja socializma v ZSSR* zatrdil, da nobena kapitalistična država ne dobiva od druge države tako učinkovite in nesebične pomoči, kot je tista, ki jo nudi Sovjetska zveza ljudskim demokracijam »po ugodnih cenah«, tako da tem državam kmalu ne bo več treba uvažati iz kapitalističnih držav, marveč bodo odstopale svoje presežke drugim itd. Da ne omenjamo tistega človeka, ki so ga slavili kot »najdragocenejši kapital«.

Ko zatrjujejo, da je bil stalinski način razmišljanja dogmatičen, bi te pripombe ne smeli razumeti tako, kot da je Stalin ostajal trmasto zvest določenim trditvam klasikov. Tako je Stalin na primer v razpravljanju z Zinovjevom leta 1926 ali v zvezi z vprašanji države (1939) opozoril na potrebo po »revizijah« ter je pogosto povzdigoval ustvarjalni značaj marksizma. Odvisno od primera Stalin zavrača dogmatike, ki se sklicujejo na klasike, ter ustvarja »ustvarjalne« dogme, da a posteriori utemelji potrebo države in določene odločitve. Leta 1937 je oklical neizogibno zaostritev razrednega boja v socializmu, leta 1939 pa je razglasil, da se je razredni boj končal. V temeljih vseh teh tez in izjav je vselej triumfalizem. Vse izjave »imajo programski in instrumentalističen namen; služijo za to, da pojasnjujejo, opravičujejo, pospešujejo in usmerjajo določene akcije in razvoje«, je pripomnil Marcuse.

Duhovni ustroj številnih posameznikov, ki so uničili kal dvoma tako, kot si človek z obraza obriše pajčevino, pač preprosto zato, ker niso videli drugačne možnosti, pa se pokaže v jasni luči skozi besede Brechta, ki je v svojem *Delovnem dnevniku* (21. septembra 1939) v okviru odnosa »kri-

tične solidarnosti« do Stalinove politike ob začetku druge svetovne vojne napisal:

»Morda... se bo sprožila svetovna revolucija... Vendar pa tisti, ki odloča o tem, še vedno ni ljudstvo, množica, proletariat, še vedno je vlada tista, ki odloča za ljudstvo, množico, proletariat. Zdi se, da je Stalin mnenja, da vojne ni moč začeti na revolucionaren način (21. september 1939).«

Pri Stalinu so odločali vojaški dejavniki in razmisleki o potrebah države, medtem ko so se morali komunisti zadovoljiti s tem, da so uporabljali izrazoslovje in pojmovno mrežo marksizma-leninizma. Tako je stalinski mit tudi lahko postal tista nasilna sila, ki ji je uspelo polastiti se množic.

### 14. znanstvena konferenca in kongres Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja AIERI/IAMCR

Konec avgusta 1984 se je nad štiristo raziskovalcev, pedagogov in načrtovalcev s področja (množičnega) komuniciranja, informacijske dejavnosti in novinarstva zbralo na 14. konferenci ene izmed dveh mednarodnih organizacij (druga je International Communication Association), ki je tokrat potekala v Pragi. Praški organizatorji (Karlova Univerza in Fakulteta za novinarstvo) so se izkazali kot dobri gostitelji, takega priznanja pa ni mogoče izreči tudi mednarodnemu programskemu komiteju konference za vsebinsko pripravo, tematsko opredeljenost in diskusijski potek konference. Del »krivde« za to je zagotovo mogoče pripisati že odločitvi na 13. konferenci v Parizu pred dvema letoma, kjer je bila opredeljena tematika posvetovanja v Pragi s splošnim naslovom »Družbeno komuniciranje in globalni problemi«.

Delo konference je potekalo v sedmih sekcijah: za komunikacijsko tehnologijo, sociologijo in socialno psihologijo, politično ekonomijo, mednarodno komuniciranje, zgodovino, bibliografijo in poklicno izobraževanje (ki tvorijo tudi okostje delovanja organizacije v obdobju med konferencami), v dveh (uvodni in zaključni) plenarnih zasedanjih ter v številnih ad hoc diskusijskih skupinah, ki jih praktično niti ni mogoče naštet, ne da bi katere izpustili. Fleksibilna

organiziranost poteka konference sicer je priložnost, da se oblikujejo področno in interesno specifično opredeljene skupine; po drugi strani pa prevelika razdrobljenost, kakršni smo bili priča v Pragi, ne le da onemogoča pregled nad celoto in sintetičnejše pristope, ampak obenem kaže tudi na nefunkcionalnost »tradicionalnih« sekcij. Prav o tem je tekel pogovor tudi na zaključni seji mednarodnega sveta organizacije, a – kot je to najbrž kar običajno – do skupnega stališča ni prišlo. Predlogi za jasnejšo opredelitev tem po sekcijah in (zato nujno) strožjo selekcijo referatov, kar naj bi »dvignilo temperaturo« in spodbudilo kritične razprave v njih, so naleteli na ugovore (zlasti z Vzhoda), da bi to lahko privedlo do diskriminacije, ker večino sekcij vodijo raziskovalci z razvitega zahodnega sveta. Tako je to vprašanje ostalo odprto, ostala pa so še druga pomembna organizacijska vprašanja, kot je vprašanje organizatorja naslednje konference (kandidati so New Delhi, Sao Paolo in Barcelona) in tema posvetovanja leta 1986.

Da se je – kot pglavitni rezultat konference – še povečalo število perečih vprašanj in problemov, ki se jih bodo, pač različno glede na svoja okolja, možnosti in raziskovalne usmeritve, v prihodnje lotevali komunikologi po svetu, lahko označimo za znanje živosti te mednarodne organizacije. Uvodni referat na plenarni seji, ki ga je imel Johan Galtung (o »štirih svetovih«; da so namesto treh nastali štirje, me spominja na Galtungovo tipologijo – štirih – razvojnih stopenj družb; o komuniciranju novic kot funkciji »zahodne socialne kozmologije«, česar se je Galtung lotil pred desetletji v študiji o procesih selekcije v množičnem komuniciranju; in o novi informacijski in komunikacijski ureditvi v svetu, ki po njegovem prepričanju lahko privede ne do »uravnotežene podobe sveta [v medijih], ampak do pretirane, izkrivljene podobe sveta, postavljenega na glavo«), je bil v plenarnih koreferatih A. Bunzlove, M. Gallagherjeve in F. Reyes-Matte komaj problematiziran

(več živahnosti so pokazali »neuradni« razpravljalci), v delu po sekcijah in skupinah pa je bil že pozabljen.

Tridnevne razprave na konferenci je posamezniku nemogoče celo predstaviti, kaj šele razčleniti in morebiti oceniti njihov vpliv na nadaljnji razvoj discipline. Kolikor se pač lahko zanesem na svoje neposredne vtise in pogovore, je bilo med tradicionalnimi sekcijami največ svežega, kritičnega duha v politekonomski (Giovanni Cesareo iz vse bolj prodorne milanske skupine MEDIA/MENTE, tudi jugoslovanski stari znanec Dallas Smythe iz Kanade, prodorni Tamas Szecskő iz Madžarske in predstavnica nove zd-ameriške kritične šole Janet Wasko so zgled kritične/marksistične »osvežitve« komunikologije) in tehnološki sekciji (na nekaj razpravah se ji je pridružila še mednarodna sekcija), zlasti v razpravah o kulturnih posledicah nove komunikacijske tehnologije.

Med številnimi ad hoc skupinami se mi zdi vredno posebej omeniti dve: skupino, ki je obravnavala raziskovanje političnega komuniciranja in njen odnos do prisvajanja in distribucije moči, v tem okviru pa tudi probleme participacije v komunikacijski sferi in družbi sploh, ter skupino, ki se je lotila »različnih pristopov k historiografiji komunikacijskih raziskav«, zlasti »primerjave med Nemčijo in Severno Ameriko« (tli z drugimi besedami: različnih vidikov specifične usmerjenosti »empiričnega« in »kritičnega« raziskovanja).

Jugoslovanski raziskovalci smo se na konferenci predstavili s publikacijo »Towards Democratic Communication: Communication Research in Yugoslavia«, ki smo jo zasnovali v sekciji za komuniciranje JUS, izdal pa jo je Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj (članke za publikacijo so prispevali F. Džinić, S. Splichal, F. Vreg, P. Novosel, M. Meštrović, Z. Leković, P. Klinar, M. Radojković in V. Štambuk). Publikacija je na konferenci naletela na ugoden odmev in precejšnje povpraševanje zlasti udeležencev z zahodne poloble, ki imajo, kot so pravili, običajno nepremostljive težave, kadar hočejo priti do informacij o razvoju in sistemu komuniciranja ter raziskovalnih izsledkov v Jugoslaviji, da bi jih vključili v svoje »vzgojno-izobraževalne programe«. Podpora Jugoslovanskega centra je še tem bolj pomembna, ker se je v

Prago napotilo le šest Jugoslovancev; tako vsaj zbornik člankov lahko popravi (morda celo ne popolnoma zmotno) predstavo, da jugoslovanska komunikologija ne spremlja razvoja v svetu in da je njen razvoj odvisen le od dobre volje peščice posameznikov. Da so ta prizadevanja v združenju cenjena, kaže ponovna izvolitev T. Martelanca v šestnajstčlanski izvršilni odbor, v novi tridesetčlanski mednarodni svet IAMCR/AIERI pa je bil izvoljen tudi

S. Splichal

## Dejavnost avstrijskega inštituta za proučevanje miru

Osemdeset kilometrov od Gradca in stovdajset kilometrov od Dunaja ter borih osemnajst kilometrov od madžarske meje je na Gradiščanskem poleg mesteca Oberwart manjši kraj Stadtschlaining, nad katerim stoji veličastna srednjeveška trdnjava. V tem gradu sredi slikovitega in malce zasanjanega okolja, ki je kot nalašč primerno za akademске dejavnosti, so Avstrijci ustanovili svoj inštitut za proučevanje miru. Kaj simbolično je dejstvo, da so nekdanjo vojaško utrdbo spremenili v kraj, ki naj bi bil namenjen za utrjevanje miru. Avstrijci radi poudarjajo, da je evropsko celinsko mirovno gibanje izšlo prav iz Avstrije na čelu z Nobelovima nagradjencema za mir Bertho von Suttner (1843–1914) in Alfredom Friedom (1864–1921). Ta tradicija, pravijo, se nadaljuje z ustanovitvijo omenjenega inštituta.

Raziskovalni center je bil ustanovljen ob sodelovanju zvezne avstrijske vlade (ministrstva za znanost in raziskovanje ter avstrijske akademije znanosti), dežele Gradiščanske ter mestne skupnosti Stadtschlaining. S tem so Avstrijci položili temelje široki institucionalni osnovi za poglobljeno proučevanje miru. Že sam naziv inštituta namiguje na to, da se človeštvo vse preveč ukvarja s problemi sile in njenimi posledicami v mednarodnih odnosih ter vse premalo z mirom

in njegovim ohranjanjem v mednarodni skupnosti. Mirovno gibanje se zdi imperativ današnjega časa, ena redkih alternativ obstoječim mednarodnopolitičnim konstelacijam in temu je namenjena tudi dejavnost avstrijskega inštituta.

Delovna področja, s katerimi naj bi se inštitut predvsem ukvarjal, so:

a) izvajanje in usklajevanje raziskovalne dejavnosti o miru,

b) podpora mednarodnemu, znanstvenemu in političnemu dialogu na tem področju,

c) družbeno udeleževanje, svetovalne in izobraževalne dejavnosti s ciljem širjenja ideje miru.

Določena osnova za vse te dejavnosti pa je tudi vzpostavitev ustrezne infrastrukture, predvsem zbiranja informacij in dokumentacije s tega področja.

Raziskovanje miru v avstrijskem inštitutu naj bi temeljilo na interdisciplinarnem aplikativnem družboslovnem pristopu, ki naj se ukvarja z vzroki za uporabo sile in predvsem s pogoji za ohranitev miru. Pri tem si delavci inštituta ne prizadevajo za količinske rezultate, temveč za kakovostne rezultate. Ukvarjali naj bi se predvsem z vprašanji, ki so bila doslej relativno pomanjkljivo obravnavana oz. proučevana, prav tako pa naj bi v Avstriji usklajevali raziskovalno dejavnost na tem področju. Kot dolgoročne začetne raziskovalne naloge so si zastavili predvsem naslednje: proučevanje varnosti in nevtralnosti, temeljnih vprašanj o vzgoji in izobraževanju o miru ter vloge kulture v mirovnih prizadevanjih. Pri prvi od omenjenih tem so bili že doseženi določeni konkretni rezultati, to je priprava poročila o odnosu med nevtralnostjo in miroljubno politiko, prav tako pa so o miroljubni politiki, raziskovanju miru in mirovnih gibanjih priredili že prvi mednarodni simpozij.

Podporo dialogu o problemih miru vidijo predvsem v tem, da bi grad Schlaining postal kraj za srečanja, ki bi bila namenjena za ohranjanje miru. Delovne in bivalne razmere so za to gotovo primerne, predvsem za posamezna neformalna srečanja. Za taka srečanja pa si tudi predvsem prizadevajo, saj lega samega inštituta, ki je tako rekoč odmaknjen od »vsakodnevnega sveta«, omogoča tudi odstopanje od vlog, ki jih imajo posamezniki v življenju. S tem pa dialog lahko postane bolj odkrit, ustvarjalen in uspešen. Tako so npr. že organizirali sreča-

nje o evropsko-arabskem mirovnem dialogu, bdeli so npr. tudi nad srečanjem graškega inštituta za mednarodno pravo in mednarodne odnose ter seminarjem za mednarodne odnose Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo iz Ljubljane na temo dvostranski jugoslovansko-avstrijski odnosi.

Možnosti za širitev ideje in ideala miru pa vidijo predvsem v izdajateljski, komunikacijski, propagandni in kulturni dejavnosti inštituta. Prav tako naj bi organizirali mednarodna srečanja oz. okrogle mize, na katerih bi se soočali politiki in znanstveniki, novinarji in javni delavci, ki jim je vsem naložena skrb ne le za ohranitev miru, temveč tudi za njegovo utrjevanje. V središču pozornosti naj bi bila nekakšna »poletna akademija miru«, ki bi povezovala raziskovalno delo s pedagoškim, z razpravami in dialogi ter s kulturnimi srečanji in dejavnostmi. V plenarnem delu naj bi bila taka poletna šola oz. akademija namenjena vsej javnosti, posamezni tematski seminarji pa bi bili posvečeni posebnim področjem, kot so npr. mladi, mirovna gibanja, cerkve in podobno. Na kratko, vsem, ki se ukvarjajo s sedanjimi družbenimi problemi.

Tako bo letos julija prvič organizirana poletna šola oz. »mirovna akademija«, ki bo največ pozornosti namenila obravnavi temeljnih vprašanj raziskovanja miru in miroljubne politike. Pri tem nameravajo proučiti mirovne koncepte različnih civilizacij, konflikt med Vzhodom in Zahodom, oboroževanje in nerazvitost, sovražne predstave in predsodke ter perspektivo bodočnosti mirovnega gibanja in drugo. Kot zanimivost dodajmo, da bo iz Ljubljane sodeloval tudi Bojan Grobovšek, ki je obenem član sveta avstrijskega inštituta za proučevanje miru. Poleg omenjenih pa namerava poletna šola obravnavati še tri teme. Prva govori o avstrijski nevtralnosti in miroljubni politiki, druga pa se ukvarja s socialno psihologijo miru. Ob koncu predvidevajo tudi mednarodni seminar v angleškem jeziku na temo globalna vprašanja in cerkve sveta. Podrobnejše informacije pa so na voljo pri: Österreichisches Institut für Friedensforschung, 7461 Stadtschlaining – Burg, telefon 0 33 55/24 98.

Vodja inštituta je Josef Binter, Korošec, ki je študiral sociologijo in izobraževanje na celovski univerzi, mednarodne odnose na dunajski diplomatski akademiji in univerzi v

Georgetownu, izvršni direktor inštituta pa je postal, ko je zapustil dunajski razvojni inštitut. Po njegovih besedah si inštitut prizadeva, da bi postal ne le kraj za srečanja različnih znanstvenih in političnih delavcev, temveč da bi tudi delovno sodeloval z domačimi in tujimi inštituti. V tem se kažejo določene možnosti za sodelovanje z našimi

inštituti, ki se ukvarjajo s podobno problematiko, kot je na primer novo ustanovljeni inštitut za strateške študije v Beogradu ali obrambnoslovni center pri FSPN v Ljubljani. Vsekakor so to razvojne možnosti, ki jih ne kaže zanemariti.

*Bojko Bučar*

RIKARD ŠTAJNER

## Kriza 3

Sodobni fenomen ekonomske krize v svetu, ki zajema vsa področja gospodarjenja in ni obšel nobene dežele, je svojstven izziv za znanost. Ta pojav je posebej zmedel ekonomsko znanost, ki nekako ne najde teoretske razlage, kaj se dogaja s svetovnim gospodarstvom in z mednarodnimi ekonomskimi odnosi. Stare teorije niso v stanju odgovoriti na ta vprašanja, nove pa se v porajanju srečujejo z velikimi težavami in negotovostmi, posebej ko gre za njihove tako imenovane »čiste« oblike; to posebej zato, ker je za sedanje razmere v ekonomiji značilno, da se vanjo močno vpleta politika. Ekonomska teorija se ne more sama dokopati do novih spoznanj, ne da bi se oprla na politiko, sociologijo in druge družbene vede. Ni več čistih, sektorskih odgovorov: kompleksnost in interdisciplinarnost na področju znanosti postajata vse bolj očitna nuja.

Mnenja sem, da se je teh resnic in pravil močno oklepal Rikard Štajner, ko je pripravljaval osnutek trilogije\*, še bolj pa so se mu vsiljevala med samim pisanjem. Če je avtor v *Krizi 1* obravnaval anatomijo krize kapitalizma v neoimperialistični fazi, v *Krizi 2* anatomijo neokolonializma in teorije nove mednarodne ekonomske ureditve, je bilo povsem logično, da je raziskovanje zaključil s sintezo kriznih procesov v njihovem obmedrjenem in zgodovinskem pomenu. Tako je zasnovana in tak cilj ima *Kriza 3*, zato ima tudi podnaslov: anatomija sodobnih družb in ekonomska teorija nadaljnjih evolucij.

S *Krizo 3* je hotel avtor predvsem strniti svoja raziskovanja in izoblikovati zaključke.

\* R. Štajner, *Kriza 1*: anatomija sodobnih kriz in ena izmed teorij kriz v neoimperialistični fazi razvoja kapitalizma (CZ, Ljubljana 1976); R. Štajner, *Kriza 2*: anatomija neokolonializma in (splošna) teorija nove mednarodne ekonomske ureditve (CZ, Ljubljana 1982); R. Štajner, *Kriza 3*: anatomija sodobnih družb in ekonomska teorija nadaljnjih evolucij (CZ, Ljubljana 1983).

Tega pa ne dela statično, temveč dialektično, torej ne abstraktno, marveč zgodovinsko. Zato je svojo analizo usmeril predvsem k degenerativnim procesom v svetovnem gospodarstvu; pri čemer se je prebil do zanimivega sklepa: da je eden od temeljnih vzrokov za sodobne krizne degeneracije prav v naraščanju vojaškega sektorja gospodarstva v razvitih državah. To svojo ugotovitev natančno razčlenjuje v prikazu moči vojaškega gospodarstva v svetu, posebej v ZDA – kot tudi obsega vojaških izdatkov, ki povzročajo dalekosežne negativne posledice tako za mednarodno politično ozračje kot tudi za celotno ekonomsko reprodukcijo v svetu. Tako naravnana analiza razkriva vse implikacije, ki jih vojaške ekonomije prenašajo na svetovno gospodarstvo. Čeprav se o degenerativnem vplivu vojaške industrije mnogo razpravlja, posebej kot argument v politični sferi, pa ekonomska argumentacija ni dovolj razčlenjena; prav zaradi tega je Štajnerjeva analiza toliko bolj dobrodošla tistim silam, ki se dejansko borijo za ozdravljenje mednarodnih odnosov, kar velja še posebej za gibanje neuvrščeniosti.

Nadaljnji bistveni vidik degeneracije vidi Štajner v valovih, ki še prihajajo – to je v procesu še neozdravljenih preteklih in že obremenjenih prihodnjih gospodarskih gibanj in odnosov; pri tem natančneje obravnava splošni sodobni fenomen naraščajoče vloge države v gospodarstvu. Toliko, kolikor je ta vloga večja – njen vpliv pa ne pušča ob strani nobenega obstoječega družbeno-ekonomskega sistema – toliko narašča tudi odgovornost države kot svojevrstnega generatorja krize. Avtor utemeljeno zastavlja vprašanje: kako država deluje, kako rešuje protislovja lastnine in javnih izdatkov z namenom, da bi ublažila krizo in ustvarila boljše pogoje za reprodukcijo sistema? Ali je to moč doseči s krepitvijo etatizma ali z deetatizacijo? Na ta vprašanja ekonomska znanost ne daje pravih odgovorov, če rešitev ne išče v podružbljanju.

Svoja nadaljnja raziskovalna prizadevanja namenja avtor evolucijskim procesom, ki

navkljub krizi ali skoz krizo zajemajo tako socialistične kot kapitalistične družbe. Njegova analiza in razmišljanja o teh vprašanjih so zelo poučna in v njih bo našel bralec celo vrsto zanimivih podatkov in ocen. V tem raziskovanju pride avtor do pomembnega elementa evolucijskih procesov, namreč do vprašanja »demokratizacije« lastništva v sodobnem kapitalizmu, ki prispeva svoj delež k novi logiki korporacij in kapitala, k moči managerjev, s tem pa tudi k svojevrstni ekspropriaciji lastnikov. Izhajajoč iz obćih sprememb se to poglavje zaključuje z vprašanjem: ali gre za tako deformacijo kapitalizma, ki bi lahko v konćni konsekvenci ogrozila njegov obstanek v prihodnosti?

Pot k drugaćnim konstelacijam je povezana z naglim pospeševanjem družbenih, ekonomskih in tehnićnih procesov, za katere so znaćilne spremembe v odnosu sil v svetu in v nacionalnih ekonomskih in družbenih strukturah – kot tudi vse hitrejša internacionalizacija gospodarjenja. To analizo opira avtor na številne podatke in je tako preprićljivo izhodišće za drugi del knjige, ki govori o novem obdobju.

Ta del knjige zaćenja Štajner s trditvijo, da je v svetu zaznavna kriza doktrin, ki se ne ujemajo z objektivnimi realnostmi. Uradne doktrine si namreć prizadevajo na vse načine dokazovati, da so družbeni sistemi in družbe (ki jih zagovarjajo) nespremenljive. To seveda vodi v suboptimalnost, anomalije in nepreprićljivost tudi tam in tedaj, ko skušajo nosilci teh doktrin razmišljati na nov način. To se zlasti nanaša na vprašanje zloma kapitalizma, ki ga avtor podrobneje analizira in ga izpelje do sklepa, da v predvidljivi prihodnosti ne more biti govora o dokonćnem zlomu kapitalizma, pać pa poteka zaporedno pojemanje posamićnih oblik in razvojnih faz kapitalizma, kar opozarja na specifićen proces odhajanja te družbeno-ekonomske formacije s svetovnega prizorišća.

V tem kontekstu razmišlja avtor tudi o vprašanju konvergentnega razvoja družb. Izhodišće tega vprašanja so nekatere teoretske teze o podobnostih industrijskih družb – kapitalistićnih in socialistićnih. Zato se samo po sebi vsiljuje tudi vprašanje, kakšen bo kapitalizem jutri in ali so možnosti za renesanso svetovnega kapitalistićnega sistema. Nadalje vprašanje, ali bo kapitalistićnemu svetovnemu sistemu, ko bo razpadel, sledil svetovni socialistićni sistem. V tem pogledu

je avtor povsem precizen: tak sistem bo verjetno nastal v neki prihodnosti; sedaj še ni uresnićljiv ne le zaradi realnega odnosa sil, marveć tudi zaradi tega, ker predpostavlja socializem in potemtakem tudi svetovni socialistićni sistem svobodno opredelitev narodov in dežel zanj; samo tedaj ima lahko svoj smisel, utemeljenost in znaćaj bistveno novega odnosa. Socializem kot svetovni proces je evolucija večine sodobnih družb k socialnim vsebinam in/ali socialistićnim odnosom. Izpit, ki ga mora opraviti, je v njegovi sposobnosti, da razreši temeljna vprašanja prihodnjega razvoja, saj je kapitalizem za to vse manj sposoben. Tako pride avtor tudi do zaključka, da sta samoupravljanje in participacija neizbežni komponenti prihodnjih rešitev.

Povsem v skladu s svojo filozofijo konća avtor trilogijo s poglavjem *Po krizi*, v katerem ugotavlja, da krize podirajo, transformirajo pa tudi gradijo; da ne obstajajo niti teoretske možnosti, da bi se kapitalizem trajno preživljal, da pa takih možnosti nimajo tudi nekatere sodobne oblike socialistićnih družb – in to ne glede – ali pa prav zaradi neustavljivega širjenja socialistićnih idej, odnosov, teženj in prakse. Zato je popolnoma logićna avtorjeva ugotovitev, da se »sodobne družbe ne morejo razvijati na starih temeljih in v preseženih okvirih«. To se posebej kaže v dejstvu, da sodobne razvite države niso več sposobne uspešno opravljati svojih nekaj progresivnih pilotskih funkcij.

Ideje, ki jih avtor na podlagi analiz razvija v trilogiji, so znanstveno utemeljene in hkrati aplikativne. S knjigami Rikarda Štajnerja smo dobili dragocen opus. Ne glede na to, da so v takem delu nujno tudi teze, o katerih je možno diskutirati, je Štajnerjevo delo pomemben prispevek k znanosti, ki je naravnana k iskanju zakonitosti sodobnih gibanj, kar je posebej pomembno z vidika potreb in filozofije samoupravnega socializma in gibanja neuvršćenosti. Ta analiza je dragocena, ker je realistićna oziroma k temu teži; je polna argumentov o procesih, katerim so sicer krize imanentne, ki pa odpirajo tudi nove perspektive.

Marko Vrhunec

## Krajevna skupnost v sistemu socialističnega samoupravljanja

Študija Staneta Vlaja »Krajevna skupnost v sistemu socialističnega samoupravljanja«, ki je istočasno izšla pri Komunistu in pri Skupnosti slovenskih občin, je njegova dopolnjena magistrska naloga v okviru pravno-političnega študija na Pravni fakulteti v Ljubljani. V predgovoru daje dr. Majda Strobl študiji upravičeno zelo visoko oceno, ko pravi, da gre za »solidno znanstveno delo«, ki celovito in z različnih vidikov (ustavnopravnega, politološkega in sociološkega) obravnava teoretično zasnovo, normativno ureditev in uresničevanje ustavne zamisli krajevnih skupnosti.

V študijo so ustrezno vključeni vsi temeljni vidiki, pomembni za seznanjanje z bistvom ustavne zamisli krajevnih skupnosti, ne da bi se avtor izogibal perečim odprtim teoretičnim in praktičnim problemom in dilemam. Temeljna značilnost Vlajeve študije je v tem, da avtor v njej uspešno povezuje nadvse zanesljivo, prepričljivo in dokumentirano prikazovanje ustavne zasnove in normativne ureditve krajevnih skupnosti z razpravljanjem o bistvenih problemih in dilemah sedanjega delovanja in perspektiv nadaljnjega razvoja teh skupnosti. Pri tem je zanimivo, da je povezovanje in soočanje normativne ureditve s prakso celovitejši in bolj bogato, ko gre za vključevanje krajevnih skupnosti v delegatski skupščinski sistem, zlasti v delovanje zborov krajevnih skupnosti občinskih skupščin, kot pa pri obravnavni samoupravne organiziranosti in delovanja samoupravnih organov krajevnih skupnosti. Ta značilnost pa ni le posebnost Vlajeve študije, temveč jo srečamo tudi pri obravnavanju samoupravne organiziranosti in delovanja združenega dela, samoupravnih interesnih skupnosti itd. Številne analize delegatskega sistema, ki pozivajo k večji usmerjenosti subjektivnih sil v temeljne samoupravne skupnosti, namreč same posvečajo večjo pozornost delegatskim skupščinam kot delavskim svetom in skupščinam krajevnih skupnosti.

Druga značilnost in odlika Vlajeve študije se tiče povezovanja krajevnih skupnosti z združenim delom. Pri tem avtor ni ostal pri znanih že kar klasičnih Kardeljevih in Kraigherjevih poudarkih o tem, da je krajevna skupnost »družbenoekonomski odnos« oz. »sestavni del združenega dela«, temveč kritično analizira različne vidike uveljavljanja družbenoekonomskih odnosov v krajevnih skupnostih. Tako na več mestih poudarja pomen vključenosti in povezanosti krajevnih skupnosti z organizacijami združenega dela, tudi tistimi, ki imajo sedež izven krajevnih skupnosti, njihovi delavci pa živijo v njej. Za razliko od večine člankov in razprav Vlaj poglobljeno razčlenjuje ravno to, družbenoekonomsko področje. To velja za planiranje, financiranje, razvijanje delegatskih razmerij, vključevanje delegatov združenega dela v skupščino krajevnih skupnosti in za delovanje družbenopolitičnih organizacij (zlasti sindikata) v krajevni skupnosti. Pri tem je avtor kritičen ne le do prakse, temveč tudi do nekaterih vidikov normativne ureditve, na primer na področju planiranja in financiranja. Tako med drugim pravi: »Zavzemamo se za poenostavitev postopkov planiranja, za dopolnitev samoupravnih splošnih aktov organizacij združenega dela glede teh in drugih odnosov do krajevnih skupnosti, hkrati pa za odločnejšo družbenopolitično akcijo, zlasti zveze sindikatov... V razpravi o združevanju sredstev za krajevne skupnosti se zavzemamo za prevlado samoupravnega združevanja dela in sredstev in v tem okviru posebno pozornost posvečamo dohodku temeljne organizacije združenega dela kot – perspektivno gledano – temeljnemu viru...«

Avtor kaže veliko posluha za odkrivanje nejasnosti, nerazumevanj, odporov in drugih odklonov, tako pri pojmovanju ustavne zasnove krajevnih skupnosti kot pri njenem uresničevanju v praksi. Tako na primer kot enostranskosti posebej omenja »pretirano poudarjanje njihove teritorialne komponente, lokalizem in izolacionizem krajevnih skupnosti, umetno ločevanje delavcev proizvajalcev v združenem delu in občanov potrošnikov v krajevnih skupnostih, hierarhične odnose občin in drugih skupnosti do krajevnih skupnosti, zanemarjanje vloge osebnosti posameznika, zanemarjanje ekonomskih možnosti in zakonitosti, statično obravnavanje krajevnih skupnosti itd.« Zdi

se, da je nekoliko preveč optimistična ocena avtorja v sklepnem delu študije, po kateri v zadnjih letih uspešno odpravljamo navedene enostranskosti.

Menim, da bi veljalo ob drugih slabostih in deformacijah, ki jih avtor identificira, kritično analizira njihove vzroke in predlaga smer aktivnosti za njihovo preseganje, več pozornosti nameniti zlasti t. i. lokalizmu, ki se izraža v delovanju krajevnih skupnosti, posebej izrazito pa pri vključevanju krajevnih skupnosti v delegatski skupščinski sistem na širših ravneh. Kritična analiza pretiranega zapiranja krajevnih skupnosti je nujno potrebna korekcija pozitivnih ocen o delovanju zborov krajevnih skupnosti in pomemben kriterij za vrednotenje uspešnosti delovanja Zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij v krajevni skupnosti.

Naj na koncu ponovimo, kaj je na kar se da zgoščen, prepričljiv in zanesljiv način napisal Stane Vlaj v svoji študiji o krajevni skupnosti:

- prikaz razvoja od NOO, prek krajevnih ljudskih odborov in stanovanjskih skupnosti do sedanje krajevnne skupnosti;

- kratek prikaz izkušenj drugod (npr. Pariške komune, sovjetov) in razmejitev krajevnne samouprave jugoslovanskega tipa od klasične lokalne samouprave;

- prikaz teoretične zasnove in bistva ustavne zamisli krajevnne skupnosti;

- kritična analiza uresničevanja ustavne zasnove krajevnne skupnosti z upoštevanjem izvedenih raziskovanj in prvih analiz začete kritične analizedelovanjapolitičnegasistema;

- prikaz perspektive nadaljnjega razvoja krajevnne samouprave;

- pregled predpisov, literature, statističnih podatkov in opravljenih raziskav ter družbenopolitičnih dokumentov, ki se nanašajo na krajevno skupnost.

Takšen celovit pravno-politološki prikaz krajevnne skupnosti, problemsko zasnovan, prepričljivo argumentiran in vsestransko uporaben je lahko napisal samo dolgoletni zavzet spremljevalec, raziskovalec, pristaš in teoretik krajevnne samouprave in krajevni aktivist, kot je Stane Vlaj. Ker ima obenem elemente priročnika, učbenika, raziskovalnega poročila in znanstvene študije, je kot takšen nepogrešljiv za širok krog družboslovnih raziskovalcev in družbenopolitičnih aktivistov.

*Ciril Ribičič*

ANDREJ ANDREJEVIČ GROMIKO

## U svetskoj areni

(izd. založba Avgust Cesarec, Zagreb, 251 str.)

Nedvomno je Andrej Andrejevič Gromiko (roj. 1909), sprva kot izvrševalec in kasneje kot ustvarjalec sovjetske zunanje politike, ena najmarkantnejših oseb v diplomaciji dvajsetega stoletja. Gromiko je začel karieto leta 1936 kot znanstvenik v Inštitutu za ekonomijo pri Sovjetski akademiji znanosti, leta 1939 pa je bil premeščen v diplomatsko službo. Pri tridesetih se je specializiral za ameriško-sovjetske odnose. Od takrat se je njegova kariera nenehno in nepretrgano vzpenjala, kar je bilo precej nenavadno za tedanje okoliščine v Sovjetski zvezi. Istega leta je bil premeščen kot minister svetnik v sovjetsko veleposlaništvo v Washington, leta 1943 pa je postal veleposlanik. Od trenutka ko je vojna med zavezniki in silami »osi« dosegla vrhunec, se je Gromiko udeleževal vseh pomembnih političnih dogodkov – sodeloval je na mednarodnih medvojnih in povojnih konferencah, na katerih so ZDA, Velika Britanija in Sovjetska zveza določale politični zemljevid sveta: na konferencah v Dumbarton Oaksu in San Franciscu, kjer so se velesile dogovorile o načelih ustanovne listine OZN, leta 1945 na konferenci na Jalti, kjer so se dogovorili o razdelitvi interesnih sfer, in na konferenci v Potsdamu, ki je v zvezi s Poljsko ter denacifikacijo in demilitarizacijo Nemčije povzročila globoka in usodna razhajanja med zavezniki antihitlerjevske koalicije. Jaltška in potsdamska konferenca sta samo potrdili, da so velesile (torej tudi Sovjetska zveza) sicer imele skupni cilj (uničenje nacizma), da pa so bili njihovi interesi zelo različni. V tem smislu konferenci pomenita neuraden uvod v hladno vojno, ki je skozi desetletja pripeljala do sedanjih nepremostljivih ideoloških in političnih nasprotij med Vzhodom in Zahodom.

Po Stalinovi smrti leta 1953 je bil Gromiko, ki je bil tedaj veleposlanik v Londonu, premeščen v Moskvo, in imenovan za prvega namestnika zunanjega ministra. Leta 1957 je postal minister in je to še danes.

Gromiko ima torej za seboj štiri in pol desetletja diplomatske in politične kariere.

Zaradi sposobnosti, da je kljub mnogim dramatičnim spremembam v Sovjetski zvezi ostal fizično in politično prisoten, ga moderni zgodovinarji primerjajo s Talleyrandom (1754–1838), škofom, ki se je 1789. pridružil revoluciji, postal Napoleonov zunanji minister in dosegel, da so spet zavladali Burboni. Tako kot Gromiko je torej zamenjal mnoge vrhove oblasti.

Ker je bil Gromiko v tako dolgi karieri nedvomno udeleženec mnogih pomembnih političnih dogodkov, ki so usodno vplivali na sedanje razmerje sil na svetu, bralec knjige *V svetovni areni* upravičeno pričakuje, da bo v pričujočem delu našel vrsto pojasnil, stališč in mnenj o tistih dogodkih, ali pa tudi podatke izza kulis, do katerih imajo dostop samo »posvečeni«. V Gromikovi knjigi ni ničesar takega. Knjiga je le izbor govorov, ki jih je imel Gromiko na raznih partijskih kongresih in mednarodnih konferencah, poleg tega pa najdemo še vrsto člankov, objavljenih v raznih sovjetskih publikacijah. Iz tega izbora govorov, člankov, izjav, zdravic itd. od leta 1966 do 1982 naj bi bralec razpoznal osnovna načela, strategijo in taktiko sovjetske zunanje politike. Bralec iz takšnega načina podajanja snovi kajpak ne more jasno razbrati evolucije sovjetskih stališč do mednarodnih problemov, saj se strateški cilji sovjetske zunanje politike v zadnjih šestnajstih letih niso spremenili. Skrbni bralec sicer opazi, da dobivajo v tem času mednarodni problemi različne poudarke, ki pa povedo le to, da je Gromiko prvovrsten diplomat, ki je ob vsaki priložnosti sposoben prefinjeno občuti duh časa in presodi potrebo političnega trenutka.

Knjiga *V svetovni areni* torej ni politična avtobiografija sovjetskega zunanjega ministra, ki bi vsekakor imel kaj povedati, temveč izbor skoraj vedno enakih, rahlo monotoničnih uradnih stališč, sicer skrbno pretehtanih, ki pa vendar zahtevajo, da se bralec z dodatnim naporom približa k njihovim vsebinskim jedrom. Ta klasični miselno besedni žargon presega edino v napadih na Kitajsko in njeno zunanjo politiko. Pri tem ne skriva razjarjenosti, ko pravi, da ZDA v odnosih s Sovjetsko zvezo večje igrato na »kitajsko karto«, zato so po njegovem mnenju majhne možnosti, da bi Sovjetska zveza in Kitajska našli skupen jezik. Kitajska je, skratka, z Mao Ze Dongom ali brez njega večni problem, nekakšna nenehno odprta rana sov-

jetske zunanje politike. V tem pogledu ostaja »kitajski sindrom« Gromikov kardinalni problem, saj so zadnja desetletja minila tudi v znamenju občasnih krvavih obmejnih spopadov in stalnih verbalnih zaostrovanj.

Odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so prikazani le s štirimi pozdravnimi govori, ki jih je Gromiko naslovil na nekdanje jugoslovanske zunanje ministre (Nikežića, Tepavca, Minića in Vrhovca). Četudi so tudi ta štiri besedila izbrana po skrbnem premisleku, bralec ne izve o pravi vsebini odnosov med državama skoraj nič. Gromiko podaja v uvodni besedi, ki je namenjena jugoslovanskemu bralcu, seveda zelo sovjetski zgodovinski presek jugoslovansko-sovjetskih odnosov. Sestavljen je iz stereotipnih formul o »sovjetskih in jugoslovanskih narodih, ki so od nekdaj čutili globoke in vzajemne simpatije« ..., »o narodih, ki jih vežejo močne prijateljske vezi, katerih korenine segajo v globino stoletij« ipd. Gromiko pojasnjuje vzpostavitev diplomatskih odnosov med Črno goro in Rusijo Petra I. v začetku 18. stol., skrb za srbske upornike leta 1804 in sodelovanje »stotih in stotih ruskih prostovoljcev in častnikov« v bojih srbskega naroda za osvoboditev v letih 1876–78 – kot posledico napredne zunanje politike Petra I., Katarine Velike, Aleksandra I. in Nikolaja I.

Gromiko odpravi obdobje po drugi svetovni vojni (leta 1948 neposredno sploh ne omenja) z blago ugotovitvijo, da je prišlo med državama »večkrat do napetih odnosov, pomembno pa je, da sta državi našli v sebi dovolj moči ..., vzajemno težnjo in dobro voljo« za obnovitev normalnih odnosov. Za jugoslovansko-sovjetske odnose so po drugi svetovni vojni značilna tri obdobja: prvo je obdobje prijateljstva in zavezništva v prvih letih po vojni, saj je jugoslovanska revolucija videla možnost za zmago tudi v naslonitvi na Sovjetsko zvezo; drugo je obdobje Informbiroja (1948), obdobje globokih nasprotij, ki jih je spremljala nenehna grožnja, da bo prišlo do sovjetske oborožene intervencije; in obdobje postopne normalizacije po Stalini smrti leta 1953, ko je Gromiko kot prvi namestnik in od leta 1957 minister za zunanje zadeve sam sodeloval pri izboljševanju odnosov. Po podpisu Beograjske deklaracije leta 1955 in Moskovske deklaracije leta 1956 lahko označimo odnose v diplomatskem jeziku kot korektne. Seveda so za Jugoslavijo osnovna načela deklaracij (enakopravnost,

nevmešavanje, spoštovanje ozemeljske celovitosti in pravica do različnih poti pri izgradnji socializma) *conditio sine qua non* za normalne odnose s Sovjetsko zvezo. Zaradi nenehnega jugoslovanskega vztrajanja pri omenjenih načelih, pa tudi sovjetskega spoštovanja teh načel, kasnejši razvoj ni pripeljal do tiste politične, gospodarske in intelektualne podrejenosti, ki je značilna za odnose med Sovjetsko zvezo in državami socialističnega tabora.

Vzdrževanje odnosov v skladu z načeli beograjske in moskovske deklaracije bo tudi v prihodnje ena pglavitnih skrbi jugoslovanske zunanje politike. Deklaraciji vsebuje ta načela, ki jih Jugoslavija v praksi mora upoštevati pri oblikovanju odnosov z obema velesilama, ZDA in Sovjetsko zvezo. Posebno še, če imamo pred očmi, da nekateri pomembni dejavniki na Zahodu v zadnjem času zanikajo, da je bil na Jalti dosežen sporazum o delitvi interesnih sfer s Sovjetsko zvezo ter da sklepni dokument Helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi iz leta 1975 potrjuje delitev in status quo samo v Evropi. Sovjetski tisk je večkrat zanikal, da je Sovjetska zveza kdajkoli sodelovala pri pogajanjih o delitvi interesnih sfer v Jugoslaviji. Sovjetska publicistika in tudi pričujoča knjiga poudarjata istovetnost zgodovinske usode Rusije in jugoslovanskih narodov. Pozivi sovjetskih politikov, da je potrebno strniti vrste socialističnih držav, so vsekakor namenjeni tudi nam.

Zanimivejši del knjige je Gromikov članek z naslovom »Lenin in zunanja politika Sovjetske zveze« (str. 458) in referat, ki ga je imel maja 1983 ob izvolitvi Andropova za predsednika prezidija vrhovnega sovjeta z naslovom »O mednarodnem položaju in zunanji politiki Sovjetske zveze« (str. 490). V obeh prispevkih nas Gromiko seznaja za osnovnimi smernicami, strategijo in prakso sovjetske zunanje politike. Za Gromika kot profesionalnega diplomata diplomacija ni samo pogajalski način delovanja v mednarodnih odnosih ali skupek metod, ki jih pri tem uporabljajo diplomati, kot tudi ne samo večšina ali poklic, temveč sredstvo za politični boj z močno ideološko komponento. Lenin je po Gromikovem mnenju utemeljitelj sovjetske zunanje politike in tvorec njene diplomatske službe. Posebno pa je Lenin zaslužen »za vzgojo cele generacije diplomatov novega tipa, sovjetskih diplomatov, ki v

mednarodni areni niso branili eksploatacijskega razreda, temveč interese delavcev napredne socialistične ureditve« (str. 463). Gromiko nadaljuje: »Za tak leninski pristop sovjetske diplomacije se tudi danes zavzema KPSZ«.

Sovjetska zveza pa je v mednarodnih odnosih delovala predvsem kot velesila in sovjetski politični sistem se neizbežno odraža v praksi in teoriji sovjetske diplomatske službe; potemtakem je treba te Gromikove trditve presojati tudi v luči tega temeljnega dejstva.

Od Oktobrske revolucije leta 1917 pa do danes je sovjetska diplomacija doživljala razne bolj ali manj radikalne obrate. Od leta 1939 pa je Gromiko posredno ali neposredno tudi sam doživljal vse spremembe bodisi v zunanji politiki bodisi v diplomatskem aparatu.

V obdobju, ki ga obravnava pričujoča knjiga, torej drugo polovico šestdesetih in sedemdesetih let, sta značilni »doktrina medsebojne odvisnosti« in pojav nacionalizma (ponovno oživiljanje idej o nacionalnih državah), ki sta povzročili pomembne strukturne spremembe v mednarodni politiki. Povečal se je pomen multilateralne diplomacije (pogajanje več strani), s čimer so se povečale zahteve po večjem številu diplomatov – specialistov za posamezna področja.

To je obdobje formalizacije popuščanja napetosti kot vodilnega načela v sovjetsko-ameriških odnosih, obdobje odločilnega prodora sovjetske diplomacije in politike v tretji svet in negotovosti o tem, kako bodo ZDA reagirale na geopolitične spremembe v svetu.

Na koncu lahko ugotovimo, da imata sovjetska diplomacija in pogajalska tehnika nekaj stalnih značilnosti. Poleg geografskih, ekonomskih in zgodovinskih okoliščin, ki v glavnem določajo slog sovjetske diplomacije, v praksi prevladuje zaskrbljenost za lastno varnost. V preteklosti je bil ta občutek stalne ogroženosti opredeljen v doktrini »Rusije kot večno oblegane države«, v novejšem času pa se kaže v doktrini »kapitalističnega obkoljevanja« in v poudarjanju možnosti za izbruh atomskega spopada.

Druga značilnost sovjetske diplomacije je njena ideološka naravnost. To v praksi pomeni, da se vsakemu mednarodnemu problemu pritakne njegova ideološka dimenzija. Skozi optiko konzervativno-napredno,

socialistično-kapitalistično, razredno-nerazredno, izkoriščevalsko-neizkoriščevalsko se odvijajo diplomatska pogajanja o skoraj vseh mednarodnih problemih. Ideološki pristop v bistvu presega tradicionalno diplomatsko tehniko in taktiko ter dejansko spreminja diplomacijo.

Tretja značilnost sta prevladujoča vpliv in kontrola partije pri zunanjih zadevah, s pomočjo več ali manj stalnih institucionaliziranih oblik, zaradi česar prevladuje v sovjetski diplomaciji določena togost, poudarjanje sile, priznavanja vrednosti totalne diplomacije in delovanje, opredeljeno z natančnimi direktivami.

Posebno po Stalinovi smrti pa sovjetska diplomacija doživlja pomembne spremembe. Diplomatski aparat se je v glavnem profesionaliziral. To omogoča diplomatom-specialistom za posamezna področja, ki niso iz političnih (partijskih) struktur, da lahko bolj vplivajo na pripravo tistih analiz o mednarodnih problemih, na podlagi katerih se oblikujeta strategija in praksa sovjetske zunanje politike. Prav zaradi teh lastnosti sodi torej sovjetska diplomacija med najsposobnejše zunanje politične službe na svetu.

*Iztok Simoniti*

BOJAN GROBOVŠEK

## Mirovna gibanja in evrorakete med emocijami in realno politiko

Pred nami je prijetna osvežitev in novost na slovenskem knjižnem trgu, delo mlajšega, toda tudi že širšemu krogu poznane komentatorja in publicista. To je knjiga Bojana Grobovskega o mirovni gibanjih in evroraketah med čustvi in realno politiko. Knjiga je izšla v zbirki »Študijski zvezek« založbe Komunist (Ljubljana 1984), s 102 stranema vključno s 14 tabelami.

Mirovna gibanja so nedvomno sociološki pojav v družbi, ki spremlja človeka, odkar obstaja težnja po uničevanju. Toda prav go-

tovo so dobila večjo težo in pomen, ko je vojna kot sredstvo zunanje politike postala totalna, četudi najprej s klasičnim orožjem. V ta čas lahko postavimo začetke sodobnih mirovni gibanj. Rezultat strahot II. svetovne vojne je bil med drugim tudi mednarodnopravna prepoved uporabe oborožene sile v mednarodnih odnosih, kot je to zapisano v ustanovni listini OZN, toda oboroženi spopadi s tem niso prenehali. Evropa se celo pripravlja na atomsko vojno. To ni edini razlog, da ljudje, še posebno, toda ne le v Evropi ne zaupajo obstoječim rešitvam in konceptom varnosti in to nezaupanje poraja strah. Strah prerašča v »pacifistično agresijo«, ki se izraža tudi v mirovni gibanjih. To dvojnost dejstev in čustev obravnava tudi ta knjiga, ki že likovno loči avtorjeva čustvena razmišljanja (kurziva) od »realnih« argumentov. Da pa je oboje nemogoče mehansko razločevati (čustva so prepletena z argumenti in nanje vplivajo nazori), nam kaže med drugim tudi obravnavanje dvojnega sklepa NATO: enkrat se vprašanje predstavi kot trda informacija (str. 32) in drugič ista informacija v čustvenem kontekstu (str. 72).

Nisem slučajno omenil prav dvojnega sklepa NATO, saj je bil njegov nasledek (ali pa nasledek nepopustljivosti SZ?) postavitev t. i. evroraket, ki so pahnile svet v novo oboroževalno tekmo. Toda obenem so spodbudile nov, doslej številčno največji val mirovni gibanj po svetu. Tudi v Jugoslaviji do tega nismo mogli ostati ravnodušni, saj so svetovne agencijske novice vsak dan poročale o neuspehu pogajanj obeh velesil, postavitvi raket, mirovni gibanjih ipd. Marsikdo se je vprašal, kaj se sploh dogaja. To delo nam na to vprašanje nudi precej odgovorov, zato smo ga lahko še posebno veselili. Pohvaliti pa moram tudi avtorja in založbo, da se je knjiga tako hitro pojavila na trgu in poizkušala odgovoriti na nekaj sodobni vprašanj. Upamo lahko, da se bo ta praksa, ki je v tujini običajna, ustalila tudi pri nas. Zato tudi ne moremo zameriti, da so v besedilu in opombah manjše tiskovne napake (npr. na str. 84 zahteva svojo razorožitev armada Velike Britanije sama, na str. 49 pa je Perez de Cuellar generalni sekretar OZD ipd.).

V prvem delu avtor obravnava upe, iluzije in mehanizme sodobnega povojnega mednarodnega sistema kakor tudi rezultate, ki jih je prinesel, in zagate, v katerih se je svet

znašel v začetku osemdesetih let. Po kratkem pregledu razvoja mednarodne skupnosti po drugi vojni se nato seznanimo z nekaterimi pojmi in podatki, kot so npr.: detente, A. Saharov, stopnja gospodarske rasti in njegove meje, brezposelnost, kriza realnega socializma, zadolženost držav, sistem Bretton Woods, reaganomika ipd., če jih naštejemo le nekaj. Kriza obstoječega mednarodnega sistema ter neustreznost njegovih političnih, gospodarskih, pravnih in institucionalnih rešitev, predvsem pa kriza vrednot sta postavili zahtevo po drugačnih rešitvah. Tradicionalna politična oblast in njena struktura ter načini odločanja so za prenekateri dele družbe postali neustreznosti. Pojavijo se alternativna gibanja, ki so kot avtor temu pravi, odraz vse večjega nezadovoljstva z ustaljenimi vrednotami, ustanovami in sistemom nasploh. Le obžalujemo lahko, da nam avtor ob koncu tega dela svojega razmišljanja ne predstavi vsaj različnih tipov alternativnih gibanj, ki so, kot to sam ugotavlja (str. 82), tesno povezana z mirovnim gibanjem. In tako namesto da zremo nekaj več o družbenih skupinah, ki iščejo alternative političnim realitetam (npr. zeleni, ekološki, gibanje za pravice žensk, homoseksualcev ipd.), zremo nekaj več o vojaško političnih pojmi, ki označujejo »jedrski vsakdan«, ki je ne nazadnje botroval rojstvu mirovnega gibanja. Ti pojmi (evrorakete, vojaška premoč, ženevska in dunajska pogajanja, SALT, START, SIPRI, ničelna opcija ipd.) nas nato neposredno uvedejo v poglavje, ki govori o oboroževalni tehniki in ki vsebuje tudi kopico zanimivih in koristnih podatkov. Avtor osvetli oboroževanje predvsem skozi prizmo ekonomije in nam osvetli blišč in bedo oboroževalne tekme. Še posebej pa obravnava jedrsko oborožitev in posledice morebitnega jedrskega spopada. Je položaj brezizhoden? Avtor vidi izhod v odpravi blokov in blokofske politike, toda ta rešitev je zapisana v kurzivi. Pobožna želja ali alternativa? Seveda bi tu vendarle kazalo omeniti analizo E. Kardelja, ki je menil, da ne moremo spreminjati sveta z odpravo blokov, kar je iluzija, temveč da je potrebno spreminjati svet oz. družbenoekonomske odnose v njem, kar bo imelo za posledico nepotrebnost blokov in v končni fazi njihovo razpustitev. V tem smislu bi malo več pozornosti zaslužila pojav in vloga nevtralnih in neuvršenih držav ter njihov

odnos do popuščanja napetosti v Evropi in drugod.

Avtor nato obravnava mirovna gibanja v Vzhodni Evropi. Na pojave v svetu že izročilno gleda skozi prizmo tega, kaj koristi in kaj škoduje »stvari socializma« oz. Sovjetski zvezi. Nato pa se posveti neuradnim mirovnim gibanjem v samih državah realnega socializma. Ta gibanja gotovo niso tako obsežna kot na Zahodu, toda zaradi tega njihov pomen ni nič manjši.

Zaradi dostopnosti informacij je seveda poglavje o mirovnem gibanju na Zahodu natančneje obdelano in avtor se trudi potegniti ločnico med pacifizmom in mirovništvom. Kratek zgodovinski pregled pacifističnega udejstvovanja bi sicer zaslužil vsaj omembo srbske socialdemokracije, toda tudi sicer avtor zgodovinski razvoj obravnava izvirno in neortodoksno. Nekateri delijo mirovno gibanje po drugi svetovni vojni na tri »valove« (povojno, šestdeseta in osemdeseta leta), avtor pa obravnava problematiko celovito in kot proces zgodovinske kontinuitete. In to gotovo upravičeno, saj je npr. sporazum Kennedy-Hruščov, ki je v šestdesetih letih pripomogel k upadu mirovnega gibanja, povzročil diabločno razmišljanje o možnosti za omejeni jedrski spopad (v Evropi?), posledica česar je bilo jedrsko oboroževanje na evropskih tleh in kar je dalo nov zagon mirovnemu gibanju v Evropi v osemdesetih letih, t.i. »novemu protijedrskemu gibanju«, kot ga avtor imenuje.

To novo protijedrsko in mirovno gibanje na zahodu v osemdesetih letih ima svoje posebnosti in značilnosti, ki nam jih avtor dostojno predstavi. Posebej obdela vlogo krščanskih organizacij ter mirovna gibanja po posameznih zahodnoevropskih državah. Pregled sklne s krajšim prikazom stanja v ZDA in na Japonskem. Če slednje še lahko nekako razumemo in zagovarjamo, pa je manj jasno, kako da v celotnem delu ni niti besedice o mirovnem gibanju v Jugoslaviji. Vsaj omeniti bi kazalo prizadevanje akcijskih skupin v ZSMS, če se že vsa preostala prizadevanja zdijo preveč »uradna« in s tem zunaj koncepta pričujoče knjige.

In kako presoja avtor dejavnost mirovnega gibanja kot takega? Na kratko rečeno – uspešno, kljub politiki majhnih korakov. Upajmo, da ima v svojem optimizmu prav in da je kljub njegovi občasni navidezni jalovo-

sti pravilno razumel zgodovinski trend nujnosti uspeha mirovnega gibanja. Za slovenskega bralca pa je knjiga gotovo uporaben priročnik za razumevanje realno političnega vsakdana, ki ga obenem seznanja s prenovljenimi številnimi težnjami človeštva po miru. Dodajmo še, da je knjiga napisana razumljivo in poljudno, kar jo bo gotovo pri-

bližalo najširšemu krogu bralcev in ne le tistim, ki se bolj ali manj poglobljeno ukvarjajo s to tematiko. Tega pa smo lahko samo veseli, kajti le koga ne prizadene oboroževalna tekma, grožnja popolnega uničenja in iskanje alternative iz slepe ulice?

*Bojko Bučar*

### Marksistička misao (Beograd) št. 4/1984

*Osnovna tema:* Ekonomske zakonitosti v socialističnem gospodarstvu (razpravljalci: Smiljan Jurin, Mihailo Crnobrnja, Branko Horvat, Zoran Popov, Jovan Raičević, Božidar Cerović, Bogomir Kovač, Dag Stipić; *Članki, razprave:* VESELINILIĆ: Ustvarjalnost in delo; JASNA JANIČIJEVIĆ: Marksistična teorija književne recepcije; *Raziskovanje:* SVETOZAR LIVADA: Demografski prelom jugoslovanske vasi; *Eseji:* LJUBINKA JOKSIMOVIĆ: Recepcija Marxove ekonomske misli na Japonskem; *Prispevki:* JAMES PETRAS: Ekonomski in razredni razvoj Mediterana; *Razprave:* Interesi in politični proces (razpravljalci: Milan Matić, Jovan Djordjević, Milan Podunavac, Miroslav Pečujlić, Živojin Rakočević, Vukašin Pavlović, Vinka Tomić, Najdan Pašić; *Prevodi:* LEON E. HALKIN: Biografija »velikih ljudi«; *Pogledi in prikazi:* VERONIKA VUGRINEC-HITREC: Politična ekonomija socializma brez teorije potreb (ob knjigi Branka Horvata »Politična ekonomija socializma«); ADOLF DRAGIČEVIĆ: Ekonomska znanost in marksizem (Savo Pešić); MIROSLAV R. DJORDJEVIĆ: Samouprava meščanski in socialistični misli Srbije (Ljubinka Bogetić); MICHEL DIFRESNE: Umetnost in politika (Mirko Zurovac).

### Opredeljenja (Sarajevo) št. 7–8/1984

*Delegatski in volilni sistem:* ALIJA LATIĆ: Delegatski in volilni sistem; DUŠKO MILIDRAGOVIĆ: Volitve v delegatskem sistemu; ĆAZIM SADIKOVIĆ: Aktualna vprašanja uresničevanja delegatskih določitev; *Teme družbenoekonomskega razvoja:* ŽARKO PRIMORAC: Proces investiranja in problemi funkcioniranja sistema razširjene reprodukcije; DJORDJE POPOV: Nekaterne značilnosti poslovanja jugoslovanske-

ga gospodarstva s transnacionalnimi korporacijami; ALEKSAMILOJEVIĆ: Razvijanje trga sredstev za proizvodnjo – temelj ekonomije socializma; *Demografska gibanja:* SVETOZAR LIVADA: Položaj ostarelih skozi zgodovino; BRANISLAV MIKULIĆ: Nekaterne značilnosti univerzitetnega kadra v SR BiH; *Filozofija:* ARIF TANOVIĆ: Mir kot eksistencialna vrednota in moralni imperativ; ARIF TANOVIĆ: Socializem in možnosti realnega humanizma (intervju); MILOJE PETROVIĆ: Jaspersov odnos do Marxa; GLIGORIJE ZAJEČARANOVIĆ: Smisel »protislovij« v Marxovi misli o družbi; *Prikazi:* NIKOLA VISKOVIĆ: Pojem prava (Fuad Muhić); HIDAJET REPOVAC: Razredna protislovja kulture (Djemal Sokolović).

### Naše teme (Zagreb) št. 6/1984

*Pogledi:* FILIP SVETIĆ: Nove razsežnosti ekonomske krize; IVO BIČANIĆ: Kako meriti neenakosti? VERA VUGRINEC-HITREC: Marketing – samoupravna socialistična znanost? *Sodobni svet:* JANEZ STANOVNIK: Svetovna kriza in kako jo premagati; *Psihologija in družba:* GORANA HITREC: Psihologija vzgoje in izobraževanja; IVAN FURLAN: Med teoretskimi možnostmi in praktičnimi uresničitvami; LEON ZORMAN: Šolska psihologija v Sloveniji; MIRA ČUDINA-OBRADOVIĆ: Psihološka evolucija reforme šolstva; DŽEVDET HADŽISELIMOVIĆ: Psihologija in umetnost za otroke; ANA SEKULIĆ-MAJUREC: Sistem brez predpostavk; KATICA LACKOVIĆ-GRGIN: Socializacija mladih; TOMISLAV GRGIN: Psihologija in proces učenja; NADA ANIĆ: Vloga psihologije v zaščiti mentalnega zdravja; JOSIP BERGER: Klinična psihologija in mentalna higiena; MLADEN KOSTIĆ: Klinična psihologija kot mediator in agens sprememb; PETER PRAPER: Duševno zdravje in psihološka preventiva; MIKLOŠ BIRO: Psiho-

loška intervencija v krizi; *Raziskave*: SILVA MEŽNARIČ: Notranje migracije v Jugoslaviji in razvoj; MIRJANA MOROKVAŠIČ: Zakaj žene odhajajo?; *Jezik in iracionalno*: D. ŠKILJAN: Uvodna beležka; VLASTA ERDELJAC: Znaki nezavednega; DUBRAVKO ŠKILJAN: Objekt lingvistične želje; JAGODA VUKAŠIN: Lingvistika nadrealizma; *Esej*: MATKO MEŠTROVIČ: Ekonomija smisla; *Dogajanja*: DRAGO ČENGIČ: Kakšna interpretacija tehnike?; *Razstava knjig*.

## Pogledi (Skopje) št. 5/1984

*40 let od prvega zasedanja ASNOM*: ALEKSANDAR HRISTOV: ASNOM in mednarodna skupnost; DJORDJI CACA: Svobodošine in državljsanske pravice v aktih prvega zasedanja ASNOM; VLADIMIR MITKOV: Zgodovinski in državnopravni pomen aktov prvega zasedanja ASNOM; Bibliografija prispevkov o 40-letnici ASNOM; *Članki, razprave*: BLAGOJA DJORDJIJOVSKI: Nekatera vprašanja, ki zadevajo integriteto organizacije združenega dela; VLADIMIR KAUDIČAN: Strukturalne spremembe v gospodarstvu kot pogoj za sanacijo zunanjegospodarskega neravnovesja dežel v razvoju; RISTO FOTEV: Mednarodna cirkulacija kapitala in financiranje gospodarskega razvoja dežel v razvoju; MIRJANA MALESKA: Koncept politične kulture v meščanski politični znanosti.

## Marksizam u svetu (Beograd) št. 5-6/1984

*Sodobna ekonomska kriza*: ELMAR ALTVATER: Kapitalizem v krizi oblik; THOMAS WEISSKOPF: Aktualna ekonomska kriza v zgodovinski perspektivi; ARMANDO CORDOVA: Temeljna obeležja sodobne krize in strategija velikega kapitala; LUCIANO G. CIUTINHO, LUIZ GONZAGA DE MELLO BELLUZZO: Razvoj poznega kapitalizma in reorganizacija svetovnega gospodarstva po vojni; ALEXANDER SCHUBERT: Od krize zadolževanja do mednarodnega finančnega kaosa; EL-

MAR ALTVATER: Svetovni monetarni sistem in inflacija; AUGUSTO GRAZIANI: Kapitalistična inflacija; PAUL BOCCARA: Visoka inflacija, zvečana nezaposlenost in trajno pretirana akumulacija (primer Francije); WILLI SEMMLER: Kriza in ekonomija ponudbe; JOHN HOLLOWAY, SOL PICCIOTTO: Kapital, kriza in država; CARLO DONOLO: Politične forme v družbeni krizi; NORBERT LECHNER: kaj pomeni voditi politiko?; KEVIN McDONNELL: Ideologija, kriza in redukcije javnih izdatkov; MICHAEL A. LEBOWITZ: Splošno in posebno v Marxovi teoriji krize; JOHANNES BERGER: Temeljna misel Marxove teorije krize; MAKOTO ITOH: Marksistične teorije krize; GIOVANI ARIGHI: K neki teoriji kapitalistične krize; JOHN WEEKS: Proces akumulacije in hipoteza o upadanju profitne stopnje; DAVID M. GORDON: Faze akumulacije in dolgi gospodarski ciklusi; ANDRE GUNDER FRANK: Kaj po reagonomiji in thatchertizmu?; JÜRG GLOMBOWSKI: Marx in Keynes: teorija krize in »alternativna ekonomska politika«.

## Pitanja (Zagreb) št. 3-4/1984

*Mladi in religija*: SRDJAN VRCAN: Premise za razpravo o mladih in religiji; SERGEJ FLERE: Religioznost vojvodinske mladine; ŠTEFICA BAHTIJAREVIČ: Novejši premiki v religioznosti mladih; ZLATAN GAVRILOVIČ: Nekateri spremembe v načinih pridobivanja izkustva; (Razprave: Vladimir Obradović, Sergej Flere, Zdenko Roter, Velibor Jerbić, Zoran Malenica, Srdan Vrcan, Ljudevit Plečko, Stipe Orešković, Erma Ivoš, Spomenka Hribar, Vjekoslav Bajsić; *Aspekti religijskega*: ARTHUR A. COHEN: Preteklost in prihodnost eshatološkega mišljenja; BRYAN WILSON: Družbeni pomen religijske spremembe; IVAN D. ILICH: Duhovnik v nastajanju; ANTONIO GRUMELLI; ROBERTO CIPRIANI, SILVANO SARTI: Mladi in prihodnost vere; *Primat duha*: KAROL WOJTYLA: Problem ločevanja doživljaja in akta v etiki in luči nazorov Kanta in Schelerja; *Eseji*: VJEKO SANTRIČ: Ljudsko-laični dialog z Verešom ali o metamorfozi nekega dialoga; MARI-

JAN GRAKALIĆ: Prispevek h kritiki pojma teozofija s pogledom na zgodovino teozofskega gibanja; DAVORIN JAMBOR: Nove oblike (psevdo)religioznosti orientalskega izvora med mladimi; *Prikazi*.

## Pregled (Sarajevo) št. 5/1984

*Članki:* BLAHO BUBICA: Življenjsko okolje in naravni resursi; AVDO SUČESKA: O socialnih in političnih gibanjih bosanskih muslimanov v 18. stoletju; PETAR

MANDIĆ, ISMET DIZDAREVIĆ: Funkcija profesionalnega usmerjanja kandidata za visokošolski študij; MIHAILO BOŽOVIĆ: Zaščita samoupravljanja kot temelj družbenopolitičnega sistema; BRACO KOVAČEVIĆ: Konceptja hegemonije Antonia Gramscija; EMIR ŽULJEVIĆ: Biblioteke in sodobno informiranje; *Prevod:* ANATOLIJ GRIGORIJEVIČ HARČEV: Sodobna družina in njeni problemi; *Mednarodni pregled:* MUSTAFA RESULOVIĆ: Šestdeset let turške republike; MILOVAN MILINKOVIĆ: Razmerje med jezikom in mišljenjem v edukaciji; *Prikazi*.

# bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

A. Članki in knjige iz SFRJ

B. Članki in knjige iz tujine

## I. MARKSIZEM

A

NIKOLIĆ Miloš: Marksizam i samoupravljanje. Zagreb, Kulturni radnik, 1984

B

ALLEN John: In Search of a Method: Hegel, Marx and Realism. Radical Philosophy (1983)35

BALBUS Isaac D.: Marxism and Domination: A Neo-hegelian, Feminist, Psychoanalytic Theory of Sexual, Political, and Technological Liberation, Princeton: Princeton University Press, 1982

BEDESCHI Giuseppe: Il marxismo uno e trino. Mondoperaio 37(1984)3

GHOSH Suniti Kumar: Marx on India. Monthly review 35(1984)8

GONČAROV V. P.: Klassiki marksizma-leninizma o partijnosti naučnogo socializma. Vestnik Moskovskogo univerziteta (1984)2

JAY Martin: Habermas and Modernism. Praxis international 4(1984)1

McBRIDE William L.: Rights and the Marxian Tradition. Praxis international 4(1984)1

MOMDŽJAN K. H.: Konceptualna priroda istoričeskogo materializma. Voprosy filosofii (1984)3

STANLEY John L., ZIMMERMANN Ernest: On the Alleged Differences Between Marx and Engels. Political studies 32(1984)2

## II. FILOZOFIJA

A

NINKOVIĆ Adem: Antropološko-etički pogledi Svetozara Markovića. Pregled 74(1984)2

B

KEDROV B. M.: Učenje o veščestve v svete »novejšej revoluciji v esztestvoznani«. Voprosy filosofii (1984)4

KÖNIG Helmut: Adorno in Wissenschaftsbetrieb. Leviathan 11(1983)4

MACEY David: Fragments of an Analysis: Lacan in Context. Radical Philosophy (1983)35

STEPIN V. S.: Dialektika genezisa i funkcionirovanja naučnoj teorij. Vestnik moskovskogo univerziteta (1984)3

## III. SOCIOLOGIJA – OBČA

### POSEBNE SOCIOLOGIJE

A

JEROVŠEK Janez: Boj za stolčle ovira gospodarno pove-zovanje. Delo 26(1984)204, str. 14

KAVČIĆ Bogdan: Organizacijska povezanost v delovni organizaciji. Ljubljana, SFPN: DDU Univerzum 1984

MITROVIĆ Ljubiša R.: Uloga i zadaci sociologa u udruženom radu. Samoupravljanje 12(1984)3

MLINAR Zdravko: Škodljivost normativnega idealizma. Delo 26 (1984)145, str. 18

MOŽINA Stane, FLORJANČIĆ Jože, GABRIJELČIĆ Janez: Osební, skupinski in organizacijski razvoj. Kranj, Moderna organizacija, 1984

NASILJE u suvremenom svijetu (tematska številka). Pogledi – Split, 14(1984)1

RALIĆ Prvoslav: Savez komunista i »omladinsko pitanje« danas. Socijalizam 27(1984)5

VRKAN Srđan: Protivrečje u položaju Saveza Komunista. Marksistička misao (1984)3

B

BRITVIN B. G., SKLJAROV V. F., TEREŠKIN I. K.: Sociologičeskija informacija v asu predprijetija: metody obrabotki i hranenija. Sociologičeskije issledovanija (1984)2

LEVYKIN I. T.: K voprosu ob integral'nyh pokazateljah socialističeskogo obraza žizni. Sociologičeskije issledovanija (1984)2

RATCLIFFE John W.: Notions Validity in qualitative Research Methodology. Knowledge 5(1983)2

## IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

BIBIĆ Adolf: Zasebnost in skupnost: Civilna družba in politična država pri Heglu in Marxu. Ljubljana – Delavska enotnost, 1984. (Druga dopolnjena izdaja)

MOLIBAND Ralph: Proces legitimacije. Treči program (1983)2

B

VACHET Andre: Le socialisme introuvable... ou »mange ta soupe si tu veux du dessert!« Canadian journal of political science 17(1984)2

**SAMOUPRAVNI SISTEM,  
DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEM**  
**A**

- BUKVIĆ Miloš: Političko posredovanje u samoupravljanju: Prilog istraživanju efikasnosti samoupravljanja. Beograd, Privredni Pregled, 1984
- MILATOVIĆ Veljko: Tendencije i uslovi snaženja institucionalne demokratije u Latinskoj Americi. Socijalizam 27(1984)5
- SEKULOVIĆ Aleksandar: Teorija i prvi praktički pokušaji participacije samoupravljanja u Italiji. Samoupravljanje 12(1984)3

**B**

- ALI TASLIM Mohammad: The evolution of Market Socialism in Yugoslavia: The Critical View. The Insurgent Sociologist 12(1984)1-2
- BEARMAN Jon: Libya - the development of the Qadhafi regime. International socialism (1984)24
- BRERA Paolo: Jugoslavija: i costi dell'autogestione. Mondoperaio 37(1984)2
- EVERS Tilman: »Basisdemokratie« in Search of its Subject: New Social Movements and Political Culture in West Germany. Praxis (1984)2
- DANOPOULOS Constantine P.: From Military to Civilian Rule in Contemporary Greece. Armed forces and society 106(1984)2
- GOLDKORN Włodzimierz: Jugoslavia: otto repubbliche in cerca di un governo. Mondoperaio 37(1984)2
- JONES Ellen: Committee Decision Making in Soviet Union. World politics 36(1984)2
- PIENKOS Andrew: Socialist Transition in the Capitalist World-Economy: The Yugoslav Experience. The Insurgent Sociologist 12(1984)1-2
- ZAGORIA Donald S: China's Quiet Revolution. Foreign affairs 62(1984)4

**NOVEŠA POLITIČNA ZGODOVINA  
IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI**  
**A**

- DEDIJER Vladimir: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, (knjiga 3). Beograd, Rad, 1984
- HRISTOV Aleksandar: AVNOJ i ostvarivanje prava na makedonski narod na samoopredelovanje. Pogledi 20(1983)7-8
- KOŽUL Franjo: Povijesno značenje prve decenije u razvoju samoupravljanja. Socijalizam 27(1984)1
- PLETERSKI Janko: Istorijski razlozi postojanja SFRJ. Socijalizam 27(1984)1

**B**

- ADKINS A. W. H.: The Connection between Aristotels Ethics and Politics. Political theory 12(1984)1
- KITAJSKA. Tematska številka. Theory and Society 13(1984)3

**V. MEDNARODNI ODNOSI**  
**A**

- ARHAR Franc: Mednarodna integracija kapitala in dela. Ljubljana, Gospodarski vestnik, 1984
- GROBOVŠEK Bojan: Mirovna gibanja in evrorakete: Med emocijami in realno politiko. Ljubljana, Komunist, 1984
- STAROVA Duan: Tito i tvoreštvo na nevranite. Pogledi, 20(1983)7-8
- TÜRK DANILO: Načelo neintervencije v mednarodnih odnosih in v mednarodnem pravu. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1984

**B**

- FALK Richard: The Role of The International Court of Justice. Journal of international affairs 37(1984)2
- FERRARI Silvio: The Holy See and the postwar Palestina: the internationalization of Jerusalem and protection of the Holy Places. International affairs 60(1984)2
- AMERICA and the World 1983. Tematska številka. Foreign affairs 62(1984)3
- FRADER Levine Laura: Europe Reacts to the Euromissiles. A report from Britain. Socialist review 14(1984)2
- GOUREVITCH Peter Alexis: Breaking with orthodoxy: the politics of economic policy responses to the Depression of the 1930s. International organization 38(1984)1
- PERSPECTIVES on Global Debt. Tematska številka. Journal of International Affairs 38(1984)1
- KRAMER Helmut: Zur Rolle der öffentlichen Meinung in der Außenpolitik. Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (1984)2
- LAFEBER Walter: The Reagan Administration and Revolutions in Central America. Political Science Quarterly 99(1984)1
- PARKINSON F.: Latin America, Her Newly Industrialising Countries and the New International Order. Journal of Latin America studies 16(1984)1
- SACCO Giuseppe: La crisi delle Nazioni Unite. Mondoperaio 37(1984)4
- SHAW Timothy M.: The Future of the Great Powers in Africa: Towards a Political Economy of Intervention. Journal of modern African studies 21(1983)4
- STEWART Philip D., WARHOLA James W., BLOUGH Roger A.: Issue Salience and Foreign Policy Role Specialization in the Soviet Politburo of the 1970's. American Journal of Political Science 28(1984)1

**MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE**  
**A**

- HADŽI Vasileva Jokica: Marks, socijalizam in Afrika. Socijalizam 27(1984)3

**B**

- COEN Federico: Togliatti e i socialisti negli anni del centro-sinistra. Mondoperaio 37(1984)4

- JOHANPOUR Farhang: Iran: the rise and fall of the Tudeh Party. *World today* 40(1984)4
- KRASIN Ju., LEJBRAN B.: Kommunisti i nov'e dvizhenije obščestvennogo protesta. *Kommunist* (1984)5
- PICCIOTTO Sol: The battles at Talbot-Poissy: Workers divisions and capital restructuring. *Capital and class* (1984)23
- SALLES Rene: La classe ouvrière britannique et le Parti travailliste. *Revue française de science politique* 34(1984)2
- SZYMAŃSKI Albert: Class Struggle in Socialist Poland. *The Insurgent Sociologist* 12(1984)1-2
- ŠALAEV S.: Sovetskie profsojuz'i v bor'be za mir. *Kommunist* (1984)5
- VASCONI Luciano: L'eredità di Berlinguer. *Mondoperaio* (1984)6-7

## VI. KOMUNIKOLOGIJA, NOVINARSTVO

A

- MARJANOVIĆ Stevan: Analiza agencijskih informacija. *Novinarstvo* 19(1983)4
- PAVLIČ Breda: Novi međunarodni poredak: Menjanje sadašnjeg poretka kao istorijski imperativ i izazov. *Novinarstvo*, 19 (1983) 4
- SPLIČAL Slavko: Mlini na veter. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1984
- SPLIČAL Slavko: Televizijski pat družbi? Naši razgledi, 33(1984)16.

B

- BROWNLEE Ronnie J.: The Nicaraguan press: Revolutionary development or socially responsible? *Gazette* 33(1984)3
- DUNWOODY Sharon, RYAN Michael: Public Information Persons as Mediators Between Scientists and Journalists. *Journalism quarterly* 60(1983)4
- HOPFER Reinhard: Gesetzmäßigkeiten sprachlicher Kommunikation. *Theorie und Praxis der sozialistischen Journalismus* 11(1983)5-6
- METZNER Mathias: Neofaschismus und neofaschistische Presse der BRD zu Beginn der 80er Jahre. *Theorie und Praxis der sozialistische Journalismus* 11(1983)5-6
- MILLS Rilla Dean: Newspaper Ethics: A Qualitative Study. *Journalism quarterly* 60(1983)4
- OATES William R.: Keyboard & Blackboard. *Journalism educator* 38(1983)2
- PETERSEN Keith S.: Anglophone African, Asian and American Black Newspaper Coverage of the United Nations, 1949-1977. *Polity* 16(1983)2
- SREBERNY-MOHAMMADI Annabelle: The «World of the News» Study results of International Cooperation. *Journal of communication* 34(1984)1
- STUTMAN Randall: Heavy readers not always better writers, study shows, *Journalism educator* 38(1983)2

## VII. SPOŠNI LJUDSKI ODPOR, OBRAMBNA POLITIKA

A

- HOLLOWAY David: Rat, Militarizam i sovjetska država. *Marksizam u svetu* 10(1984)2-3
- MYRDAL Alva: Dinamika evropskog nuklearnog razorožanja. *Marksizam u svetu* 10(1984)2-3

B

- FEWTRELL David: The Soviet economic Crisis: Prospects for the Military and the Consumer. London, The International Institute for Strategic Studies, 1983
- HOLTON James L.: In Defense of Civil Defense. *Society* 20(1983)6
- HUNTLEY Henry C.: Postattack Survival. *Society* 20(1983)6
- WINNICK Anderw: Rapid Deployment and Nuclear War: Reagan's New Military Strategies, *Socialist review* 14(1984)1

## VIII. ZNANOST, KULTURA, ŠOLSTVO

A

- CIFRIĆ Ivan: Klasno društvo i obrazovanje: Marxova i Engelsova kritika obrazovanja u građanskom društvu. Školska knjiga, Zagreb, 1984
- DRUGAČEN način mišljenja še vedno odbija. *Delo* 26(1984)216, str. 16-17
- GRMIČ Vekoslav: Simpozij o znanosti in veri in resničnost. Naši razgledi 33(1984)13
- NIKOLIĆ Milenko: Glavne tendencije razvoja obrazovanja u svijetu. Zagreb, Školska knjiga, 1984
- MANDEL Ernest: Ekonomska kriza savremenog kapitalizma i njen uticaj na političke odnose i institucije, kao i na klasnu borbu. *Socijalizam u svetu* 8(1984)42
- RAKIĆ Lazar: Istorija u reformisanoj školi. *Pregled* 74(1984)2

B

- CHOMSKY Noam: Le connaissance du langage. *Communications* (1984)40
- MORAVCSIK M.: Life in a multidimensional world. *Scientometrics* 6(1984)2
- OLLMAN Bertell: Academic Freedom in America Today: a Marxist review 35(1984)10
- VREDENSKAJA L. A.: Rol' Specialista vo vnedrenii v sel'skhozozajstvennoe proizvodstvo dostizhenii nauki i peredovogo opyta. *Vestnik Moskovskogo universiteta* (1984)2

## IX. EKONOMIJA

A

- DRENJANIN Milorad: Robna proizvodnja socijalističkog samoupravljanja i način proizvodnje samoupravno udruženog rada. *Socijalizam* 27(1984)1

KARDELJ Edvard: Cene in zakon vrednosti. Socijalizam  
27(1984)2

KOROŠIČ Marijan: Tendencije kretanja akumulacije po  
sektorima i učinak na dugoročni ekonomski razvoj.  
Treći program (1983)2

PERIŠIN Ivo: Naša nova inflatorna erupcija i stabilizacio-  
na politika. Socijalizam 27(1984)3

ŠEŠERKO Leo: Polucijska problematika Slovenije. Delo  
26(1984)198, str. 18

UDC 3:001.89(497.12)

**MLINAR, dr. Zdravko:** The social sciences in Slovenia (cognitive processes and development contradictions)  
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, year XXI, nb. 10, p. 995-1004

The author's article is an endeavour to make a retrospective analysis of the development of social sciences in Slovenia; he displayed it on the joint conference of the Slovenian Academy of Science and Arts and the Research Institute of the FSPN. The basis of his estimation is: a. theoretical and methodological criteria, b. degree of inclusion into the world science, c. incorporation of science into the social environment, d. the extent of realized research work and its quality, e. number and structure of staff, and f. infrastructure of the scientific activity. Among the contradictions of such a development, the author specially points out supremacy of the quantity (over the quality) in evaluation of the scientific research work (and the corresponding material and moral award); relations of the process of satisfying the practical social needs and craving for the "pure science"; insufficient dialectical connections between the general and concrete; disciplinary exclusivity and mechanical multidisciplinableness of scientific branches etc.

---

UDC 262:239

**KERŠEVAN, dr. Marko:** The Vatican confrontations with the theology of liberation  
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, year XXI, nb. 10, p. 1039-1048

In this article the author reveals the background of the latest conflict of the Vatican Holy Congregation for the Religious Doctrine with the called theology of liberation, that is, a "human" church in Latin America, where there lives almost a half of the world's catholic population. Exposing the revolutionary processes on the continent and the role of the church within them, he described elements of the theology of liberation and principal theses of the Vatican "Instructions regarding several aspects of the theology of liberation". The document states that there exist both christian and unchristian notions of liberation; the theory of liberation is criticized mainly for its noncritical acceptance and introduction of the marxistic notions (specially the "class struggle"). The author thinks that critics of the theology of liberation were not inspired by the solicitude for the holly doctrine, but by the aggressive antimarxist and antisocialist attitudes in quite secular matters.

UDK 3:001.89(497.12)

**MLINAR, dr. Zdravko:** Družbene znanosti na Slovenskem (spoznavni procesi in razvojna protislovja)  
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 10, str. 995–1004

Avtorjev prispevek je poskus retrospektivne analize razvoja družbenih znanosti na Slovenskem; z njo je nastopil na skupnem posvetu Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Raziskovalnega inštituta FSPN. Podlage za oceno so: a) teoretični in metodološki kriteriji, b) stopnja vključenosti v svetovno znanost, c) vključenost znanosti v družbeno okolje, d) obseg opravljenega raziskovalnega dela in njegova kvaliteta, e) število in struktura kadrov, in f) infrastruktura znanstvene dejavnosti. Med protislovji tega razvoja avtor posebej poudari primat kvantitete (in manj kvalitete) v vrednotenju znanstvenoraziskovalnega dela (in temu ustreznega materialnega in moralnega nagrajevanja); odnos med zadovoljevanjem praktičnih potreb družbe in težnjo k »čisti znanosti«; premajhno dialektično povezanost med splošnim in konkretnim; disciplinarno ekskluzivnost in mehanično multidisciplinarnost znanstvenih panog itn.

---

UDK 262:239

**KERŠEVAN, dr. Marko:** Vatikanski spoprijem s teologijo osvoboditve  
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 10, str. 1039–1048

Avtor v prispevku razkriva ozadje najnovejšega spopada vatikanske Svete kongregacije za versko doktrino s tako imenovano teologijo osvoboditve oz. »ljudsko« cerkvijo v Latinski Ameriki, kjer živi domala polovica vseh katoličanov na svetu. Po osvetlitvi revolucionarnih procesov na tem kontinentu in vloge cerkve v njih oriše prvine teologije osvoboditve in glavne teze vatikanske »Instrukcije o nekaterih vidikih teologije osvoboditve«. Dokument navaja, da obstaja krščansko in nekrščansko pojmovanje osvoboditve; glavna zamera teologiji osvoboditve pa je v tem, da nekritično sprejema in uvaja marksistične pojme (posebej razredni boj). Avtor ocenjuje, da obsodbe teologije osvoboditve ni navdihovala skrb za sveto doktrino, ampak bojovita antimarksistična in antisocialistična opredelitev v zelo posvetnih zadevah.

# TEORIJA IN PRAKSA

## IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

**Marjan Svetličič:** Jugoslavija in transnacionalne družbe

**Srdan Vrcan:** Od krize religije k religiji krize

**Andrej Kirn:** Entropija svobode in svoboda za entropijo

**Sonja Lokar:** Odnos do lika komunista v našem komunističnem gibanju

**Janko Jeri:** Razvojni preskok — nastajanje moderne itelije (skica za monografijo)

**Marjan Tepina:** Slovenija na pragu energetske prihodnosti

**Ilija Mrmak:** Izobraževanje v dolgoročnem razvoju SR Slovenije

**Norberto Bobbio:** Pravilo večine, omejitve in aporije